

ԿՐՕՆԱԿԱՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ
ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱԴԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԳՈՒԹԵԱՆ

ՄԻՈՂ

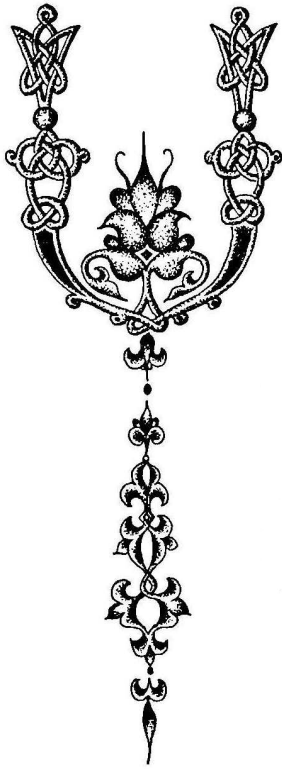
2025

ՅՈՒՆՈՒԱՐ – ՓԵՏՐՈՒԱՐ – ՄԱՐՏ ԹԻՒ 1-2-3

ՂԷ. 97 ՏԱՐԻ – ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ISSN 0037-5810

ԻՈՆ

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ
ԵՐՈՒՍԱԿԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԳՈՒԹԵԱՆ

ՂԷ. 97 ՏԱՐԻ – ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՅ ՅԱԿՈԲԵԱՆՅ
ԵՐՈՒՍԱԿԷՄ

2025

ՅՈՒՆՈՒԱՐ – ՓԵՏՐՈՒԱՐ – ՄԱՐՏ

ԹԻԻ 1–2–3

2025

JANUARY – FEBRUARY – MARCH

№ 1–2–3

SION

A QUARTERLY OF RELIGION, LITERATURE AND PHILOLOGY
OFFICIAL PUBLICATION OF THE ARMENIAN PATRIARCHATE, JERUSALEM

VOL. 97

ST. JAMES PRESS
JERUSALEM

ՀՐԱՄԱՆԱԻ
ՏԵԱՌՆ ՆՈՒՐՀԱՆԱՅ
ՍՐԲԱԶԱՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ
ԵՒ ՊԱՏՐԻԱՐԹԻ Ս. ԵՐՈՒՍԱԴԷՄԱՅ

Իրաւատէր՝ Ամենապատիւ Տ. Նուրհան Արքեպիսկոպոս Մանուկեան,
Հայ Պատրիարք Երուսաղէմի

*Proprietor: His Beatitude Archbishop Nourhan Manougian
Armenian Patriarch of Jerusalem*

Գլխաւոր խմբագիր՝ Տ. Ներսէճ Վարդապետ Ալոյեան
Editor in Chief: Archimandrite Nerseh Aloyan

Սրբագրիչ՝ Տ. Սիոն Աբեղայ Թաքուշեան
Corrector: Rev. Fr. Sion Takushyan

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՆԵՐՍԵՇ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԱԼՈՅԵԱՆ

- Կաղանդի ծառ զարդարելու թնճուկային հարց 7
- Ամենապատիւ Պատրիարք Ս. Հօր Ծննդեան պատգամը Բեթղեհէմի Սուրբ Այրէն 11
- Մեծերը Աստուծոյ եւ Աստուածաշունչի մասին 15, 20, 75

ՔԱՐՈՋԻՕՍԱԿԱՆ

- Աղան Վրդ. Գոգչեանի Տարեմուտի քարոզը՝ խօսուած Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ (14 Յունուար, 2025) 14
- Աղան Վրդ. Գոգչեանի քարոզը՝ խօսուած Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ տեղի ունեցած վասն Քրիստոնէութեան միութեան եւ խաղաղութեան էքիւմենիք աղօթքին (27 Յունուար, 2025) 16
- Ամենապատիւ Պատրիարք Ս. Հօր քարոզը՝ խօսուած Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ, Մեծ Պահոց առաջին Հսկումին (6 Մարտ, 2025) 18

ԱՆՏԻՊ

ԴՈԿՏ. ՍԵՒԱՆ ԿՍՐԿ. ՏԷՅԻՐՄԵՆՃԵԱՆ

- Թէոդիկի նամակները Եղիշէ Արք. Դուրեանին 21

ԱՐՈՒԵՍ

ԱՐՇԱԿ ԱՐԵՂԱՅ ԴԱՋԱՐԵԱՆ

- Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարի պատկերազրուիւնը 18 դարում, եւ Տէրունական պատեկարաշարի հեղինակի խնդիրը 39

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

ՄՈՒՇԵՂ ԻՇԽԱՆ

- Հայ մամիկին աղօթքը 60
- Տանս կանչը 61

ՎԱՀԱՆ ԹԷՔԷԵԱՆ

- Շուարում 62

ՋԱՊԷԼ ԱՍԱՏՈՒՐ - ՍԻՊԻԼ

- Ծնունդի գիշեր 63

Վ. ՀԻԻԿՕ (Թրգմ. Եղիշէ Արք. Դուրեանի)

- Աստուածաշունչը 64

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՆԵՐՍԵՇ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԱԼՈՅԵԱՆ

- Արեւմտահայ ռոմանթիկական պատմավէպի ժանրային առանձնապատկուիւնները 65

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

NAVASART MARDOYAN

- Similarities and differences between the Holy Bible and the Holy Qur'an 76

ՍՈՒՐԲ ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ**ԴԻԻԱՆ ՍՈՒՐԲ ԱԹՈՈՒՅ**

- Urgent Communique, Foreclosure process against properties of teh Armenian Patriarchate of Jerusalem 92
- Երուսաղէմի Պատրիարքներն ու Եկեղեցիներու Հոգեւոր պետերը կը դատապարտեն Հայոց Պատրիարքութեան գոյքի բռնագրաւման անարդար որոշումը եւ անյապաղ միջամտութիւն կը պահանջեն 94
- Հաղորդագրութիւն Արնոնայի (քաղաքապետարանի հարկ) խնդրով դատի վերաբերեալ 95
- Հաղորդագրութիւն Սիւրիոյ մէջ տեղի ունեցող խժոժութեանց եւ աւերիչ հակամարտութեան առնչութեամբ 95

ՍՈՒՐԲ ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ**ԱՅԼԵԻԱՅԼՔ****ՆԵՐՍԵՇ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԱԼՈՅԵԱՆ**

- Ժառանգաւորաց վարժարանի եւ Ընծայարանի Ամանորեայ հանդէս 97
- Տարեմուտ 2025 թուականին Քրիստոսի 97
- Հայոց Սուրբ Ծնունդը Բեթղէհէմի մէջ 99
- Ամենապատիւ Տ. Նուրհան Պատրիարք Մանուկեան պարգեւատրուեցաւ «Կոմիտաս Վարդապետ 155» ոսկէ մետալով 100
- Տարեկան ուխտագնացութիւն դէպի Յորդանան գետ 101
- Նոր նշանակումներ 101
- Աւստրիոյ եկեղեցիներու խորհուրդի անդամները այցելեցին Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքարան 101
- Սուրբ Երկրի Պատրիարքները եւ Հոգեւոր պետերը, ինչպէս նաեւ Սուրբ Երկրի դիւանագետները մէկտեղուած են Յունաց Պատրիարքարանի մէջ 102
- Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներու պետքարտուղար՝ Տիար Մարքո Ռուպիօ այցելեց Սուրբ Յարութեան Տաճար 104
- Արնոնայի հարցով հրատապ հանդիպում Սուրբ Երկրի Պապական Նուիրակին հետ 104
- Ամենապատիւ Տ. Նուրհան Պատրիարք Մանուկեան Հայոց Պատրիարքութեան գոյքի բռնագրաւման եւ պարտադրուող անտրամաբանական ահելի պարտքի առնչութեամբ նամակ գրած է Իսրայէլի վարչապետին 104
- Սուրբ Երկրի Պապական Նուիրակը զօրակցութեան այց մը տուաւ Երուսաղէմի Հայ Պատրիարքին 104
- Սուրբ Պատարագ եւ Խաչքարի օրհնութիւն Հայֆայի Սուրբ Եղիա Եկեղեցւոյ մէջ 105

- Օծուեցան Նոր Երուսաղէմի Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչ Եկեղեցւոյ խորանի Սուրբ Աստուածածնի եւ Մանուկ Յիսուսի պատկերները եւ յարակից Փրկչական պատկերները	106
- Կիսասարկաւագական աստիճանի տըւշութիւն	106
- Սարկաւագական Զեռնադրութիւն	106
- Պաշտօնականք	113
ՍԻՈՆ ԱԲՂ. ԹԱՔՈՒՇԵԱՆ	
Եկեղեցականք - Բեմականք	108
Յօդուածագիրներու ուշադրութեան	115

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ**ԿԱՂԱՆԴԻ ԾԱՌ- ԶԱՐԴԱՐԵԼՈՒ ԹՆՃՈՒԿԱՅԻՆ ՀԱՐՑ**

Թերեւս անառարկելի է, որ իւրաքանիւր երեխայի Ամանորը ամենէն առաջ կը սկսի Կաղանդի ծառով (որն անմահութիւն պարգեւող Կենաց ծառի խորհրդանշն է), Զմեռ Պապիով (որու նախատիպը՝ նոյն ինքը՝ Սուրբ Նիկողայոսն է) եւ ի հարկէ, Զմեռ Պապի նուէրներով:

Այս ալ երկրորդ տարին է, ինչ 2019-ին հաստատուած, վաճառքին մեծ բաւերն մէջ Կաղանդի ծառ շտեկելու գեղեցիկ աւանդութիւնը կը խախտուի Սուրբ Երկրին մէջ տեղի ունեցող պատերազմի եւ հազարաւոր անմեղ զոհերու, քաղաքական գետնի վրայ Սահմահայերու որոշ մասի արաբամետ, որոշ մասի հրէամետ ըլլալու եւ զանազան ըսի-ըսաներու պատճառով: Սակայն ի՞նչ է մեր փոքրիկներուն մեղքը, որ պիտի զրկուին Կաղանդի ծառով զմայլելու, ուրախանալու բերկրանքէն:

Նախ եկէք հասկնանք ուրկէ յառաջ եկած է Կաղանդի ծառը կամ Տօնածառը:

Կը պատմուի թէ շրջեղեղէն ետք առաջին ձիւնը Մասիսի վրայ իջած է Հայկ Նահապետի հօր՝ Թորգոմի ատեն: Մինչ այդ ծառերն ու ծաղիկները ցուրտէն չէին վախնար, եւ Հայոց աշխարհը նման էր մշտադալար զմրուխտ բուրաստանի:

Այդ ժամանակ հեթանոս հայերը Նոր տարին կը տօնէին գարնանամուտին: Օր մը, ճիշդ Նոր տարուայ նախօրէին, արտասովոր ցուրտեր կ'իջնէն Մասիսի գագաթէն եւ կը խուժեն դաշտերն ու հովիտները, ծառերը կը սկսին ցրտահարիլ: Թորգոմ՝ հող ու արմատով կը փրցնէ պարտէզի փոքրիկ ծիրանէնին եւ տուն կը տանի: Իրենց նահապետի օրինակին կը հետեւին նաեւ միւս թորգոմագունները: Մէկն իր բաւի դեղձէնին ներս կը տանի, միւսը՝ բալէնին, երրորդը՝ բարտիի փոքրիկ ոստը, չորրորդը՝ եղեւին, եւ Նոր Տարուայ սեմին բոլոր թորգոմագուններու տուններու մէջ ալ ծառեր կային: Կը հնչէ Նոր Տարուան գալուստն ազդարարող ծնծղան եւ կը սկսին տօնական ուրախութիւնները:

Մարդիկ չմոռցան տան կանաչ հիւրը: Կը պարէին անոր շուրջը, զարդարանքներ ու նուէրներ կը նետէին անոր ճիւղերուն: Ծառը կարծէք կը զարդարէր, շքեղաշուք կը դարձնէր տարեմուտը:

Նոր տարիէն ետք, երբ տաքը սկսէր, մարդիկ իրենց տուններէն դուրս կը հանէին ծառերը եւ վեստին կը տնկէին իրենց պարտէզներուն եւ այգիներուն մէջ: Յաջորդ տարուայ նախօրէին, թէեւ ցուրտ չէր ըլլար, սակայն մարդիկ այգիներէն դարձեալ ծառեր տուն կը տանէին եւ նախորդ տարուան պէս ուրախութիւններ կը սարքէին անոր շուրջ: Այնուհետեւ հայկական ընտանիքներու մէջ բոլոր նոր տարիներու գալուստը կը նշուէր կանաչ ծառի կամ ոստի ներկայութեամբ: Այդպէս ծառը դուրսէն տուն կը մտնէր եւ կը դառնար Տօնածառ¹:

Տօնածառը կամ Կաղանդի ծառը, ինչպէս եւ նշեցինք, Դրախտի կենաց ծառի խորհուրդն ունի, իսկ եղեւինի մշտադալարութիւնը կը խորհրդանշէ Աստուծոյ անսպառ

¹ Տէս Հ. Խաչատրեան, Սօսեաց ամառ, Երեւան, 1988, էջ 145-146:

բարիքները եւ անհատնում շնորհները: Ընդհանրապէս ամբողջ տարին մշտադաւար ծառերը, նոյնիսկ նախքան քրիստոնէութիւնը իւրայատուկ նշանակութիւն ունեցած են մարդոց համար: Հին ատեն մարդիկ կը հաւատային, թէ մշտադաւար բոյսերը կը պաշտպանեն մարդը չար ոգիներէ եւ հիւանդութիւններէ: Հին Եգիպտացիները կը պաշտէին Ռա չաստուծոյ, որ ունէր բազէի գլուխ եւ արեւն իբրեւ թագ կը կրէր: Արեւադարձէն ետք, երբ Ռան կ'առողջանար, Եգիպտացիներն իրենց տունները կը լեցնէին կանաչ ճիւղերով՝ իբրեւ խորհրդանիշ մահուան դէմ կեանքի յաղթանակին: Նմանօրինակ սովորոյթ մը կար Հնոմի մէջ, կանաչ ոստերը կը խորհրդանշէին առատ բերքը: Այդ կապուած էր Սատուրնի՝ երկրագործութիւնը հովանաւորող աստուծոյ հետ: Հիւսիսային Եւրոպայի մէջ այսպիսի սովորոյթ ունէին Քելթերը, որոնք կը կարծէին, թէ մշտադաւար ճիւղերը կը խորհրդանշեն յաւերժ կեանքը: Կաղանդի ծառը այսօրուան ընկալումով առաջինը սկսած են զարդարել Գերմանացիները՝ 16-րդ դարուն:

Քրիստոնեայ աշխարհին մէջ եղելին կը կոչուի նաեւ Ծննդեան ծառ քանի որ խորհրդաւորապէս կը կապուի Կենդանի Կենաց ծառին՝ Յիսուս Քրիստոսին հետ: Իսկ Կաղանդի ծառին գագաթը պսակող աստղը Բեթղեհէմեան աստղն է, որ Արեւելքէն եկած երեք մոգերը կ'առաջնորդէր դէպի Մսուր, ուր պիտի ծնէր աշխարհի Փրկիչը: Եւ ինչպէս մոգեր ընծաներ բերին Յիսուս Մանկան, այնպէս ալ մենք ընծաներ կը բերենք Կենաց ծառին: Իսկ գոյնզգոյն լոյսերով ողողուած եղեւնի կը խորհրդանշէ այն հոգեւոր լոյսը, որով լուսաւորեց մեր Տէրը՝ ողջ աշխարհը:

Երբ երկրին վրայ իջնէր խորհրդաւոր սուրբ գիշերը՝ մեծ ուրախութիւն պարգեւելով մարդոց, Բեթղեհէմի լքուած քարայրներէն մէկուն մէջ կը ծնէր աշխարհի Փրկիչը: Ականջ դնելով հրեշտակներու երգեցողութեան՝ հովիւներ կը փառաբանէին եւ երախտագիտութիւն կը յայտնէին Աստուծոյ: Հետեւելով ուղեցոյց աստղին՝ մոգերը հեռաւոր արեւելքէն կը շտապէին խոնարհելու Աստուածային Մանկան: Ո՛չ միայն մարդիկ, այլեւ քարայրը շրջապատող ծառերն ու ծաղիկները իւրովի կը մասնակցէին մեծ խորհուրդին: Անոնք ուրախ կը տարուբերէին՝ կարծէք կը խոնարհէին Օրհնեալ Մանկան: Բոլորն ալ կը փափաքէին տեսնել նորածին Փրկիչը, ծառերն ու թուփերը կը տարածէին իրենց ճիւղերը, ծաղիկները կը բարձրացնէին գլուխնին՝ ջանալով տեսնել քարայրէն ներսը: Ամենէն երջանիկը քարայրի մուտքին կանգնած երեք ծառերն էին, որոնք լաւ կը տեսնէին Մսուրը եւ այնտեղ պառկած Մանուկը՝ շրջապատուած հրեշտակներու դասով: Այդ ծառերն էին՝ սլացիկ Արմաւենին, հրաշալի բուրոյղ Զիթենին եւ համեստ, կանաչ Եղեւնին: Եւ ահա կը լսուի հետեւեալ խօսակցութիւնը.

- Երթանք մենք ալ խոնարհինք Աստուածային Մանկան եւ անոր մատուցենք մեր նուէրները,- կ'ըսէ Զիթենին՝ դիմելով Արմաւենիին:

- Ինծի ալ առէք հետերնիդ,- ամչնալով կ'ըսէ համեստ Եղեւնին:

- Ո՛ւր մեզի հետ,- արհամարհանքով նայելով անոր՝ հպարտօրէն կ'ըսէ Արմաւենին:

- Իսկ դուն ի՞նչ ունէր կրնաս տալ Աստուածային Մանկան,- կը հարցնէ Զիթենին,- դուն ի՞նչ ունիս, միայն ծակող փուշեր եւ զգուելի կաշուն խէժ:

Խեղճ Եղեւնին կը լռէ եւ հնազանդ ետ կը քաշի՝ չհամարձակելով քարայր մտնել: Սակայն հրեշտակը որ լսած էր ծառերուն խօսակցութիւնը, կը տեսնէ Արմաւենիին եւ Զիթենիին հպարտութիւնն ու գոռոզութիւնը եւ Եղեւնիին համեստութիւնը: Ան խղճալով Եղեւնիին կ'ուզէ օգնել անոր:

Փարթամ Արմաւենին խոնարհելով Մանկան, անոր կու տայ իր շքեղ պսակի լաւագոյն տերեւը եւ կ'ըսէ.

- Թող այս քեզի զովութիւն պարգեւէ տաք օրերուն:

Իսկ Զիթենին խոնարհեց իր ճիւղերն ու անուշաբոյր իւղ կաթեցուց, եւ ամբողջ քարայրը լեցուեցաւ անոյշ բոյրով:

Եղենին տխուր, սակայն առանց նախանձի կը հետեւէր անոնց. «Անոնք իրաւացի են, ինչպէ՞ս կրնամ բաղդատուիլ անոնց հետ: Ես այնքան խեղճ եմ, չնչին, արդեօ՞ք արժանի եմ մօտենալու Աստուածային Մանկան», - կը մտածէր ան:

Սակայն հրեշտակը ըսաւ անոր.

- Սիրելի՛ Եղենի, դուն քու համեստութեամբդ ինքզինքդ կը նուաստացնես, սակայն ես քեզի պիտի մեծարեմ եւ քոյրերէդ աւելի աղուոր պիտի զարդարեմ:

Եւ հրեշտակը նայեցաւ երկինք, մութ երկինքը փայլեցաւ պայծառ աստղերով: Հրեշտակը նշան մը ըրաւ, եւ աստղերը մէկը միւսին ետեւէն սկսան թափուիլ վար, ճիշդ Եղենիի կանաչ ճիւղերուն, եւ շուտով ան փայլեցաւ վառ լոյսերով: Իսկ երբ Աստուածային Մանուկը արթնցաւ, Անոր ուշադրութիւնը գրաւեց ոչ թէ քարայրի սքանչելի բոյրը եւ կամ Արմաւենիի շքեղ հովահարը, այլ փայլուն Եղենին:

Մանուկը նայեցաւ Եղենիին, ժպտաց եւ թաթիկները մեկնեց դէպի եղենին: Հըրճուեցաւ Եղենին, սակայն չհպարտացաւ, չմեծամտացաւ եւ իր ողջ փայլով ջանաց լուսաւորել մէկդի կեցած Զիթէնին եւ Արմաւենին: Չարին ան պատասխանեց բարիով, իսկ հրեշտակը տեսնելով այդ՝ ըսաւ.

- Սիրելի՛ Եղենի, դուն բարի ես, ատոր համար ալ պիտի պարգեւատրուիս: Ամէն տարի այդ նոյն ժամանակ դուն կը զարդարուիս լոյսերու փայլով, եւ թէ՛ երեխաները, թէ՛ մանուկները կ'ուրախանան՝ նայելով քեզի: Եւ դուն, համեստ, կանաչ Եղենի, այսուհետեւ կը դառնաս Սուրբ Ծննդեան ուրախ տօնին խորհրդանիշը:

Ահա այսպիսով կեանքի խորհրդանիշ՝ Սուրբ Ծննդեան ծառը ամէն տարի իր խորհրդաւորութեամբ կը յիշեցնէ Կենաց ծառին՝ Յիսուս Քրիստոսի մասին. կեանքը Իրմով սկիզբ առաւ եւ կեանքը մարդոց համար Լոյսն է, որ կը փայլի խաւարին մէջ (Յովհ. 1:4):

Այսօր շատեր մոռցած են, որ Կենաց Ծառի պաշտամունք ունեցած ենք եւ տօն օրերուն տարբեր բոյսերու ճիւղերը զարդարած ենք չիրերով ու պտուղներով:

Նաեւ մոռցած են ուրիշ բան մը. այժմ նորեկ տարուայ պատուին եղենի զարդարելով՝ կը խնկարկենք նաեւ հայրենի հողին համար ինկած հայորդիներու անմոռաց յիշատակը: Այս մասին կը վկայէ իր «Սօսեաց Անտառ» ժողովածոյին մէջ արձակագիր Հայկ Խաչատրեան: Հայոց աշխարհի ծառատեսակներու պատմութիւնները շարադրած ատեն՝ ան ինքզինքին կը հարցնէ. «Ինչո՞ւ եղենին մշտապէս կանաչ կը մնայ», - ապա կը պատասխանէ. «Թշնամին խուժեց հայոց հող եւ սկսաւ աւերել, սպաննել, կողոպտել: Իշխանը փակուեցաւ իր ամառանային ամրոցին մէջ եւ չդիմագրաւեց թշնամին: Շինականը մէն-մենակ դուրս եկաւ թշնամիին դէմ: Տուաւ-զարկաւ, բայց մահացու վիրաւորւելով՝ սկսաւ նահանջել արիւնաքամ ըլլալով: Կ'ըսեն թէ հայոց աշխարհի բոլոր մշտականաչ եղենիները բուսած են զօրական դարձած եւ հայրենիքի համար զոհուած շինականի արիւնէն: Իշխանն ալ գնաց աշխարհէն, բայց անոր յիշատակը կանաչ շիւղով մըն ալ շնշանաւորուեցաւ: Իսկ եղենին կ'ապրի ու կանաչ կը մնայ 500 տարի, դար-

ձեռք կը վերընծիւղի եւ այդպէս անվերջ:

Հողը մշտականաչ կը պահէ հայրենիքի համար զոհուածներու յիշատակը»²:

Կենաց ծառը եղենիով փոխարինելը ազգային աւանդութիւններուն դաւաճանել չի նշանակէր, այլ պարզապէս ատոր վերաիմաստաւորում՝ ի յիշատակ հայրենիքին իրենց կեանքը զոհաբերած հերոսներու եւ ի պատիւ անոնց, որոնք այսօր զէնքը ձեռքերին հայրենի սահմաններու անվտանգութիւնը կ'ապահովեն:

Շատերու հարցումին, թէ «Այսքան զոհ ունեցանք, դուք տօնածառ կը դնէք», պիտի պատասխանեմ 44-օրեայ պատերազմի ընթացքին նահատակուած հերոս՝ Վաչագան Մանուկեանի հօր՝ բանաստեղծ Խաչիկ Մանուկեանի խօսքերով. «Վաչագանն ու մեր բոլոր տղաքը չզոհուեցան, որ տօնածառ չդնենք, այլ զոհուեցան որ տօնածառ դնենք: Վաչս կը սիրեր տօնածառ...»:

Հետեւաբար, քանի որ Կաղանդի ծառը վերածնունդի, Կենաց ծառի, մշտադալարութեան, նոր կեանքի, քրիստոնէութեան խորհուրդն ունի, մեր ազգին՝ յատկապէս այս արհաւիրաց օրերուն, թէ՛ հայրենիքի եւ թէ՛ Սուրբ Երկրին մէջ առաւել անհրաժեշտ է Կաղանդի ծառ կամ Տօնածառ զարդարելը, որպէսզի դարձեալ վերածնինք, որպէսզի հայ ազգը նոր ծիլեր տայ ու ինչպէս եղեւին՝ պահպանի իր մշտադալարութիւնը, իսկ մեր փոքրիկները ուրախանալու եւս մէկ առիթ ունենան:

ՆԵՐՍԵՆՆԵՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԱՆՈՅԵԱՆ

² Հ. Խաչատրեան, Սօսեաց անտառ, Երեւան, 1988, էջ 168:

**ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐՔ ԱՄԵՆԱՊԱՏԻՒ
Տ. ՆՈՒՐՀԱՆ ԱՐՔ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ ՊԱՏՐԻԱՐՔ ՍՐԲԱԶԱՆ ՀՕՐ
Ս. ԾՆՆԴԵԱՆ ՊԱՏԳԱՄԸ ԲԵԹՂԵՏԷՄԻ ՍՈՒՐԲ ԱՅՐԷՆ
(19 Յունուար, 2025)**

*«Եւ երբ անոնք տեսան աստղը, չափազանց ուրախացան»:
(Մատթ. 2:10)*

Բեթղեհէմի Ս. Այրէն, Հոն ուր ծնաւ եւ յայտնեցաւ աշխարհի Անսկիզբն Որդին, եւ Հոն ուր «Անբաւելին երկնի եւ երկրի ի մսուր անբանից բազմեցաւ», Սիրոյ եւ խաղաղութեան ողջոյն ձեզ զաւակները Հայ Ազգին:

Այս գիշեր դարձեալ մեզ հետ եղէք ո՛վ հաւատաւոր Հայկեան զաւակներ, մեր նախնիքներու ջերմեռանդ հաւատքով եւ սիրով երկրպագելու Մանկացեալ Աստուածորդւոյն, եւ Անոր նուիրելու ձեր սիրտն ու հոգին, ձեր խունկն ու աղօթքը իբր նշան ձեր աննահանջ հաւատարմութեան. որովհետեւ ազգ սիրելի եւ պատուական, մենք խորապէս կը հաւատանք թէ մենք իբր ժողովուրդ, ինչ որ ունինք իբր ցեղային արժանիք, ազնիւ ու արժէքաւոր, կը պարտինք Անոր՝ որ այս գիշեր ծնաւ այստեղ, ծագելու համար մարդոց հոգիներու եւ բարոյական երկնակամարին վրայ իբր Արեգակ Արդարութեան եւ Սրբութեան:

Երկու հազար տարիներ առաջ, մեր Փրկչի Ծննդեան այդ գիշերը, աշխարհ կը տըլայտէր գերութեան, ատելութեան եւ վախի մէջ, եւ մարդկութիւնը անհրաժեշտ կարիքը ունէր վերջնականապէս ձերբազատելու այդ բոլորէն, սակայն եւ այնպէս արշալոյսը տակաւին շա՛տ հեռու էր: Մարդիկ բոլորովին յուսահատ կը փնտռէին յաւերժ կորսուած խաղաղութիւնը, ինչպէս մենք ներկայիս կ'ընենք: Այս օրերուն եւս, իմաստուն մարդիկ, ինչպէս անցեալին, կը փնտռեն աստղ մը որ զիրենք առաջնորդէ խաղաղութեան եւ անդորրութեան: Վիշտն ու ցաւը միշտ եղած են ու կան: Տառապանքը, անգթութիւնն ու անարդարութիւնը դժբախտաբար միշտ մեր հետ եղած են եւ պիտի մնան, սակայն երբ Սուրբ Ծննդեան Աստղը կը շողայ մեզի համար եւ մեր յոյսերը կը վերահաստատէ Քրիստոսով, այն ատեն, որքան ալ մութ ըլլայ ճամբան եւ ինչ վտանգներ ալ կանգնին մեր առաջ, վստահ եղէք որ Հայր Աստուած միշտ մեզի հետ է եւ մեզ երբեք պիտի չլքէ:

Արեւելքէն եկող Մոգերը, որոնք կ'ակնկալէին թագաւոր մը տեսնել պալատի մը մէջ, Մանուկ Յիսուսը տեսան անշնան ու պարզ Մսուրի մը մէջ, սակայն այդ գիշերուան Աստղը կու գար հաստատելու թէ իրենք գտած էին Ան, որ կը փնտռէին: Նոյնը եւս կրնայ ըլլալ մեր ակնկալութիւններուն հետ. մենք միշտ լաւագոյնը կ'ակնկալենք մեր անձերուն համար, սակայն այն ինչ կը խորհինք թէ լաւագոյնն է, կրնայ մեր հասողութենէն հեռու ըլլալ: Թերեւս երբեմն մենք հասնինք մեր նպատակին, սակայն չենք գտներ ճիշդ մեր ակնկալած ուրախութիւնը: Մենք միշտ պարտինք յիշել, որ կեանքը յաճախ կու գայ փորձել մեր հաւատքը, եւ մեր բռնած ճամբան յայտնի չէ թէ ո՛ր կ'առաջնորդէ մեզ:

Մոգերը իրենց առաքելութիւնը աւարտած նկատեցին, երբ գտան Մսուրին մէջ հանգչող նորածին Մանուկ-Արքան: Նոյնն է պարագան նաեւ իւրաքանչիւր քրիստոնեային: Ինչ ալ ըլլան մեր նպատակները, Աստուածորդին միշտ մեր սիրտերուն մէջ ունենալն է որ պիտի ամբողջացնէ զանոնք: Այս գիշեր, նման Մոգերուն, մենք եւս եթէ հաւատքով փնտռենք այդ Աստղը, անպայման պիտի գտնենք զայն, որովհետեւ Ծննդեան այդ սուրբ Աստղը հոն է բոլոր անոնց համար, որոնք իսկապէս տեսնել կ'ուզեն զայն: Եթէ մենք իս-

կապէս Փրկիչ մը կը փնտռենք, այդ Աստղը մեզ պիտի առաջնորդէ անոր: Եթէ մենք կ'ապրինք անիմաստ եւ անյոյս կեանք մը, Ծննդեան այդ Աստղը այս սուրբ գիշերին կը թելադրէ մեզ կրկին գտնել զինք, որպէսզի այդպէսով մենք եւս նման Մոգերուն վերագտնենք մեր ներքին անդորրութիւնը: Այսօր, բոլոր անոնք՝ որոնք կը հրճուին երբ տեսնեն Ծննդեան Աստղը, մարդիկ են՝ որոնք անհամբեր են անոր երեւնալուն, եւ այդպիսիները անկասկած բռնած են կեանքի ճիշդ ճամբան:

Այս սուրբ գիշերուան մէջ դարձեալ կը հնչեն զանգակները Բեթղեհէմի մեր տաճարին խոր ու թրթռուն, մեր մտահոգութիւններուն եւ ցաւերուն խառնելով իրենց երկնային մեղեդին, որոնց ձայնը լսելը ամբողջ դարեր եղաւ մեր պապերու իղձը, երազն ու ձգտումը:

Աւետարանները լուռ են Մոգերուն իրենց երկիրը վերադարձի մասին, սակայն որոշ է թէ Աստղը զոր տեսան այդ գիշեր, երբեք չդադրեցաւ շողալէ իրենց սիրտերուն մէջ: Նոյնն է պարագան բոլոր անոնց՝ որոնք կ'ուզեն եւ կը տեսնեն այդ Աստղը, եւ անոր լոյսը պիտի լուսաւորէ անոնց կեանքի ճամբան, դառնալով յոյսի ճառագայթ մը իրենց կեանքի մութ պահերուն: Ծննդեան գիշերուայ այդ Աստղը որոշ է թէ տակաւ պիտի մարէր ու անցնէր, սակայն ան պիտի շարունակէ միշտ շողալ մեր սիրտերուն մէջ, վերանորոգելով մեր հաւատքը դէպի Ան՝ որ է Տէրը մեր կեանքերուն եւ գոյութեան:

Աստուածորդին իր ծնունդով եղաւ մեզի պէս, մէկը մեզմէ. Ան քալեց եւ խօսեցաւ մեր հետ, հասկցաւ մեզ եւ երբ մարդը գտնուէր սխալ ընթացքի մէջ, Ան կու գար զայն ուղղելու եւ մարդոց սխալները սրբագրելու: Անկասկած առանց իրեն մեր գոյութիւնը անիմաստ էր եւ անորոշ, ուրեմն անհրաժեշտ կարիք մը կար Աստուծոյ Բանին գալու աշխարհ եւ մարդը դնելու ուղիղ ճամբու մէջ: Անկասկած քաղաքակրթութիւնը հին է, ինչպէս աւելի հին է մարդկային ցեղի պատմութիւնը, սակայն մեր Փրկչին Ծնունդը կու գար նոր նկարագիր եւ նոր տարազ տալու մարդկային պատմութեան, զայն բաժնելով երկու շրջաններու, Նախքան Քրիստոս եւ Յետ Քրիստոս: Ու այդ օրուրէն սկսեալ Աստուած կու գար մտնել մարդկային պատմութեան մէջ, կազմելու խումբը այն մարդոց՝ որոնք իրենց կեանքերը պիտի պատշաճեցնէին իրենց Վարդապետին ապրած կեանքի օրինակին, կեանք մը՝ ապրուած Աստուծոյ լոյսին եւ խօսքին մէջ. կեանք մը, որ պիտի գար գերազանցելու ինքզինք: Բեթղեհէմէն մինչեւ Գողգոթա Աստուածորդին մնաց իրա՛ւ Մարդ, անցնելով մեր բոլոր դժուարութիւններու եւ տուայտանքներու բովէն: Աստուծոյ խօսքը, Բանը մարմնացած էր իր մէջ եւ մարդը Աստուածացած՝ լի շնորհօք եւ ճշմարտութեամբ:

Այս գիշեր ծնող խաղաղութեան Իշխանին մօտ ինքնագիտակից, բնական վեհութիւն մը կար, որ փոխանակ արհամարհելու եւ ծիծաղելու մարդուն խեղճութեան եւ թերութիւններուն վրայ, գէշ կը զգար անոր համար, եւ իր կարգին կու գար ցոյց տալու անոր ճամբան գեղեցիկ եւ աստուածարեալ կեանքի մը, հրաւիրելով որ մարդիկ եւս ապրէին իր ապրած կեանքով, լի ճշմարտութեամբ, արդարութեամբ եւ սրբութեամբ: Աշխարհ միայն մէկ անգամ կը տեսնէր այդօրինակ բարոյախօս մը, որուն կեանքը համընթաց կ'ընթանար իր սկզբունքներուն, որովհետեւ Հայր Աստուած միշտ կը մնար բեւեռակէտը իր կեանքին. Ան զԱստուած իր Հայրը պիտի կոչէր եւ ինքզինք՝ Որդի Մարդոյ, որ կու գար ցոյց տալու վաւերականութիւնը աշխարհի բոլոր մարդոց հետ իր եղբայրութեան:

Աստուածորդին աշխարհ եկաւ բուժելու հիւանդները, կերակրելու անօթիները եւ

մխիթարելու վշտացեալներն ու տառապեալները, եւ ի՞նչ եղաւ անոր գլխաւոր պատգամը մարդոց իր երկրաւոր կեանքի ընթացքին. «Ձեր մեղքերը ներուած են», տարբեր ձեւերով. կինը՝ որ իր արցունքներով լուաց ու մազերովը չորցուց անոր ոտքերը, ի՞նչ ըսաւ Քրիստոս անոր. «Գնա՛ խաղաղութեամբ, եւ այլեւս մի՛ մեղանչեր»: Ի՞նչ պիտի ըսէր զինք խաչ հանողներուն. «Հայր ներէ՛ ասոնց»: Նոյնիսկ իր հետ խաչուող աւագակներէն մէկուն, որ զղջացած էր իր գործած մեղքերուն համար, պիտի ըսէր. «Այսօր դուն հետս դրախտ պիտի մտնես»: Անկասկած այս բոլորը միայն հիւանդները բուժել, անօթիները կերակրել եւ մարդոց մեղքերը ներել չէր, այլ աւելի Ան կու գար մարդկութեան վրայէն միանգամընդմիշտ վերցնելու այն բեռը, որուն ծանրութեան տակ մենք կը տուայտէինք: Եւ ի՞նչ պիտի ըլլար անոր պատասխան-կեցուածքը, «Ի խաչ հան գդա»:

Սիրեցեալ զաւակ Հայ Ազգի, ընդունէ՛ մեր սրտագին ողջոյնը Մարգարեալ Աստուածորդուն այս սրբազան ներշնչարանէն եւ նորոգէ՛ ուխտդ շարունակելու հետեւիլ Անոր քայլերուն, այդպէսով փառաւորելու հրաշալի վերածնունդդ: Ընդունէ՛ այս սրտագին ողջոյնը որ դարերով հնչած է Ս. Երկրէն եւ միշտ արձագանգած մեր երանեալ նախահայրերու սիրտերուն մէջ, որոնք ամէն տարի ցնծութեամբ կ'ողջունէին իրենց որդեգրութիւնը Երկնաւոր Հօր կողմէ:

Այս գիշեր ծնող Մանուկը՝ Աստուածորդին, ծնաւ իբր Օծեալ եւ Փրկիչ: Ան իր ծընունդով կու գար Մարդ-Արարածին բերելու Հայր Աստուծոյ անշափելի ու անսահման սէրը: Քրիստոս՝ Եսայի Մարգարէի գուշակած «Հրաշալի խորհրդականն» է, որ կու գար մեր մեղքերը, ցաւերն ու մտահոգութիւնները իր վրայ առնելու եւ մեզ միանգամընդմիշտ ազատելու մեր Ադամական մեղքերէն: Մարգարէներու պատգամած էմմանուէլը, Աստուած մեզի հետ է) 2000 տարիներ առաջ կը մարմնանար Բեթղեհէմի այս Մսուրին մէջ: Ադամով՝ Մարդը կը յայտնուէր երկրի վրայ, մինչ ի լրումն ժամանակի Աստուած էր որ կը յայտնուէր մարդկութեան, մարդու մարմնով: Հայր Աստուած որոշ ժամերու մէջ չէ որ եղած է մեզի հետ միայն, այլ միշտ, ինչպէս խոստացած էր ըլլալ մեր հետ, «Ամենայն աւուրս մինչեւ ի կատարած աշխարհի»: Աստուած մեզի հետ, մենք ալ Աստուծոյ հետ, այս պէտք է ըլլայ իւրաքանչիւր քրիստոնեայի, մանաւանդ Հայուն նշանաբանը բոլոր ժամանակներուն: Որովհետեւ անցնող դարերը ցոյց տուին թէ Ան միշտ մեր հետ էր, հետեւաբար նուագոյնը՝ որ կրնանք ընել մեր կարգին, մեր Իր հետ ըլլալն է:

Կը մաղթենք որ նորաբաց տարին աշխարհագրական այս շրջանին համար ըլլայ՝ իսկապէս խաղաղութեան եւ արդարութեան օրհնաբեր տարի մը, միանգամընդմիշտ հեռացնելով՝ հալածանքը, վախը, սարսափն ու կոյր ատելութիւնը այս Սուրբ երկրի բընակիչներու սիրտերէն: Սիրելի եւ հաւատաւոր հայորդիներ, թող այս գիշեր միացնենք մեր աղօթքները մեր Մայր Հայրենիքի անդորրութեան, ապահովութեան, բարգաւաճման եւ մեր ժողովուրդի աւելի լուսաւոր եւ փայլուն ապագայի մը համար: Թող Նորածին Հրաշք Մանկան սէրն ու բարեսրտութիւնը միշտ վառ մնան մեր ժողովուրդի զաւակներուն սիրտերուն մէջ, այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս, յաւիտենից. ամէն:

**Ձեզ եւ Մեզ Մեծ Աւետիս,
Քրիստոս Ծնաւ եւ Յայտնեցաւ**

ՔԱՐՈՉԽՕՍԱԿԱՆ**ԱՂԱՆ ՎՐԴ. ԳՈԳՉԵԱՆԻ ՏԱՐԵՄՈՒՏԻ ՔԱՐՈՉՐ՝
ԽՕՍՈՒԱԾ Ս. ՅԱԿՈԲԵԱՆՅ ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐԻՆ ՄԷՁ
(14 Յունուար, 2025)**

Յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ. ամէն

Սիրելի հաւատացեալ քոյրեր եւ եղբայրներ, այսօր Երուսաղէմի մէջ Ամանոր է: Մեր վանքի աւանդութեան համաձայն մենք Նոր տարին կը սկսինք Սուրբ Պատարագով եւ աղօթքով:

Տարեմուտը Հայ Առաքելական Եկեղեցւոյ տօն մը չէ, սակայն այն իր մէջ մեծ խորհուրդ ունի: Խորհուրդ մը, որ կրնայ մեզի օգտակար ըլլալ՝ անդրադառնալու անցնող տարւոյ մեր ապրած կեանքին եւ քննելու, թէ որքանո՞վ 2024 թուականի այդ մէկ տարւոյ ժամանակը մենք գործածեցինք մէկ քայլ աւելի Աստուծոյ մօտենալու համար: Արդեօք այդ ժամանակը մենք գործածեցինք աւելի դժոխքի՞ն մօտենալու, թէ Աստուծոյ Արքայութեան: Մեր կեանքը ժամանակի ընթացքին մէջ կը հոսի դէպի հանգրուանի մը, որու ճիշդ տեղը մենք կ'որոշենք՝ մեր ապրած կեանքով ու գործերով, թէ անիկայ պիտի ըլլայ յաւերժական շարժարանքներու դժոխքը, թէ՞ յաւերժական կեանքի Արքայութիւնը: Մեզմէ ոչ մէկը կրնայ իր կեանքի ժամանակը կեցնել, եւ մարդկութեան մէջ ոեւէ մէկուն այդ կարողութիւնը չէ տրուած, սակայն ամէն մէկուն հնարաւորութիւն տրուած է այդ անցողիկ ժամանակը ճիշդ գործածելով այն յաւերժացնել: Այլ խօսքով, մենք կրնանք մտնել ասդեանական կեանքի ընթացող գետին մէջ եւ մեր ճիշդ, բարի եւ աստուածահաճոյ գործերով այդ գետի ընթացքը մեզի համար յաւերժական դարձնել:

Սիրելիներ, եկէք այսօր՝ Տարեմուտի այս առաջին օրը, մենք զմեզ հարցնենք թէ 2024 թուականը, որը արդէն անցեալին կը պատկանի, որքանո՞վ գործածեցինք ի նըպաստ մեր ժամանակաւոր կեանքը անժամանակ դարձնելու համար: Եթէ անդրադառնանք եւ մենք զմեզ ըսենք այս կամ այն սխալը պէտք չէր ընէինք, զղջանք կատարած սխալներուն համար, սակայն 2025-ին նորէն նոյն կամ նմանօրինակ սխալները կրկնենք, ուրեմն գերի ենք մեղքին եւ այն ձուլուած է մեր մարմինին եւ ամէն վայրկեան սնունդ կը պահանջէ: Այդպիսով մեր ժամանակաւոր կեանքի ընթացքին ցանկալի հանգրուանի չպիտի հասնինք: Իսկ եթէ 2024 տարին զարդարած էինք բարի եւ աստուածահաճոյ գործերով եւ նոյնը պիտի շարունակենք 2025 թուականին, ուրեմն մենք մտած ենք դէպի յաւերժական կեանք ընթացող գետին մէջ:

Սիրելիներ, 2024 թուականը այլեւս անցեալ է: Ինչպէս որ չենք կրնար ժամանակը կանգնեցնել, այնպէս ալ չենք կրնար անցեալը վերադարձնել, սակայն ներկան մեր ձեռքերու մէջ է: Եթէ այսօրունէ սկսեալ ճիշդ եւ աստուածահաճոյ կեանքով ապրինք, գալ տարի աղուոր անցեալ կ'ունենանք եւ կ'աշխատինք նոյնքան լաւ ապագայ ունենալու համար: Այլ խօսքով, այսօրուան լաւ օրը՝ վաղուայ լաւ անցեալը պիտի ըլլայ եւ յաւերժական կեանքի, Աստուծոյ արքայութեան արժանանալու գրաւականը:

Ուստի եկէ՛ք այս Տարեմուտին միասնաբար աղօթենք առ ամենակարողն Աստուած, եւ խնդրենք, որ Ան մեզի իմաստութիւն շնորհէ, որպէսզի մեր ներկան ապրինք Իրեն հաճելի կեանքով եւ այս ժամանակաւոր կեանքի արահետով ընթանանք դէպի յաւերժութիւն: Եկէ՛ք այս դարաւոր Մայր Տաճարին մէջ մեր պահապան Սուրբ Յակոբ Գլխադիր եւ Սուրբ Յակոբ Տեառնեղբայր առաքեալներու բարեխօսութիւնը խնդրենք, որպէսզի անոնք մեզի առաջնորդեն եւ օրինակ ըլլան իրենց կեանքով, հաւատքով եւ աստուածսիրութեամբ: Եւ վերջապէս, եկէ՛ք աղօթենք որ մեր պահապան Սուրբ Յակոբ Գլխադիրը իր հովանիի ներքոյ պահէ հայ ժողովուրդը եւ Հայ Երուսաղէմը, իսկ Սուրբ Յակոբ Տեառնեղբայր Երուսաղէմի առաջին եպիսկոպոսը առողջութիւն շնորհէ եւ օգնէ Սուրբ Աթոռոյս գահակալ Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազանին, որպէսզի իմաստութեամբ առաջնորդէ այս դարաւոր հաստատութիւնը, մնայ կանգուն եւ անսասան, այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս, յաւիտենից. ամէն:

ՄԵԾԵՐԸ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ԵՒ ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆՁԻ ՄԱՍԻՆ

Այս Աստուածային գիրքը, որ ես անհունօրէն կը սիրեմ նոյնիսկ այն ժամանակ, երբ կը թուի, թէ անհաւատ եղած եմ, հիմա կ'ուսումնասիրեմ աւելի ուշադիր, քան երբեւէ... Աստուածաշունչի ընթերցանութիւնը երբեք ինծի առիթ չէ տուած կեղծ բարեպաշտութեամբ տոգորուելու, այսինքն՝ այն սխալ հասկացուող երկիւղածութեամբ, որը բնորոշ է վախկոտներուն եւ մոլեռանդներուն: Ես սորվեցայ սիրել Աստուծոյ եւ մարդոց, մշտապէս ամէն բանէ առաւել փափաքիլ արդարութեան եւ արքայութեան, խոյս տալ սուտէն եւ ներել անիրաւներուն:

ՀՈՐՃ ՊԱՅՐԸՆ

Եթէ Մարդը կրնայ Աստուած ըլլալ, եւ թէ Աստուած կրնայ Մարդ ըլլալ, ապա Յիսուս Քրիստոս ե՛ւ Մարդ է, ե՛ւ Աստուած: Քրիստոս մեզի Իրեն նմանելու հնարաւորութիւն տուաւ:

ՀՈՐՃ ՊԱՅՐԸՆ

Մեր Տիեզերքը անսահման մեծ է եւ անսահման փոքր: Անոր անսահմանութիւնը կը տարածուի անցեալի եւ ապագայի մէջ: Մենք երբեք չենք կրնար հասու ըլլալ անսահմանութեանը: Ատիկա բարձր ճշմարտութիւն է, ատիկա Աստուած Ինքն է:

ՏԷՐԷՔ ՓԱՐՏԸՆ

Ապագային մենք կը տեսնենք, թէ ինչպէս անցեալին, այնպէս ալ ներկայիս գիտութիւնը օգտակար է անոնց համար, որոնք կը հաւատան Աստուծոյ:

ՈՌՃԵՐ ՊԷՔԸՆ

ՔԱՐՈԶԽՕՍԱԿԱՆ

**ԱՂԱՆ ՎՐԴ. ԳՈԳԶԵԱՆԻ ՔԱՐՈԶԸ՝
ԽՕՍՈՒԱԾ Ս. ՅԱԿՈԲԵԱՆՅ ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐԻՆ ՄԷՋ ՏԵՂԻ
ՈՒՆԵՅԱԾ ՎԱՍՆ ՔՐԻՍՏՈՆԷՈՒԹԵԱՆ ՄԻՈՒԹԵԱՆ ԵՒ
ԽԱՂԱՂՈՒԹԵԱՆ ԷՔԻՍԵՆԻՔ ԱՂՕԹՔԻՆ
(27 Յունուար, 2025)**

Your Eminences, beloved brothers and sisters in Christ, esteemed clergy, and all those gathered here in the name of the Father, the Son, and the Holy Spirit.

I greet you in this Holy Cathedral of St. James with the peace and grace of our Lord Jesus Christ. And it is precisely this peace, the peace of our Lord, that I ask us to reflect on this evening. It is all too easy, in gatherings such as this, to feel surrounded by the walls of a sanctuary that you don't regularly worship in. Or to feel surrounded by strangers that you don't see in your daily devotions, rituals, your daily prayers. But this evening, dear brothers and sisters, we do not gather here as strangers, but we gather as one body in Christ, united by one miraculous Birth and one miraculous Resurrection, united by the love of our Lord, who calls us all into His eternal peace, through our united presence. Even if that united presence should be just two or three of us..... it prevails.

The promise of peace, especially the peace in times of struggle, especially the peace in times of war and unimaginable suffering, that promise of peace is not just a mere absence of conflict (PAUSE), once again, that promise of peace, is not just a mere absence of conflict, but it is rather the deep and abiding presence of God in our hearts.

In the Armenian tradition, our Church fathers, many of whom look over us from the icons in our beloved sanctuary, icons that have been blackened through centuries of prayer and incense, they emphasize that peace begins within the human soul and *only then* extends outward to our relationships with others. That we must remember that this peace we all seek only begins in our hearts if Christ is to be found dwelling there. That if we desire to be instruments of peace in our broken world, we must first allow that peace to settle deeply within us, in the places of our own wounds, our brokenness, our anxieties, our overthinking, our worries, our fears. As it is only from this deep and private, inner place, that we can begin to deliver peace to others.

Many believe that peace can be delivered to us by other means. That peace is not an idea tied to the heart, but rather a simple negotiation. Something created through decision and strategy. Something delivered through governance and power to those hopelessly waiting in the deepest of suffering. But we must remember, we must not make the error of thinking that peace is only a human endeavor, for in its essence, it is a divine gift. Something that flows directly from God's grace. As the Prophet Isaiah writes: "For the mountains may depart, and the hills be

removed, but my steadfast love shall not depart from you, and my covenant of peace shall not be removed,” (Isaiah 54:10).

Jerusalem, the holy city that is called to be a city of peace, is the place our Lord has chosen to put us in the midst of so much uncertainty. With our clerical, administrative, spiritual, and community concerns, I know that I am not alone in feeling the mounting pressures of this life of service we have chosen as Christian clerics, ministers, and preachers. But let us be reminded that this is also the very place where we are invited to reconcile, not only with one another, both friend, family, and even foe, but we are invited to reconcile with God Himself. We must remember that our task here in Jerusalem, is a unique one. We must bear the responsibility of that task and seek our personal reconciliation with Him, that He may guide us into unity as Christians in the Holy Land. A unity that will be a foundation stone for peace, for the future generations of clerics who serve in our stead, long after we are gone.

St. Gregory the Illuminator, in his vision of Christ, reminds us that peace and reconciliation is a fruit of the Holy Spirit, a fruit that must be nurtured in our lives through prayer, through fasting, and through our commitment to living out Christ’s instruction: “Blessed are the peace-makers, for they shall be called children of God.” (Matthew 5:9).

This is a message that we pray echoes loudly in the context of the Middle East today. But it is in times like these, in these moments of uncertainty, that the message of Christ shines brightest. Christ does not call us to the easy path. He calls us to the paths of love and service, paths that require us being selfless, requiring us to sacrifice over and over again. And it is these very paths that will help us heal after so much pain and suffering, it is this path, that will allow us to build up into a new Jerusalem, a Jerusalem of peace.

And so let us leave this sanctuary of St. James today united in our Lord’s peace. For this unity with our Lord’s peace, this unity with each other as Christians in the Holy Land, it will guide us, it will comfort us, it will protect us. Let us go forth and be agents of that peace, not just here in Jerusalem but wherever we may find ourselves. May the light of Christ shine through us, a light that cannot be extinguished, a light that will lead us to a future filled with hope. A light that will lead us to a peace lasting now and always, and unto the ages of ages, Amen.

ՔԱՐՈՋԽՕՍԱԿԱՆ

**ԱՄԵՆԱՊԱՏԻՒ ՊԱՏՐԻԱՐՔ Ս. ՀՕՐ ՔԱՐՈՋԸ՝
ԽՕՍՈՒԱԾ Ս. ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐԻՆ ՄԷՋ,
ՄԵԾ ՊԱՀՈՑ ԱՌԱՋԻՆ ՀՍԿՈՒՄԻՆ
(6 Մարտ, 2025)**

«Տէ՛ր, ուսո՛ մեզ յաղօթս կալ» (Ղուկ. ԺԱ:1):

«Մի՛ ինչ հոգայք, այլ ամենայն աղօթիւք եւ խնդրուածովք, գոհութեամբ խնդրուածք ձեր յայտնի լիցին առ Աստուած» (Փիլիպ. Դ:6):

**«Ոչ մէկ բանի համար հոգ մի՛ ընէք, այլ աղօթքներով եւ աղաչանքներով ձեր խընդ-
րանքները գոհաբանութեամբ թող յատնի ըլլան Աստուծոյ»:**

Մեծ Պահոց շրջանի այս երեկոյի քարոզի նիւթ ընտրեցինք Աղօթքն ու Երախտագիտութիւնը եւ Շնորհակալութիւնը, որովհետեւ երախտագիտութեան կամ շնորհակալութեան զգացումը ինքնին աղօթք է, եւ միայն երախտագիտութեամբ լեցուն սիրտէն բխած աղօթքն է որ կը հասնի երկինք՝ Հայր Աստուծոյ:

Հեթանոսաց Առաքեալը՝ Պօղոս, որ ենթարկուած էր բանտարկութեան, խոշտանգման, անհիմն քննադատութիւններու եւ մանաւանդ նաւախորտակման, բնաւ չէր յուսալքուած, այլ ընդհակառակը՝ միշտ խանդավառութեամբ եւ յոյսով նայած էր ապագային, եւ արդէն իր թուղթերուն կամ նամակներուն մէջ «Սիրոյ» եւ «Հաւատքի» կողքին աղօթելն ու շնորհակալութիւն յայտնելը ամէն ինչի համար եւ մէջ կը դարձնէ գլխաւոր նիւթը իր նամակներուն, երբ կ'ըսէ. «Ամէն ինչի համար միշտ շնորհակալութիւն յայտնեցէք Աստուծոյ»: Եւ արդեօք կա՞յ աւելի յանկուցիչ եւ արժանապատուութեամբ լեցուն զգացում մը, քան շնորհակալութեան եւ երախտագիտութեան զգացումը:

Մեր Տէրն ու Փրկիչը՝ Քրիստոս, իր երկրաւոր կեանքի ընթացքին օր մը կը բուժէ իրեն եկած Տասը Բորոտներ, որոնց բուժելէ ետք, ինչպէս ընդունուած սովորութիւն էր Հրեաներու մօտ, կը թելադրէ անոնց որ նախ լուացուէին Սելովամի Աւազանին մէջ, ապա ինքզինքնին ցոյց տային քահանաներուն, որոնք պիտի հաստատէին անոնց հիւանդութենէ մաքրուած ըլլալը: Տասը Բորոտները իրենց թելադրուածին պէս կ'ընեն եւ կը բուժուին: Սակայն վերջը, ասոնցմէ միայն մէկը կը վերադառնայ շնորհակալութիւն յայտնելու Քրիստոսի. ապա Աստուածորդին հարց կու տայ իր աշակերտներուն ըսելով. «Իսկ ո՞ւր են միւս ինը բուժուածները»:

Մարդ արարածին խոտելի յատկութիւններէն մին՝ իր միշտ դժգոհելու, գանգատելու եւ բողոքելու յոռի սովորութիւնն է: Մենք երբեմն ամենաանկարելորդ եւ աննշան բանը կորսնցնելու պէս կը սկսինք դժգոհիլ ու գանգատիլ, անտեսելով Հայր Աստուծոյ մեզի տուած իր միւս բարիքներն ու պարգեւները, մեր առողջութիւնը, մտային եւ հոգեկան շնորհները, նիւթական բարիքները, ընտանիքն ու բարեկամներու սէրը: Մենք կ'անտեսենք այս բոլորը եւ պահանջկոտ երեխաներու նման կը կեդրոնանանք չնչին բաներու վրայ, ինչպէս հետեւեալ պատմութիւնը ցոյց կու տայ:

Ամերիկացի զոյգ մը իրենց 3-4 տարեկան տղան հետերնին եկեղեցի կը տանին եւ ձեռքը տողար մը կու տան, որ դնէր նուէրներու ափսէին մէջ, խորհելով որ այդպէսով իրենց զաւակը պիտի վարժուէր փոքր տարիքէն եկեղեցիին տալու: Երբ ժամանակը կը հասնի եւ նուէրներու ափսէն կը բերեն տղեկին մօտ, ան կը սկսի դժկամութիւն ցոյց տալ իր տողարը ափսէին մէջ դնելու: Տղեկին հայրը տեսնելով որ ճար չկար, դժուարաւ տողարը առնելով կը դնէ ափսէին մէջ, եւ յանկարծ տղեկին «Տոլարս կ'ուզեմ, տոլարս կ'ուզեմ» լացն ու ճիշերը կը պատռեն եկեղեցւոյ վեհ լռութիւնը: Ներկաներ հազիւ կը յաջողին զսպել իրենց խնդուքը: Ի վերջոյ, լռեցնելու համար աղմկարար զաւակնին, ծնողները ստիպուած ուրիշ տողար մը կու տան անոր: Քարոզի ատեն, եկեղեցւոյ հովիւը դիմելով հաւատացեալներուն, կ'ըսէ. «Իրականութեան մէջ եղածը այդքան ալ ծիծաղելի չէր, որովհետեւ թերեւս այդ տղեկը մեր բոլորին զգացումներուն եւ մտայնութեան թարգմանը կը հանդիսանայ: Զիշդ է որ մենք մեր նուէրները կը դնենք, սակայն երբեմն ո՛չ այնքան սրտանց: Թերեւս մենք բարձրաձայն չենք ըսեր, սակայն վստահ եմ մեզմէ ոմանք կ'ըսեն, «Տոլարս կ'ուզեմ, եկեղեցին մեր տողարի՞ն պէտք ունի»:

Աստուածորդւոյն աշակերտները իրենց Վարդապետին դիմեցին, ըսելով. «Տէ՛ր, ուսո՛ւ մեզ յաղօթս կալ», իսկ Հեթանոսաց Առաքեալը՝ Պօղոս, իր կարգին Փիլիպպեցիներուն ուղղած իր նամակին մէջ կ'ըսէ. «Ոչ մէկ բանի մասին մի՛ մտահոգուիք, այլ շնորհակալութեամբ, երախտագիտութեամբ եւ աղօթքով ձեր խնդրանքները ներկայացուցէ՛ք Աստուծոյ»: Անեղծ եւ անկեղծ սիրով եղած աղօթքը սիրելի հաւատացեալներ, արդիւնք է Արարչին հետ մեր ունեցած ամուր կապին: Աղօթքը՝ այսպէս ըսած, տինամիք երկխօսութիւն մըն է մեր եւ Հայր Աստուծոյ միջեւ: Այն պարզ եւ ձեւական, հասարակ միջոց մը պէտք չէ ըլլայ մեր խնդրանքները ձեռք ձգելու, այլ միա՛կ եւ ճիշդ ձեւը մեզ պահելու Աստուծոյ ներկայութեան մէջ: Աղօթքը միայն միջոց մը պէտք չէ ըլլայ մեր խնդրանքները, աւելի ճիշդ մեր պահանջները ներկայացնելու Հայր Աստուծոյ, այլ առիթ մը որ մենք ալ մեր կարգին լսենք ու ենթարկուինք մեր Արարչին պահանջներուն: Ահա ճի՛շդ այս էր Պօղոս Առաքեալի հաւատքի ըմբռնած ձեւը: Ան յարատեւ յարաբերութեան մէջ պահած էր ինքզինք Աստուծոյ ամենազօրութեան, հաւատքին, սիրոյն եւ յոյսին հետ: Մեծ Առաքեալը ունէր երախտագիտութեան կատարեալ եւ ամբողջական հասկացողութիւն, որովհետեւ առաջին հերթին ան զօրաւոր կերպով կը հաւատար աղօթքի կենարար ոյժին:

Մեծ Առաքեալը, նախքան իր քրիստոնէութեան դարձը, ատելութեամբ լեցուած ժխտական անձ մըն էր, սակայն ետքը ան իր ամբողջ էութիւնը կեդրոնացուց մարդոց եւ իրերու նկատմամբ դրական մօտեցումին, ինչպէս Փիլիպպեցիներուն ուղղած իր նամակին 4-րդ գլխուն մէջ կ'ըսէ. «Եւ վերջապէս եղբայրներ, ա՛յն ինչ որ ճշմարիտ է, պատուաբեր է, արդար է, սուրբ է, ինչ որ գեղեցիկ է, շնորհալի, գերազանց է եւ արժանի գովասանքի, այդ բաներուն հետամուտ եղէ՛ք»:

«Այսօր է զոր արար Տէր, եկա՛յք ցնծասցուք ի նմա», կ'ըսէ Սուրբ Գիրքը. ու այս երեկոյ, կանգնած Մեծ Պահոց սեմին, թող երախտագիտութեամբ, շնորհակալութեամբ եւ աղօթքով յիշենք բոլոր անոնք՝ որոնք գիտցան մեր եկեղեցւոյ գեղեցիկ աւանդութեանց մէջէն ձեւ եւ կերպ տալ Աստուծոյ հանդէպ իրենց ունեցած երախտագիտական զգացումներուն: Ահա ա՛յս է մեր եկեղեցւոյ երախտաւորներուն այսօրուան նոր սերունդին թողած պատգամը. «Այսօր է զոր արար Տէր, երախտագիտութեամբ յիշեցէ՛ք անոնք՝ որոնք ձեզի կտակեցին այն՝ ինչ որ ունիք, այն՝ ինչին որ տէր էք»:

Այս Մեծ Պահոց նախասեմին, թող մեր Հայրերուն Աստուածը անմար պահէ երախտագիտութեան զգացումը մեր նոր սերունդի երիտասարդներու սիրտերուն մէջ, եւ անոնց տայ գիտակցութիւնը՝ աղօթքի արժէքին, բայց ո՛չ անձնական աղօթքին, այլ Առաքեալին իսկ բառերով, «Հաւատացեալներ միշտ պարտին աղօթել իրար համար» այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս, յաւիտենից. ամէն:

ՄԵԾԵՐԸ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ԵՒ ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆՉԻ ՄԱՍԻՆ

Ես կ'ուզէի միշտ յիշել Պօղոս առաքեալի խօսքերը. «Այս աշխարհը վայելողները թող չվայելողներուն պէս ըլլան, որովհետեւ այս աշխարհը անցողական է» (Ա. Կորն. 7:31):

ԱՆՏՐԷ ՄԱՐԻ ԱՄՓԵՐ

Թող «չափէն աւելի» խելացի մարդիկ շարունակեն վիճիլ աստուածաշնչային իրողութիւններու արժանահաւատութեան շուրջ. համաշխարհային պատմութիւնը վաղուց անտի լուծած է այդ հարցը: Պատմութիւնը բազմիցս հաստատած է, որ չի կրնար «հէք-իաթ» ըլլալ ա՛յն՝ ինչը որ կործանած է կուռքերը եւ ստիպած երկրագունդի ժողովուրդներուն երեսնիվայր իյնալ Աստուծոյ եւ Քրիստոսի՝ Գողգոթայի զոհին առաջ: Զի՛ կրնար «առակ» ըլլալ ա՛յն՝ ինչ որ միշտ սերմանած է եւ տակաւին կը շարունակէ աշխարհի բոլոր մարդոց մէջ սերմանել ճշմարտութիւն, Ազատութիւն եւ Սէր: Զի՛ կրնար «առասպել» ըլլալ ա՛յն՝ ինչ որ կը կործանէ «խաւարի գործերը» եւ մարդոց կը բերէ «կեանքի խօսք եւ լոյս»: Զի՛ կրնար «մտացածին» ըլլալ ա՛յն՝ ինչ անթիւ-անհամար մեռած մեղաւորները ազատած է արատներէն, բերած է խաղաղութիւն անոնց հոգիներուն, տրտմածներուն՝ մխիթարութիւն եւ յուսահատածներուն՝ յոյս:

ՀԱՆՍ ՔՐԻՍՏԻԱՆ ԱՆՏԷՐՍԸՆ

Յոհան Սեպաստիւրն Պախ ամէն նոր ստեղծագործութիւն կը սկսէր Աստուծոյ օրհնութիւնը խնդրելով եւ կը վերջացնէր գոհութեան աղօթքով: Պախ հարուստ գրադարան ունէր: Ան մշտապէս կ'ուսումնասիրէր Աստուածաշունչը եւ յաճախ լուսանցքներու մէջ այսպիսի գրառումներ կ'ընէր. «Այս բաժինը Աստուածահաճոյ երաժշտութեան հիմք կրնայ դառնալ»:

Պախ շատ կը սիրէր Հին Կտակարանեան այն դրուագները, որոնց մէջ կը նրկարագրուէին Աստուծոյ փառաբանութեան հանդիսութիւնները Տաճարին մէջ: Ան կը գրէ.

«Աստուած միշտ կու գայ Իր մեծութեան ողջ լիութեամբ, երբ կը հնչէ զինք փառաբանող երաժշտութիւնը»:

ԱՆՏԻՊ**ԹԷՈՂԻԿԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ ԵՂԻՇԷ ԱՐՔ. ԴՌԻԲԵԱՆԻՆ**

Թէոդիկ (1872-1928)՝ «Ամէնուն տարեցոյցը»ի անխոնջ խմբագիրը, «Յուշարձան նահատակ մտաւորականութեան»ի տարագիր հեղինակը, «Գողգոթա թրքահայ հոգեւորականութեան եւ իր հօտին 1915 աղէտալի տարին»ի հետախոյզ-գրողը զինագաղարին միջոց մը եւս Կ. Պոլիս մնալէ ետք, «հալածուած միլիական շարժումէն» շունչը կ'առնէր Յոնիական ծովու Գորֆու յունական կղզին, որպէս ուսուցիչ պաշտօնավարելով հայկական որբանոցին մէջ: Իր աշխարհն ու կեանքը անգամ մը եւս տակնուվրայ եղած էին ու ան հետզհետէ ամէն յոյս կը կորսնցնէր վերագառնալու այնքան սիրելի ծննդավայրը:

Մինչ այդ Կ. Պոլսոյ հայոց նախկին պատրիարք, մեծանուն ուսուցիչ, տաղանդաշատ բանաստեղծ, դասագիրքերու հեղինակ Եղիշէ Արք. Դուրեան (1860-1930), որ իբրեւ հոգեւորական հաւասարապէս կը վայելէր պարզ ժողովուրդի, մտաւորականութեան ու ազգային վարիչ շրջանակներու խոր համակրանքն ու սէրը, կը պատրաստուէր սկսիլ իր երկրորդ, նոր կեանքը, որպէս Երուսաղէմի Հայ պատրիարք:

Դուրեանի ու Թէոդիկի բարեկամութիւնը սկիզբ առած էր Կ. Պոլսէն. հակառակ տարիքային տարբերութեան, երկուքն ալ նոյն թաղէն՝ Սկիւտարէն էին, մկրտուած էին թաղի Ս. Կարապետ եկեղեցւոյ աւագանին մէջ, գացած էին նոյն դպրոցը՝ Սկիւտարի յայտնի Ճեմարանը եւ շնչած էին «Պետրոսները “Սկիւտարի սոխակ” դարձնող» նոյն օդը:

Թէոդիկ «անայլալ հիացող մը»ն է Դուրեանի անուան՝ «ի տղայ տիոց»: Հիմա որպէս պանդխտացած, նժդեհացած մտաւորական մը, առանց պարտկելու Եղիշէ Սրբազանի նկատմամբ ունեցած անխառն հիացմունքը, յոյս մը կ'աղերսէ իրմէ. «Ո՛ր պիտի յանգի վերջերնիս: Ըսէ՛ք, Սրբազան Հայր, Ձեր հոգւոյն մատաղ, հայրենադարձ ըլլալու յոյս մը կրնա՞նք նշուել մեր հոգիներուն սեւախանձ լապտերին մէջը...»:

Թէոդիկի միակ միսթարութիւնը աշխատանքն է: Ճիշդ է որ ան «զրկուած ըլլալով այն ամէն դիւրութիւններէն՝ զորս կը վայելէր Սուլթաններու երբեմնի հայրենիքին մէջ», «հերոսութեան հաւասար» գործ մը կը կատարէ՝ ամէն տարի ընթերցողի սեղանին դնելով «Ամէնուն տարեցոյցը»ի շքեղ հատորները: Օրական չորսուկէս ժամ միայն կը քնանայ ան եւ այդ տքնութիւնը իրմէ «մասամբ կը գողնայ հայրենաբաղձութեան սաստկութիւնը»:

Սփիւռքացած, հայրենագուրկ մտաւորականի վիճակած, նորափթիթ եւ անլուր, թերեւս դեռ անհասկնալի ու անբացատրելի տառապանքն ու խռովքն է որ կ'ապրի Թէոդիկ: Կայք կը փնտռէ ան, մնայուն, մշտական տեղ մը, ուր ըլլան գիրքեր, ուր կարենայ աշխատիլ հանգիստ ու խաղաղ, ուր ունենայ մտաւորական շրջանակ մը ընկերներու. իր յոյսը Երուսաղէմն է, օր մը Ս. Յակոբեանց վանքին մէջ հաստատուելու, անոր տպարանը վերակազմելու, պաշտելի Եղիշէ Սրբազանի մտերմութիւնը վայելելու եւ անկէ զինք հետաքրքրող բազմաթիւ հարցումներուն պատասխանը ստանալու յոյսը... որ չենք գիտեր ինչ-ինչ պատճառներով չ'իրականանար դժբախտաբար, հակառակ երկու կողմերու ալ փափաքին:

Հետեւեալ նամակները, որոնց ընթերցումը Թէոդիկի ու Դուրեանի կենսագրութեանց եւ անոնց ստեղծագործական ուղիին վերաբերեալ նորութիւններ կը բացայայտէ անկասկած, կը գտնուին Ս. Յակոբեանց վանքի արխիւատան մէջ եւ մաս կը կազմեն Եղիշէ Արք. Դուրեանի թողօնին: Զանոնք առաջին անգամ տպագրութեան կը յանձնենք արտօնութեամբ տեսուչ Գերշ. Տ. Կորիւն Եպս. Բաղդասարեանի, որուն այս առթիւ կը յայտնեմ իմ երախտիքս: Որդիաբար շնորհակալ եմ նաեւ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր, որու բարձր արտօնութեամբ է որ պրպտումներս կը կատարեմ արխիւատան մէջ:

ԴՈԿՏ. ՍԵԻԱՆ ԿՍՐԿ. ՏԷՅԻՐՄԵՆՃԵԱՆ

* * *

[այցեֆարտ]

Ամենապատիւ Սրբազան Հայր,

Ամէն բանէ առաջ կարողութիւն կը մաղթեմ Ձեզ՝ ծանրալուծ եւ պատասխանատու այն դերին համար զոր յօժարեցաք ստանձնել, քաղաքականապէս «Երուսաղէմ ազատեալ»ը ազգայնօրէն ալ արժեցնելու համար¹:- Այս սրտագին մաղթանքէս վերջ, կը համարձակիմ յիշեցնել Ձեզ խոստումնիդ, Բերքուածի մը համար՝ որ պիտի զարդարէ նորէն 1922ի Տարեցոյցս²: Տպագրութիւնը՝ շատ մօտ օրէն: Ներշնչումնիդ վստահ եմ որ ունեցած էք արդէն՝ գերազանցօրէն հարուստ այդ սրբավայրերուն ի տես: Բարի եղէք, ինչպէս միշտ, «մահրում»³ չձգել զիս եւ ընդունիլ կանխայայտ շնորհակալիքս:- Գողգոթա տպագրութեան յանձնուած է արդէն, Մատթէոսեան տպ.⁴ եւ 1-2 ամիսէն ա. հատորը հրապարակ կ'ելլէ⁵:- Ամենախորին ականածանօք

Թէոդիկ

Կ. Պօլիս, 2 Յիւ. 1921

¹ Երուսաղէմ, Ընդհանուր պատերազմի տարիներուն, 1917-ին, անցած էր բրիտանական իշխանութեան տակ, «Բաղաճականապէս» ազատագրուելով օսմանեան լուծէն: Իսկ Կ. Պոլսոյ նախկին պատրիարք Եղիշէ Արք. Դուրեան այդ օրերուն արդէն Կ. Պոլիսէն ժամանած էր Երուսաղէմ, ուր իր պատրիարքական թեկնածութեան շուրջ հանդիպումներ տեղի կ'ունենային Բաղաճական ու եկեղեցական դէմքերու հետ՝ վերջ տալու համար Յարութիւն Արք. Վեհապետեան պատրիարքի վախճանումով, 1910-էն ի վեր թափուր մնացող Ս. Աթոռոյ տագնապին: Թէոդիկ «Երուսաղէմ ազատեալ» ըսելով կը յղուի իտալացի բանաստեղծ Թորկվաթօ Թասսոյի (1544-1595) ԺՁ դարուն հրատարակած «Ազատագրեալ Երուսաղէմ» (*Gerusalemme liberata*) ստեղծագործութեան, որ կը պատմէ իսլամական առաջին արշաւանքի մասին:

² 1922-ի տարեցոյցին մէջ Դուրեանէ կայ թարգմանական Բերքուած մը՝ ֆրանսացի վաղամեծիկ բանաստեղծ Ալպէո Սամէնէ «Ապափնեալին աղօթքը» (էջ 32):

³ Զրկուած (թրք.):

⁴ Մատթէոսեան տպարանը հիմնուած էր Կ. Պոլիս, Յակոբ Մատթէոսեանի կողմէ, 1852-ին, Վէզիր խան, նախ որպէս կազմատուն եւ ապա տպարան: Հետագայ տարիներուն տեղափոխուած է Ամերիկեան խան: 1906-ին երբ Յակոբ կը մահանայ, որդին՝ Վահան, կը ստանձնէ կազմատան ու տպարանի աշխատանքը (տե՛ս Թէոդիկ, «Տիպ ու տառ», 1912, Կ. Պոլիս, էջ 116-117):

⁵ 1921-ին, Կ. Պոլսոյ մէջ, Յ. Մատթէոսեան տպարանէն հրատարակուած է «Գողգոթա Թրքահայ հոգեւորականութեան եւ իր հօտին աղէտալի 1915 տարիին» աշխատութեան առաջին հատորը միայն, Մանչեսթրի հայ գաղութի մեկենասութեամբ: Այս աշխատութեան հրատարակութիւնը ունի իր ողիսականը, այլապէս հետաքրքրական, սակայն բաւարարուիմք նշելով, թէ Թէոդիկի ձեռագրին ամբողջական հրատարակութիւնը առանձին հատորով կատարած է բանասէր Արայ Գալայնեան, Նիւ Եորքի մէջ, 1985-ին: (Աւելի մանրամասն տե՛ս 56-րդ ծանօթագրութիւնը):

*

Théotig, poste restante⁶
Corfou (Grèce)

Գորֆու⁷, 17 Հոկտ. 1923

Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարք Հայր

Երուսաղէմ

Ամսոյս 2 թուակիր օրհնաշունչ նամակնիդ⁸ ալէտանչ հոգիս խաղաղեցուց: Կարգացի զայն՝ ինձ նման նժդեհութեան գիրկը տուայտող գրչի ղարիպ աղբրտանքիս, կարգացի զայն քանիցս եւ ես, Ձեր հաւատաւոր խօսքերուն մէջ գտնելով մարգարէի մարգարիտներ՝ իբրեւ նոր իմն հարստութիւն աղտաւոր հոգւոյս:

Երանի՛ մըն ալ թող իմ շուրթերէս թռի դէպ ի Ձեզ, որ գիտցաք փոփոգել մորմոքանքս՝ այս ահաւոր պանդխտութեան օրերուն: Կը մաղթեմ որ Սիօնի Աստուածը յամբարամ քաջողջ պահէ զՁեզ Ձեր Աթոռին վրայ, եւ մեզի պէսներ ի հեռուստ բախտն ունենան ատեն ատեն լսելու ամենասփոփ քաղցրութիւնը Ձեր հովուական սրինգին⁹:

Քերթուածնիդ ու նամակնիդ, այդ դաշնակցութիւններէն նոր զոյգ մը, պիտի կազմեն դիւթական մեղեդի մը՝ 1924ի Տարեցոյցիս համերգին մէջ¹⁰: Շնորհապարտ եմ Ձեր Սրբազնութեան՝ հայրական սիրոյ Ձեր նոր հաւատչեային համար:

Որդիական ակնածանօք

Ձերդ խոնարհ

Թէոդիկ

*

Théotig, poste restante
Corfou (Grèce)

Գորֆու, 22 Փետր. 1924

Ամենապատիւ Ս. Պատրիարք Հայր

Երուսաղէմ

«Խանդաղատանքով ողջունած» էիք «անսպառ կորովը կրակիս» երբ հերու լսած

⁶ Ֆրանսերէն այս դարձուածքը նամակներու վրայ կը դրուէր այն պարագաներուն, երբ ստացողը չունէր մնալուն հասցէ մը ու իր նամակները ստանալու համար կը փութար նամակատուն:

⁷ Գորֆու կղզին, մէկ այլ անունով Քերֆիւա, կը գտնուի Յունաստանի արեւմուտք, Յոնիական ծովու մէջ: Մեծ Եղեռնէն եւ մանաւանդ Բեմալականներու Կ. Պոլիս մուտքէն ետք, արեւմտահայ մտաւորականներ ապաստանած էին այստեղ, ուր կար նաեւ մեծ որբանոց մը: Թէոդիկ եւս, ինչպէս կը գրէ Մեսրոպ Եպս. Նշանեանի ուղղեալ նամակի մը մէջ, «հալածուած միլիական շարժումէն» ապաստանած էր Գորֆու կղզիի Կասթորի գիւղը: Ան թէեւ կ'ուսուցչագործէր «Նիր Իսք Ռիլիֆ»ի որբանոցին մէջ, սակայն միշտ կը մտածէր հեռանալ «անհրապոյր եւ հիւրամերժ» այդ վայրէն՝ եւ «նետուիլ վայր մը», ուր պիտի կարենար իր նախասիրութիւններուն համաձայն նուիրուիլ աշխատութեանց եւ օգտակար ըլլալ իր անձին ու շրջապատին (Թէոդիկի՝ Նշանեանի ուղղած նամակները տես՝ Վաչէ Դազարեան, «Թղթեայ զաւակներու հայր»ը՝ Թէոդիկ, Հայկազեան հայագիտական հանդէս, հտ. ԻԶ, Պէյրութ, 2006, էջ 263-296):

⁸ Թէոդիկ Դուրեանի այդ նամակը հրատարակած է 1924-ի տարեցոյցին մէջ, էջ 15, «Գիր ու Բերքուած Դուրեան պատրիարքէ» խորագրով:

⁹ Ակնարկը կ'երթայ Եղիշէ Եպս. Դուրեանի՝ Իգմիր, Մամուրեան տպարանէն, 1909-ին հրատարակած «Հովուական սրինգ» հատորին, ուր ամփոփուած են սրբազանի 1904-1907-ի միջեւ գրած կ'օմարոյր Բերքուածները:

¹⁰ Դուրեանի դրկածը թարգմանութիւն մըն է ֆրանսացի յայտնի Բերքոյ Լրֆոնք տը Լիլէ (1818-1894), «Երկնի լապտերը» խորագրով, քաղուած *Poèmes tragiques*-էն: Քերքուածը հրատարակուած է 1924-ի տարեցոյցին մէջ, էջ 15-16:

էիք ինէ 1924ի տարեցոյցիս հրատարակութեան համար ճարտարւորիլս՝ այն դժնժակ պանդխտութեանս մէջ, որուն եղտիւրին խորը դեռ եւս խրած կը մնամ: Եւ ապահովաբար յուսախար եղաք, երբ տեսաք թէ «պատրաստած»ս Ձեր ենթադրածին պէս «Ճրագալոյծ» մը ըլլալէ աւելի՝ տխուր գիշեր մըն էր «Հսկումի»: Բայց ընդունեցէ՛ք, Սրբազան Հայր, որ հերոսութեան հաւասար բան մըն էր այս ըրածս, զրկուած ըլլալով այն ամէն դիւրութիւններէն՝ զորս կը վայելէի Սուլթաններու երբեմնի հայրենիքին մէջ: Հիմա, չնայելով թէ ի՞նչ արդիւնք պիտի տայ այս գրական երկունքս, նոր Հսկումի մըն է որ կը պատրաստուիմ, Ձեզ նման ուխտեալ հաւատաւորներ «Եկեսցէ»ի¹¹ հրաւիրելով: Տաճարէս ներս «ոտք դնողներուդ» կը մնայ ի ձեռին ունենալ գոնէ մէջ մէկ մոմ: Ու ես վստահ եմ որ Ձերինը՝ ծաղկապաճոյճ կերոն մը պիտի ըլլայ մարդահասակ,՝ իմա՛ իմֆնագիր ֆերթուած մը՝ փոխան թարգմանածոյի: 1925ի Գրական Բաժինիս «Խորհուրդ Խորին»ը¹² նորէն Ձեր խոհագին պայծառ լոյսո՛վն է որ պիտի բանամ, Սրբազան Հայր: Լուարո՛ւք գհրաւէր գիշերաձայն հայրենակից ժամակոչ եղբօր Ձեր «Եկա՛յք ի Ս. Եկեղեցի»:

Ամենախորին ակնածանօք

Թէոդիկ

Յ. Գ.- Թուէս 4 ամիս առաջ փորձանք մը անցուցի, որ քիչ մնաց՝ կեանքս արժէր. գիշերանց, անծանօթ փողոցի մը մէջ, ոտքս պարապութեան մէջ կոխելով, բարձրութենէ մը վար ինկայ եւ պատգարակով փոխադրուեցայ յոյն բուժարան մը, ջախջախուած աջ սրունքս գաճելու համար: Նոր դուրս ելայ այդ տանջարանէս ուրկէ քունս աքսոր էին զրկած կալանդիչներս, տեղը՝ տալու համար ինծի արցունք ու հառաչ: Անթացուպերովս մտայ կրկին Որբանոց եւ յերկուս հետս խաղալով դասերուս սկսայ՝ չմեռնելու համար: Չորս հատոր «Գողգոթա թրքահայ հոգեւորականութեան»ս՝ զոր Պօլսոյ թոհուբոհի օրերուն Փարիզ էի փախցուցեր, կը մնայ Վռամշ. վրդ.ի¹³ մօտ, որ հիմա մեկենաս մը կը փնտռէ՝ զայն տպագրել տալու համար անպայման: Եթէ յաջողի, ամրան Փարիզ կ'ըլլամ արդէն, անձամբ հսկելու համար տպագրութեան, նոր մթերած նօթերս եւ ուղղումներս աւելցնելով: Առայժմ կ'ապրիմ պանդուխտի կեանք մը՝ որ անհամոքսիլ սկսած է: Ո՛ւր պիտի յանգի վերջերնիս: Ըսէ՛ք, Սրբազան Հայր, Ձեր հոգւոյն մատաղ, հայրենադարձ ըլլալու յոյս մը կրնա՞նք նշուել մեր հոգիներուն սեւախանձ լապտերին մէջը....:

նոյն

¹¹ Հսկումի արարողութիւնը կը սկսի Հանգստեան ժամերգութեան «Եկեսցէ ի վերայ իմ» սաղմոսով (ՃԺԸ) եւ անոր յաջորդող «Եկեսցէ Տէր» ֆաղուածով, այս պատճառով Հսկումի արարողութիւնը ստացած է նաեւ «Կարգ Եկեսցէի» անունը:

¹² Ս. Պատարագի սկիզբը ազդարարող հոգետր երգը:

¹³ Վռամշապուհ Արք. Քիպարեան ծնած էր 1855-ին, Շապին-Գարահիսար, ուր ալ ամուսնացեալ ֆահանայ ձեռնադրուած է: Տեղւոյն իշխանութիւնները զիմ կ'ափսոսէին Կ. Պոլիս: Երէցկնոջ՝ Թագուհիի 1894-ին յանկարծամահ ըլլալէն ետք վեղար կ'ընդունի, կ'արժանանայ վարդապետական գաւազանի՝ Եղիշէ Եպս. Դուրեանի ձեռամբ: Կը պաշտօնավարէ Փարիզ, որպէս տեղւոյն հոգետր հովիւր: 1926-ին կ'ընտրուի թեմակալ առաջնորդ, կը ձեռնադրուի եպիսկոպոս: Կը վախճանի 1940-ին:

*

Տնօրեն ժողովին

12 Հոկտ. 1924

ԵԵԴ¹⁴

Théotig, poste restante

Corfou (Grèce)

Գորֆու, 28 սեպտ. 1924

Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարք Հայր

Երուսաղէմ

Կը հաստատեմ Յունիս 15 թուակիր նամակս: Ներկայիս ուրախ եմ Ձեր Ամենապատուութեան հաղորդելու թէ իննամսեայ երկունքէ մը վերջ՝ ծնունդ կրցայ տալ 19րդ թուղթէ զաւկիս՝ Ամէնուն Տարեցոյցին, որուն տպագրութիւնը ամիսէ մը կ'աւարտի Վիեննա¹⁵, տիպուտառով, կաղապարներով ու բովանդակութեամբ շատ վայելուչ: Նախամաս եղող Գրական բաժինս Ձեր քերթուածովը կը բացուի¹⁶: Հրա՛ջը որ անմատեան եւ անբարեկամ այս միջավայրին մէջ յաջողեցայ զայն յամբոկ ածելու՝ շատ աւելի ճոխ ու շահեկան քան նախորդ տարիները: Ուղիղ է ուրեմն այն խօսքը թէ մարդ տառապանքի մէջ աւելի ներանձն ու հնարիմաց կը դառնայ. «Պէտք ի հնարս մղեն զմարդ»:- Ի՛նչ որ ալ ըլլամ ու արտադրեմ հոս, ափսո՛ս որ միջավայրս չէ. շա՛տ երազեցի տեղ մը մեկուսանալ եւ բառգիրքիս¹⁷ եւ այլ երկերուս կերպարանք տալ: Հեռաւոր հորիզոններու տակ գտնուող բարեկամներէս երկուքը մանաւանդ, Բաբգէն եպսկ.¹⁸ եւ Կ. Գաբրիէան¹⁹ ինքնաբերաբար քանիցս ինձ թելադրեցին հող գալ: Առաջինը Յլս. Ջին Արլինկթընէն²⁰ կը գրէր ինձ. «Յուսով եմ որ օր մը կարող պիտի ըլլանք Երուսաղէմ, Ս. Յակոբի տպարանին մէջ տպագրել Տարեցոյցդ, եթէ ուզես վանականի խցիկի մէջ շարունակել պրպտում-

¹⁴ Այս մակագրութենէն կարելի է ենթադրել, թէ Դուրեան նամակը յղած է Տնօրեն ժողովի, որ պաշտօնապէս բնանարկած է Թէոդիկի Երուսաղէմ գալու բաղձանքը:

¹⁵ 1925-ի «Ամէնուն տարեցոյցը»ի տպագրութիւնը իրականացած է Վիեննայի Մխիթարեան միաբանութեան տպարանին մէջ:

¹⁶ 1925-ի տարեցոյցին մէջ հրատարակուած է Եղիշէ Արք. Դուրեանի «Յորդանանէն դէպ ի Մեռեալ ծով» փերօւածը, էջ 3-6:

¹⁷ Նկատի ունի պոլսահայ բարբառին՝ հայեվարին նուիրում իր կոթողային աշխատասիրութիւնը, որ տակաւին անտիպ կը մնայ: Բառարանը 1905-ին արժանացած էր Իզմիրեանց գրական մրցանակին:

¹⁸ Բաբգէն եպս. Կիլիսիէեան ծնած է 23 Մարտ 1868-ին, Այնթապ, ուր աւարտած է Վարդանեան կրթարանը: Արմաշու դպրեվանքէն շրջանաւարտ ըլլալէ ետք 1895-ին ձեռնադրուած է կուսակրօն քահանայ: Վարած է Ճանիկի (1897-1899), Տարօնոյ (1899-1900), Գաղատիոյ (1909) առաջնորդութիւնները, եղած է փոխվանահայր ու վերատեսուչ Արմաշու դպրեվանքի: Եպիսկոպոս՝ 1910-ին: 1923-ին կը հասնի Ս. Յակոբեանց վանք, ուր դասախօսի պաշտօն կը ստանձնէ ժառանգաւորաց վարժարանի ու Ընծայարանի մէջ: 1928-ին Կիլիկիոյ Սահակ Բ հապայեան կաթողիկոսի տնօրինութեամբ կը կարգուի արքուակից-կաթողիկոս: 1930-ին կը հաստատուի Անթիլիաս: 1931-ին Հալէպի մէջ կը ստանայ կաթողիկոսական ձեռնադրութիւն եւ օծում: Կը վախճանի 9 Յուլիս 1936-ին, յԱնթիլիաս: Հէղինակ է պատմաբանասիրական բազմաթիւ աշխատութիւններու:

¹⁹ «Գուժկան Սեբաստիոյ»՝ Կարապետ Գաբրիէան (Սեբաստիա, 1867-1925, Երուսաղէմ), բանասէր, բառարանագիր, որ հայոց տեղահանութիւնը յաւերժացուցած է իր «Նշեղնապատում»ով («Նշեղնապատում Փոքուն Հայոց եւ նորին մեծի մայրաքաղաքին Սեբաստիոյ», տպ. «Հայրենիք», Պոսթըն, 1924): Յեղասպանութենէ ետք միջոց մը Հալէպ մնալէ ետք Օգոստոս 1920-ին ապաստան գտած է Երուսաղէմ, ուր կ'ուսուցչագործէր ժառանգաւորաց վարժարանէ ներս: Հարկ է նշել, թէ Կարապետ Գաբրիէանի որդին՝ Գեղամ, ընդգրկած էր եկեղեցական ասպարէզը՝ Կիրեղ եպս. Գաբրիէան (1921-2003), դառնալով Ս. Աթոռի նոր շրջանի պատմութեան կարեւոր անուններէն մէկը, որպէս Երուսաղէմի Ս. Թարգմանչաց վարժարանի երկարամեայ տեսուչ եւ Ս. Տեղեաց արքուն պաշտպան:

²⁰ Յիշեալ թուականներուն Բաբգէն եպս. Կիլիսիէեան հովուական պաշտօնով կը գտնուէր Միացեալ Նահանգներու մէջ:

ներդ»²¹։ Երկրորդը Օգոստ. 31 թուականաւ կը գրէր ինձ նոյնպէս. «Դուրեան Սրբազանին բնքնակը մտի՛ր հոս գալու համար. տպարանը քեզմո՛վ է որ պիտի շարժի, կը խորհիմ»։ Երեսուն տարիէ ի վեր, գիտէք արդէն, հայ մամուլին սեւ թանաքն եմ շնչեր եւ անոր անիւներուն ճոխնչն է ունկնդրեր լսելիքս։ Ես ալ չեմ գիտեր թէ ո՞ր օրիս սպասելու եմ՝ սա հիւրամերժ եւ անհայ կղզիէն հեռանալու եւ գրչի պարապմանցս լրջօրէն լծուելու համար։ Կը մաղթեմ անձիս որ արժանի ըլլամ Ս. Յակովբեանց վանուց տպարանը վերակազմելու²² գործին մէջ ճաշակա ու փորձառութիւնս խառնելու եւ դրոշմելի առաջին մատեանն ընելու Զերդ Ամենապատուութեան «Հայ Մատենագրութեան պատմութիւնը»²³։ Զմեռս ալ թող անցնի. գարնան՝ պիտի կրնամ արդեօք թեւածել դէպ ի Պաղեստին, իբրեւ ծիծառ ժիրաժիր։ Համբուրիւ Զեր Ս. Աշոյն, եմ միշտ Զեր խոնարհ որդին

Թէոդիկ

*

Théotig, Poste Restante
Corfou (Grèce)

Ամենապատիւ
Սրբազան Պատրիարք Հայր,

Իբրեւ Հայրենակից մը, զարմանախառն ուրախութիւն մը պիտի զգաք անշուշտ, երբ ըսեմ, թէ իր 20րդ. Տարին լրացնող գալ տարուան Տարեցոյցիս տպագրութիւնը սկսած է արդէն ի վեճեալ²⁴։ Առաջագրած եմ 600 էջ²⁵ ընել այն՝ ծայրէ ի ծայր 8 փունթօ տառով շարուած, որ ըսել է՝ սովորական տառով 900 էջ։ Շատ չէք տեսներ, կը կարծեմ, մարած եռանդիս յանկարծական բռնկումը, վասն զի տեսակ մը նախանձալուզութիւն մը կը մղէ զիս ճիգ ընելու՝ գերիշխան մնալու համար մրցորդներուս բանակին մէջ։ Թէ ի՛նչ պայմաններով, նիւթական ի՛նչ զոհողութեամբ եւ գերմարդկային ճիգերու ի՛նչ անխնայ վատնումով կ'ընեմ այս բանը՝ հասկանալի է Զե՛ղ համար որ մօտէն կը ճանչնաք անծերանալի սիրտս եւ վշտերու մէջ թրծուած ուղեղս։ Օրական 4^{1/2} ժամ քուն սահմանած եմ անձիս, եւ այս «կրթութիւն»ը կամ տքնութիւնը մասամբ կը գողնայ ինչ հայրենաբաղձութեան սաստկութիւնը։

Այսչափ կանուխ սկսուած գործի մը համար, անհնար ըլլալով գրական բաժնի բոլոր աշխատակիցներս ի մի հաւաքել այժմէն, նախամաս ըրի Տարեցոյցիս՝ Յտարիէ հետէ ձեռքս եղող մէկ ուսումնասիրութիւնս այգեբանական ու մատենագրական, զոր 11րդ.

²¹ Թէոդիկի մահուան առթիւ գրի առած մահախօսականի մէջ Բաբգէն Սրբազան անոր մասին կ'ըսէ, թէ «կը փափաքէր Երուսաղէմ գալ եւ Ս. Յակոբի հովանոյն ներքեւ շարունակել իր գրական աշխատանքը իբրեւ անվեղար-վարդապետ» (տե՛ս «Սիոն», Յուլիս 1928, թիւ 7, էջ 224)։

²² 1833-ին, Գաբրիէլ Նիկոմիդացի Պատրիարքի օրօք եւ Պօղոս Ադրիանապոլսեցիի եւ Զաֆարիա Տէր Պետրոսեան պատրիարքներու ջանքերով հիմնադրուած Ս. Յակոբեանց վանքի տպարանը, փակ կը մնար 1915-էն յետոյ։ Տպարանը պիտի վերաբացուէր Մայիս 1925 թուականին՝ առաջին անգամ լոյս ընծայելով Դուրեան Պատրիարքի «Դուագներ մանուկ Յիսուսի կեանքին» պատկերազարդ հատորը (այս մասին՝ Մեսրոպ Եպս. Նշանեան, «Տպարան Առաքելական Աթոռոյն Սրբոց Յակոբեանց Երուսաղէմի», «Սիոն», Նոյ. 1933, էջ 358-359)։

²³ Դուրեանի «Պատմութիւն հայ մատենագրութեան» աշխատասիրութիւնը հրատարակուած է յետմահու՝ 1933-ին, որպէս Դուրեան մատենաշարի առաջին հատորը (463 էջ)։

²⁴ 1926-ի «Ամէնուն տարեցոյցը»ի տպագրութիւնը իրականացած է Վեճեալի Մխիթարեան միաբանութեան տպարանին մէջ. ի Ս. Դազար։

²⁵ 1926-ի տարեցոյցը 736 էջ է։

անգամն ըլլալով նոր նոր մաքուրի դրի ու խաւրեցի Վենետ՝ պատկերներով (200 էջ)²⁶:

Փրկութիւն չկայ, ամենասիրելի Սրբազան Հայր, Ձեզմով պիտի բանամ կրկին գր. բաժինս: Մինչեւ Մայիս 1 բարի ըլլայիք ինձ հասցնել Ձեռագիրնիդ, անշուշտ ինքնագիր, այսինքն մին այն քերթուածներէն՝ որոնց ընթերցումը նոր բարեպաշտութեամբ մը կը համակէ հաւատքէ ու ծաղած ստուարաթիւ Հայոց հոգիները: Եսայեան²⁷, Կամսարական²⁸ եւ Չօպանեան²⁹ ազնիւ գտնուեցան փութացնելու իրենց յօդուածները, որքան եռանդս գնահատելնուն, նոյնքան ալ զիս մեղքընալնուն, որ թափառականի խեղճուկրակ կեանքս կապած եմ այս գործին: Այս մեղքնալը կրկին մեծութիւն կ'ստանայ Ձեր սրտին մէջ, երբ միտք բերէք որ նոյն աւազանը մտած ենք երկուքս Եէնի Մահալլէի ժամը³⁰, նոյն ձեմարանը³¹ ճանչցած ենք երկուքս, եւ Պետրոսներ՝ «Սկիւտարի սոխակ»³² դարձնող նոյն օդը շնչած ենք հոն: Տառապած Հայու իմ աղօթքիս խուլ չի՛ կրնար մնալ երկնաւոր Տէրը. հազա՛ր ապրիք:

*Գրած էի հերոս Գաբրիէանի, որ Ձեր Սրբազնութենէն լուսաբանուի «խորձուիլ, խաւարծիւ, խաւարծի» բառերուն իսկական նշանակութեան եւ ստուգաբանութեանը մասին: Չպատասխանած՝ անդենը գնաց³³: Նոյնը կրնեցի Բաբգէն Ս.ի: Ամիսուկէսէ ի վեր զիս անպատասխանի կը շարունակէ թողուլ: Դիմեցի Վենետ, Հ. Վարդան Հացունի³⁴ գրեթէ գիտցածներս գրեց ինծի, եւ գործը քիչ մըն ալ թնճուկցուց, երբ Գողթան երգերէն հատուած մը յիշեցուց ինձ. «Տենչայ Սաքենիկ տիկին տենչանս զարտախոր խաւարտ եւ զտից խաւարծի ի բարձիցն Արգաւանայ»³⁵: Ի՞նչ է եղեր Տիկին Սաթենիկի սաստիկ բաղձացածը. հանելուկ: Հ. Հացունի «ի բարձիցն»ը՝ սեղանին շուրջ դրուած բարձերը կ'ըմբռնէ, նաեւ սեղանն իսկ: Հնչնութէ մը փրկած պիտի ըլլաք զիս, եթէ հաճիք ընդ փոյթ լուսաբանել այս հատուածն ու «խաւարծիւ- կմ.- խորձուիլ» բառը:

Ձերդ միշտ անայլայլ սիրով
եւ խորին ակնածանօք՝ Թէոդիկ

Գործու, 1 Ապր. 1925

Յ. Գ.- Բաբգէն Ս. ա՛յնքան համբերութիւն ինձ յանձնարարեց հոգ գալուս մասին:

²⁶ Խօսքը կը վերաբերի Թէոդիկի «Ուրբն ու իր բերքը» ծաւալուն ուսումնասիրութեան, որ հրատարակուած է «Ամէնուն տարեցոյցը 1926», Վենետիկ, էջ 24-170, «Ամէնուն տարեցոյցը 1927», Փարիզ, էջ 120-124, «Ամէնուն տարեցոյցը 1928», Փարիզ, էջ 141-144:

²⁷ Զապէլ Եսայեան, «Յակոբ մօրեղբայրս», «Ամէնուն տարեցոյցը 1926», Վենետիկ, էջ 342-353:

²⁸ 1926-ի տարեցոյցի էջերուն շհանդիպեցանք արեւմտահայ անուանի արձակագիր Կամսարականի (Պոլիս, 1866-1941, Վիշի) որեւէ գրութեան:

²⁹ 1926-ի տարեցոյցին Չօպանեան աշխատակցած է Հիւկոյէ թարգմանութեամբ մը («Եղբայրութիւն», էջ 213-215):

³⁰ Նկատի ունի Սկիւտարի Ս. Կարապետ եկեղեցին, որ ժՁ դարուն կառուցուած է վանեցի ու մշեցի հայ վարպետներու կողմէ:

³¹ Ճեմարանը կառուցուած էր 1838-ին, Ս. Կարապետ եկեղեցոյ դիմաց, Կ. Պոլսոյ Ս. Երուսաղէմի նախկին վանքի տեղոյն վրայ: Իրենց ուսումը այս վարժարանի մէջ ստացած են Դուրեան եղբայրները, Թէոդիկ, Զապէլ Ասատուր, Մելիքն Կիրճեան եւ այլ յայտնի դէմքեր:

³² Նկատի ունի բանաստեղծ Պետրոս Դուրեանը (1851-1872), որու կրտսեր եղբայրն էր Եղիշէ Սրբազան:

³³ Կարապետ Գաբրիէան իր մահկանացուն կնքած էր 19 Փետրուար 1925-ին, Երուսաղէմ:

³⁴ Յայտնի բանասէր, պատմաբան, ծնած է 10 Յուլիս 1870-ին, Պարտիզակ: Կրթութիւնը ստացած է Վենետիկի Ս. Ղազարու վանքը՝ 1892-ին ձեռնադրուելով ֆահանայ ու դառնալով անդամ Մխիթարեան միաբանութեան: Վարած է կրթական ու վարչական կարեւոր պաշտօններ Մխիթարեանց դպրոցներուն եւ Ս. Ղազարի մէջ: 1935-էն մինչեւ իր մահը եղած է Ս. Ղազարու ձեռագրապետը: Կարեւոր աշխատութիւններն են՝ «Ճաշեր եւ խնջոյք նին Հայաստանի մէջ», «Պատմութիւն հայոց աղօթամատոյցին», «Հայ դրօշները պատմութեան մէջ» եւն.: Վախճանած է 8 Յուլիս 1944-ին:

³⁵ Հատուածը փաղուած է Մովսէս Խորենացիի «Պատմութիւն Հայոց»էն, գիրք առաջին, գլուխ Լ (ԼԱ)-էն:

Այդ առաքինութիւնն սպառած չէ թէեւ, բայց զիս թերահաւատութեան մղելու կը հարկադրէ՝ անցնող ժամանակը չափէն աւելի ըլլալուն: Այլ եւս մոռնալ պիտի ջանամ այդ յոյսս ալ, քանի պղատոնական կը մնայ միշտ համակրութիւնը: Գրիչս ողջ ըլլայ, ու տարեցոյցս. որ հորիզոնի տակ ալ որ գտնուիմ, ա՛ն պիտի փրկէ զիս ու պիտի չիջնէ մատուրներէս վար՝ ցվախճան կենցաղիս³⁶: Ի՞նչպէս մտովի չյեղցեղեմ արեւել. առածը. «Իսթէյէնին գուլըյըմ...»³⁷ եւն.:

Նոյն

*

Théotig, Poste Restante
Corfou (Grèce)

Ամենապատիւ

Սրբազան Պատրիարք Հայր,

Ի ձեռին ունիմ ամսոյս 11 թուակիր նամակնիդ՝ Զատիկուան 3 հաւկիթներով, Հիւկոյի եւ Վէրհարնի քերթուածներով³⁸, զորս ըմբռնեցի, ու քիչ ատենէն պիտի ըմբռնեն բոլոր Հայերն ալ: Դարիպին աղօթքը շատ սրտանց կ'ըլլայ. Աստուած ամուր ձեռքով պահէ զՁեզ, որ Ձեր խօսքով, գործքով ու գիրով զըմմէ՛նը մխիթարէք:

Վէրհարնի «Խաղաղական»էն տող մը միայն հոս ընդօրինակել հարկ կը տեսնեմ, առաջն առնելու համար պատահական սխալմունքի մը.

Երբ դիպահ սենեկին մէջ խաշարդեն զայն՝

Կարմիր ընդգծածս ճիշդ է, «խաշով յարդարել»ի իմաստով³⁹:

Ապր. 1 թուակիր նամակիս Յ. Գ.-ը կը կազմէր խնդրանք մը՝ Գողթան երգի մը մէջ սպրդած խաւարծի բառին ու նոյն հատուածին աշխ. թարգմանութեանը մասին: Բարի եղէք, Սրբազան Հայր, հաղորդել հանելուկին լուծումը Բաբգէն Ս.ի որ ինձ փութացնէ: Տարեցոյցս կը փալէ՛ կոր. կաղակրկին «Թէոգիկ»էն երջանիկ. Յոդ ֆօրման շարունցաւ:

Համբուրիւ Ձեր Ս. Աշին, կը մնամ իս. ծ.

Թէոգիկ

Գորֆու, 21 Ապր. 1925

*

Théotig, B. P. 295
Nicosia (Cyprus)

Ամենապատիւ Ս. Պատրիարք Հայր,

Դուք իս չէք հարցներ, թափառական զաւակնիդ: Այս նոր կղզին, ամենանոր շէն-

³⁶ Յիրալի, Թէոգիկ յանկարծաման կը դառնայ գրիչ ի ձեռին, 1929-ի տարեցոյցը պատրաստելու ընթացքին, 24 Մայիս 1928-ին:

³⁷ «Ուզողի ծառան եմ...» (թրք. առած): Ամբողջութիւնն է՝ «Ուզողի ծառան եմ, չուզողի՝ թագաւորը», այսինքն՝ եթէ գիտես որ քեզ կ'ուզեն՝ դարձիր անոր ծառան, բայց երբ զգաս որ քեզ չեն ուզեր՝ ապա գիտցիր հոնկէ հեռանալ: Թէոգիկ այս առածով կարծես կ'ուզէ յայտնի դարձնել իր սրդողութիւնը:

³⁸ Դուրեան 1926-ի տարեցոյցին համար դրկած է թարգմանածոյ փերթուածներ. Հիւկոյէն՝ «Յանքի եղանակ. իրիկունը» եւ Էմիլ Վերհարնէն՝ «Արեւագալ» եւ «Խաղաղական» (էջ 205-207): Թէոգիկ փերթուածներու մուտքին դրած է նաեւ Դուրեանի 3 Ապրիլ 1925 թուակիր նամակէն հատուած մը:

³⁹ Թէեւ Դուրեանի նամակը տեսած չեմք, սակայն յայտնի է որ իր պատասխանը դրական եղած է. այդպէս ալ հրատարակուած է տարեցոյցին մէջ:

քի մը մէջ, յուսահատօրէն մենիկ եմ նորէն, ու լծուած աշխատութեան: Հաշուակալի տաղտկալի պաշտօնէս դուրս⁴⁰ կը ջանամ ատեն գտնել, շէի հատորս կերպարանելու համար: Յուսահատ, անո՛ր համար որ դարձեալ «անմատեան Ալպան»⁴¹ եմ հոս, եւ Ասպէտի⁴² պէս մէկն ալ չունիմ շուրջս: Զաւէն Ս.⁴³ շինութեանց գործերով ու մառանով կը հետաքրքրուի, ու կը զարմանայ թէ ի՞նչպէս չեմ ձանձրանար՝ օրն ի բուն խուցս քաշուած տատելով:

«Կոչնակ»ի մէջ «Հայ Աշուղ»ներու վրայ ուսումնասիրութիւննիդ⁴⁴ լարուած ուշադրութեամբ ընթերցայ, եւ նախանձեցայ պարզապէս որ ատանկ լուրջ ուսումնասիրութիւն մը Ձեր ստորագրութեամբ տակաւին չէ փայլեցուցած Տարեցոյցիս աղօտ էջերը: «Հայկ. Մատենագրութե. Պատմութե.» Ձեր հոյակապ երկէն եթէ իբր նախաճաշակ տաք շէի հատորիս համար որեւէ մաս կամ հատուած, չափ պիտի չունենայ ուրախութիւնս, որ շատոնց է՝ սրգողած է հետս: Այդ մասը կամ հատուածը, իմ կարճ խելքովս, ձգելիք ձեր մէկ ակնարկն է Ռամկօրէնի վրայ՝ սկիզբէն մինչեւ մեր օրերը: Որպէսզի գալ տարւանս ներկայանալի բան մը ըլլայ, կ'արժէ որ Դուք անո՛վ երեւիք հոն, ինքնագիր քերթուածի մըն ալ շնորհը à marquer: Ի՞նչպէս գտաք Ձեր հատորս. թափած աչքիս լուսէն շամանթաղ մը նշմարեցի՞ն Ձեր արծուբեր աշխատողիքը. հետաքրքիր եմ իմանալ⁴⁵:

Որդիական ակնածանօք, կը մնամ Ձերդ միշտ խոնարհ եւ ակնդէտ Ձեր թուղթէ անգին շնորհին՝

Թէոդիկ

Նիգոսիս, 15 Փետր. 1926

*

[այցեքարտ]

Թէ՛ՈՒԴԻԿ՝ իր խորին ակնածանքներով, եւ ակնկառոյց՝ նախնեաց Ռամկօրէնի վրայ ուսումնասիրութեան, նաեւ Քերթուածին, ընկերացած Ն. Ամենապատուութեան ամենազարգին կենդանագրին:

ԿԻՊՐՈՍ

ՆԻԳՈՍԻՍ

16.3.26

⁴⁰ Թէոդիկ 1926-1927 թուականներուն որպէս հաշուակալ պաշտօնավարած է Կիպրոսի մէջ. Նիկոսիոյ Մելգոնեան կրթական հաստատութենէ ներս:

⁴¹ Թրքերէն ասոյթ մը («Քիթապըզ Արնավուտ»): Ալպաներէնը գրաւոր հարուստ ժառանգութիւն մը չէ ունեցած. մահմետական, ուղղափառ ու կաթողիկէ ալպանացիներ կը փորձէին գործածել տարբեր այբուբեններ, ըստ իրենց դաւանական ծագումին: Թէեւ տարբեր հատուածներ գործածած են արաբատառ, լատինատառ ու յունատառ այբուբեններ, սակայն ալպանացիները իրենց անկախութենէն, այսինքն 1912-էն բաւական ետք միայն որդեգրած են լատինականի հիմամբ ստեղծուած միասնական այբուբեն մը: Ասոյթը, որ այսօր այլեւս մոռցուած է, յաճախ կը գործածուէր ժամանակի մամուլին մէջ:

⁴² Յովհաննէս Ասպէտ, մէկ այլ ծանօթ անունով Օննիկ Զիֆթէ-Սարաֆ, բուն անունով՝ Յովհաննէս Արիստոփանէս, ծնած 1874-ին Սկիւտար, Կ. Պոլիս: Դուրս գտնուած շրջանին եղած է Թէոդիկի գլխաւոր աշակիցը, տարեցոյցի պատրաստման աշխատանքին մէջ:

⁴³ Կ. Պոլսոյ նախկին պատրիարք Զաւէն Արք. Տէր Եղիայեան (1868-1947) 1924-ին եկած էր Կիպրոս՝ Մելգոնեան կտակի կարգադրութեան հարցով. Կարապետ Մելգոնեանի հրաւերով: Ան կտակի Բարեգործականի փոխանցումը կատարելէ ետք եղած էր հաստատութեան լիազօր վարիչը, մինչեւ իր հրաժարումը, 18 Դեկտ. 1926 թուականը:

⁴⁴ Տէս Եղիշէ Արքեպս. Դուրեան, «Քանի մը նկատողութիւններ հայ աշուղութեան վրայ», «Հայաստանի կոչնակ», Նիւ Եորք, 2 Յունուար 1926, ԻԶ տարի, թիւ 1, էջ 2-4:

⁴⁵ 1926-ի տարեցոյցի մասին Դուրեանի տողերը հրատարակուած են 1927-ի երկրորդ էջին վրայ:

*

Théotig, B. P. 295

Nicosia (Cyprus)

Ամենապատիւ

Տ. Տ. Եղիշէ Արքեպս. Դուրեան

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ

Անձկալիդ իմ Սրբազան Հայր,

Ի ձեռին ունիմ ամսոյս 9 թուակիր Զեր յորդորականը՝ զոր քանիցս կարդացի, մանաւանդ առաջին էջը, բժշկապետի մը հրահանգները լսող հիւանդի մը պէս: Թէ ի՛նչ չափով օգտակար եղաւ անձիս Զեր դեղագիրը, արդիւնքը քանի մը ամիս վերջ պիտի զգամ: Գլուխս վրան հանգչեցնելիք բարձ, անձս մէջը բանտելիք խուց, երկո՛ւքն ալ ունէի ի Քէրքիրա⁴⁶. չունեցածս մտաւորական մթնոլորտն էր՝ զոր երազելով թռայ այս կղզին, ու երբ այդ մթնոլորտը շտեմայ շուրջս՝ անշուշտ ուժգին պիտի ըլլար խաբկանքս: Ունինք Զեր ձեռնասունը՝ Զաւէն Սրբազանը հոս որ քաջահմուտ է մառանի նպարեղէնի ու շինութեանց նիւթերու վերաբերեալ ամէնական բանի, բայց երբ գիրքի խօսք ընեմ՝ կարծես ապշահար դէմքով մը կ'ողջունէ զիս⁴⁷: Իր գիրքերը Պաղտատն են եղեր⁴⁸: Աղաչեցի որ մէկ մասը, մանաւանդ Larousse pour Tous⁴⁹ հոս փոխադրէ. ան կողմերը չեղաւ եւ ըլլալի՛ք ալ շունի: Յետոյ, հոս իբր դիւանապետ՝ անշուշտ աչքէս պիտի չվրիպէր Զեր բարեխօսականը գրչի եղբօրս՝ Գօլանճեանի⁵⁰ մասին. դիտմամբ օգնականիս պատասխանը գրել տուաւ, եւ ի՛նչ պատասխան, «իճապընա պագըլաճագ»⁵¹. անդին Գօլանճեանի մը շունչը կը հոտի եղեր անօթութենէ եւ աղէկիզիկ էջեր կը յղէ եղեր Զ[աւէն]. Ս[րբազան].ի, տնօրէնին ու ինծի, որո՞ւն հոգը: Բերանս մագ բուսաւ՝ թախանձելէն. «նկատի պիտի առնենք» բանաձեւը չձգեց շրթունքէն: Երբ շուրջս կը նայիմ եւ երէց տղերց հոյլը կը տեսնեմ՝ իբր ուսուցիչ կանչուած, անշուշտ պանդուխտի հոգիս կը խշխշայ՝ միտք բերելով անդին, Պուրթէշի մէկ անկիւնը ինկած ֆրանսագէտ բանաստեղծ մը, որուն գուցէ մանանեխ հրամցուի օր մը... ճաշէն վերջ: Հէ՛ք Եղուարդ, բոլոր Հայութենէն պաշտուած Հովուապետի մը բարեխօսութի՛ւնն ալ չգօրեց՝ քաղցր ամոքելու համար...:

⁴⁶ Գործու կղզիի գլխաւոր բնակավայրին անունը, որ դարձած է նաեւ կղզիի արդի անունը:

⁴⁷ Զաւէն Արք. Տէր Եղիայեան, որ Արմաշու դպրեւանքին մէջ աշակերտած է Մաղաքիա Արք. Օրմանեանի ու Եղիշէ Վրդ. Դուրեանի, աւելի շատ ծանօթ էր իր վարչական քան մտաւորական կարողութիւններով: «Զաւէնի նկարագիրն է արթուն եւ տոկուն վարչականութիւնը», պիտի գրէ իր մասին Օրմանեան, «սոսիս եւ խօսիս»-ին մէջ: Տարիներ անց սակայն Զաւէն Պատրիարք գրի պիտի առնէր ու Գահիրէի մէջ 1947-ին՝ իր մահուան տարին իսկ պիտի հրատարակէր «Պատրիարքական յուշերս» փաստագրական կոթողային հատորը:

⁴⁸ Զաւէն Պատրիարք թէւ ծնած էր Մուսուլ, սակայն սնած էր Պաղտատ, ուր կը գտնուէր իր ընտանեկան տունը: 1927-ին երբ Մելգոնեան հաստատութեան խնամակալութեան նախագահի պաշտօնն ալ կը ձգէ, Եգիպտոսէն կը փոխադրուի Պաղտատ, ուր ալ կը մնայ մինչեւ իր մահը:

⁴⁹ «Լարուս բոլորի համար»: Երկհատորեայ յայտնի համայնագիտարան, որու առաջին հատորը հրատարակւած էր 1907-ին, իսկ երկրորդը՝ 1908-ին:

⁵⁰ Եղուարդ Գօլանճեան 1880-ին ծնած էր Սկիւտար, Կ. Պոլիս: Աւարտելէ ետք Պէրպէրեան վարժարանը, կը ստանայ հայերէնի ու ֆրանսերէնի ուսուցիչի վկայական: Վաղ տարիքէն բանաստեղծութիւններով ու գրական ուսումնասիրութիւններով հանդէս կու գայ Պոլսոյ մամուլին մէջ: 1910-ին կը հրատարակէ իր առաջին գիրքը: 1922-ին կը հեռանայ ծննդավայրէն ու կը հաստատուի Պոմբէլ: Կ'անդամակցի ՀՕԿ-ի ու իր գործունէութեամբ սատար կը հանդիսանայ Սովետական Հայաստանի: Կը մահանայ 12 Յունիս 1957-ին, Պոմբէլ:

⁵¹ «Ինչ որ հարկ է՝ պիտի կարգադրուի» (թրք.):

*Հաշիւի ու թիւի պայմանադրական պաշտօնէս դուրս, ժամանակ շատ կը ճարեմ նորէն (երբ մանաւանդ քունի պահերէս ալ խորեմ), կերպարանելու համար 27ի հատորս: Երեք ամիսէ ի վեր վրան եմ ինկած գործիս՝ երես ճերմկցնելիք բան մը ողջունծեւելու համար: Ամիսէ մը սկիզբ կու տամ տպագրութեան: Բարգէն Ս.ի նամակաւ Ձեր կողմէ ինձ խոստացուածը միայն «բանասիրական» մը չէր, Սրբազան Հայր, այլ եւ քերթւած: Երկուքին ալ ակնդէտ պիտի մնամ, գոնէ ձեր թանկագին ձեռագիրներով շքաւորելու համար անշուք կեանքիս հետ հատորիկս ալ: Գալով Ձեր «մանր մունր դիտողութեանց» էւելօք շնորհակալ եմ որ քնատութենէս (ինչպէս կը կարծէք) եւ գրաշարի անճարակութենէ (որուն չէք ուզեր անդրադառնալ) սպրդած սխալները մատնանշած էիք: Պիտի օգտուիմ բոլորէն ալ եւ 27իս մէջ պիտի դնեմ պատշաճ յիշատակութեամբ: «Բնորթ»ն իմ նորաբանութիւնս չէ, ես ա մը գողցեր էի նին քովէն. «Առձեռն»ն ունի: «Ունջ»ն առանձին յիշատակած եմ. «որթունջ» նորակերտնիդ գեղեցիկ գտայ, իսկ ա՛լ աւելի գեղեցիկ եւ ըմբոն՝ ընջուղի յիշատակութիւննիդ: (Պէտքը չէ՞ր որ հո՛ղ դատէի օրն ի բուն, եւ չգիտցած բաներուս համար դիմէի կենդանի Համայնագիտարանիդ...: Հոս որո՞ւ դիմեմ): Գալով Բաքոսի «դասական»ութեան, օգտուեցայ Փարիզ նո՛ր նոր տպուած ստուար դիցաբանութենէ մը պատկերազարդ⁵², զոր յօրինած է P. Commelin⁵³ (Agrégé de l'Université⁵⁴): Agrégéի մը տրուած չէ անշուշտ Դուրեան մը ըլլալ՝ ներշնչւելու համար նոյն նիւթերէն - խոստովանեցէք, սակայն, Սրբազան Հայր, թէ ամէնուն ուտելիք ապուրը չէ նմանօրինակ ուսումնասիրութիւն մը՝ զոր մինչեւ որ վերջակիտէի, ստիպուեցայ ծունկ չոքիլ, «պաղծի»ներու⁵⁵ առջեւ, դիմել այգեբաններու եւ Համայնագիտարաններու եւ Պոլսոյ Մատենադարանս մեծ մասամբ աչքէ անցընել՝ գաւառիկ բառերու պատշաճ կիրառումին համար: Դժուա՛ր թէ տրուի ինձ նոյն համբերութիւնը՝ յիսունէս վերջ ձեռնամուխ ըլլալու համար համանման մագկոխնձ երկասիրութեան մը: Եւ եթէ օտարութեան մէջ փակեմ օր մը աշուիս, մի՛ մոռնաք որ «Գողգոթա Թրքահայ Հոգեւորականութեան»ս՝ 5 հատոր՝ կը մնայ քովս անտիպ, 3 տարիէ ի վեր գաղթականներէ քաղած նորանոր նօթերովս ճոխացած եւ ստուարացած, արժանի՛ յետմահու հրատարակութեան մը ի վանս Ս. Յակոբեանց...⁵⁶:

Ակնկառոյց Ձեր պատասխանին՝ կը համբուրեմ Ձեր Ս. Աջը՝ շնորհ տալու համար

⁵² Խօսքը հաւանաբար կը վերաբերի 1907-ին Փարիզ հրատարակուած Mythologie grecque et romaine (Յունական ու հռոմէական դիցաբանութիւն) հատորին:

⁵³ Pierre Commelin (1837-1926), ֆրանսացի գրող ու թարգմանիչ: Թարգմանած է լատին հեղինակներու երկերը, դասախօսած է Փարիզի եւ Նիորթի կրթական հաստատութիւններէն ներս:

⁵⁴ Փոխտնտցիչ համալսարանի:

⁵⁵ Այգեպան (թրք.):

⁵⁶ Թէոդիկ «Գողգոթա թրքահայ հոգեւորականութեան եւ իր հօտին աղետալի 1915 տարին» աշխատութեան առաջին հատորը հրատարակած էր Կ. Պոլիս, 1921-ին, Յ. Մատթէոսեան տպարանէն, Մանչեսթրի հայ գաղութին մեկենասութեամբ: Քաղաքական հետագայ վերիվայրումները պատճառ կը դառնան, որ յաջորդ հատորները լոյս չտեսնեն, Թէոդիկ ալ իր հեղինակութիւնը առած հեռանայ ծննդավայրէն: Բանասէր Արայ Գալայնեանի վերկայութեամբ, աշխատութիւնը կը բաղկանար չորս կազմուած գիրքերէ (չորրորդը կիսատ է, քանի մը էջեր միայն գրուած են), Թէոդիկի գեղեցիկ ու մանր ձեռագիրով: Հեղինակի մահէն ետք, անյայտ պայմաններու տակ, այս տետրակները բերուած են Երուսաղէմ, թերեւս այս տողերով Դուրեան պատրիարքի աւանդուած կտակը ի կատար ածելու նպատակով: «Գողգոթա»ի առաջին գիրքի առաջին մասը 1965 եւ 1966 թուականներուն կը հրատարակուի Անթիլիաս, Կիլիկիոյ կաթողիկոսարանի տպարանէն, Ներսէս Ծ. Վրդ. Բախտիկեանի (ապա Եպիսկոպոս) աշխատութեամբ: 1965-ին ընդարձակ հատուածներ կը հրատարակուին «Սիոն»ի մէջ, Արայ Գալայնեանի կողմէ: Նոյն շրջանին ձեռագրի առաջին երկու գիրքերը կը վերածուին հատորի մը ու կը հրատարակուին Ս. Յակոբեանց մամուլէն, սակայն ինչ-ինչ պատճառներով կարելի չ'ըլլար հրապարակ հանել գայն: Թէոդիկի երկի առաջին ամբողջական հրատարակութիւնը կը կատարուի 1979-1980 թուականին, Պոսքերի «Պայքար»ին մէջ, թերթին ձեռով: Թէոդիկի կոթողային աշխատասիրութեան ողիսականը վերջ կը գտնէ 1985-ին, երբ Նիւ Եորքի մէջ կ'ունենայ ամբողջական առաջին հրատարակութիւնը, Արայ Գալայնեանի աշխատասիրութեան շնորհիւ:

շնորհագուրկ պանդուխտիս, ու կը մնամ յար որդիական ակնածանօք՝

Թէոդիկ

Նիգոսիս, 23 Մարտ 1926

*

Théotig, B. P. 295

Nicosia (Cyprus)

Ամենասիրելի Սրբազան Հայր,

«Ի վերջ Մայիսի խրկել* խոստացուած արձակ եւ քերթուած» տողիկով եւ «Սիրելի Թէոդիկին» վերտառութեամբ՝ 31 Մյս. 1926 թուակիր Ձերդ Ամենապատուութեան (բառիս լրայնագոյն առմամբ) քարտն ի ձեռին ունիմ, ո՛չ, պատի օրացոյցիս վերեւ թառեցուցած եմ, իբրեւ Ձեր պատկերը: Ի՛նչքան շնորհակալ ըլլամ Ձեզի, քիչ է: Հրաշալի՛ էր քերթուածը⁵⁷: Ու խորհի՛ր որ հերոս Օշական երբ օգափոխութեան էր եկած իմ միւս՝ հոռմի կղզիս⁵⁸, անգամ մը չամչցաւ արտայայտուելու թէ Հիւկօ մեռած է նոր սերնդեան համար...: Այդ քերթուածէն տող մը ընդօրինակելու հարկին մէջ կը գտնուիմ սակայն. «Ես ցուցնելով մութ երկրին վրայ աստղն ոսկեղէն»։ Իմ կարճ խելքովս, տա՛մարիւ ընող⁵⁹ ձեր պաշտօնէին մէկ սխալն ըլլալու է կարմիր ընդգծածս. առանց Ձենէ արտօնուելու՝ զայն երկնի ըրի, Ձենէ գալիք կշտամբանքն աչք առնելով⁶⁰: Եւ որպէսզի լիուլի համոզուէի թէ ըրածս սխալ մը չէր, սիրական հայրենակցիս՝ Լ. Թաշճեանի⁶¹ ստիպուեցայ ոգել քերթուածն ողջոյն, ի տոյժ անոր կուսութեան, եւ անկէ՛ ալ «երկնի»ն պատասխան ստացայ: Չմոռանամ ըսել որ Լ. Թ. հիացիկ ունկնդրեց զայն, եւ յանգերուն ալ ճոխութիւնը չվրիպեցաւ իր ունկանէն: Իր բուռն իղձը շար եղայ չգոհացնելով, կարգալու համար արձակնիդ ալ: Բարի եղէք, Սրբազան Հայր, ինձ իմացնելու թէ (1) նոյն արձակին մէջ⁶² գտնուող Տարօնները ո՛ր վ պահեմ, (2). Ա. էջի ծանօթագրութիւնը (Աշխարհ. ԺԱ. Ժդ. 5), ինչո՞ւ ԺԱ.ը գլխագիր, եւ ինչո՞ւ Ժդ.ը բոլոր: Անսահման շնորհակալեօք, կը մնամ խոնարհ որդի Ձեր՝

Թէոդիկ

Նիկոսիս, 16 յնս. 1926

* Ո՞րն է ուղիղն արդեօք, խրկե՛ր թէ դրկել: Ինձ հարցուեցաւ հոս, եւ ես «ուղարկել»էն հանելով դ ին կայանք տուի, ճի՛շդ է: Յետոյ, ռամկ. «խաւրել»ն ո՛ւսկից կ'ածանցի:

⁵⁷ Խօսքը կը վերաբերի 1927-ի տարեցոյցին մէջ հրատարակուած (էջ 259) Վ. Հիւկոյի «Կրօն» ֆերթուածին, զոր թարգմանած է Եղիշէ Պատրիարք:

⁵⁸ Նկատի ունի Գործուն:

⁵⁹ Մեքենագրող:

⁶⁰ Դժբախտաբար ի ձեռին չունինք Եղիշէ Պատրիարքի պատասխան-մամակը, սակայն 1927-ի տարեցոյցին մէջ ֆերթուածին խնդրայարոյց այդ բառը մնացած է նոյնութեամբ. «Ես ցուցնելով մութ երկրի վրայ աստղն ոսկեղէն եմ.»:

⁶¹ Նկարիչ Լեւոն Թաշճեան ծնած է 1872-ին, Սկիւտար: Պէրպլեւեան վարժարանը աւարտելէ ետք կը զբաղի ուսուցչութեամբ՝ ի շարս զանազան վարժարաններու, հայերէն, ֆրանսերէն, ընդհանուր եւ գեղարուեստի պատմութիւն դասաւանդելով նաեւ Պէրպլեւեան, Կեդրոնական եւն. վարժարաններու մէջ: 1922-ին անցած է Եգիպտոս: 1925-1926-ին եղած է Մեղգոնեան կրթական հաստատութեան ընդհանուր տնօրէնը:

⁶² Ակնարկուածը ո՛ր արձակն է՝ անհասկնալի մնաց մեզի:

[լուսանցքին՝ ուղղահայեաց]

Յ. Գ. Գիշերները միայն Լ. Թ. եւ Թ. Լ.⁶³ կը մէկտեղուինք դպրոցին դուռը: Լ. Թ. յիշատակներ կը քրքրէ Կեդրոնականի Ձեր պաշտօնակցութենէն⁶⁴, ազնուական <անընթեռնելի երկու բառ>, եւ Թ. Լ. հիացիկ կ'ունենդրէ: Ան ձեր նուիրական Ս. Աջը համբուրելու կարօտն ալ միշտ պահած ունի իր սրտին մէջ: «Կը ձայնակցիմ իրեն» ու կը խնդրեմ որ չնկատէք... կարկտան:

Նոյն

*

THÉOTIG

(Impr. MASSIS)

208bis. RUE LAFAYETTEPARIS (10^E). FRANCE

Փարիզ, 19-1-28

Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարք Հայր,

Երուսաղէմ

Ձեր հիւանդութեանը⁶⁵ շաբաթներուն՝ Կիպրոսէն քանիցս գրեցի Մեսրոպ Սրբազանի⁶⁶, որպիսութիւննիդ անձկանօք հարցնելով, աղօթքներս ալ ես ինձէն ընելով: Ապաքինումնիդ ամէնուս սիրտը ճիւղացուց: Աստուած անսասան պահէ զՁեզ Ս. Յակովբեանց Աթոռին վրայ:

Ձեր շնորհաբեր քարտը՝ Նոր տարւոյ եւ Ս. Ծննդեան տօնին բարեմաղթութեամբ՝ ինձ ժամանեց ու զարդարեց խցիկիս անշքութիւնը⁶⁷: Յուշարար մըն է ան ինձ համար, թէ կարծուածին չափ մոռցուած մը չեմ Ձենէ, թէեւ, անողոք Ձեր խոթութեան հետեւանօք, Տարեցոյցս այս տարի մոռցուած կը մնայ Ձեր գրիչէն: «Սիոն» «Ոսկեփորիկ» ուղած էր յորջորջել զայն⁶⁸: Եթէ Ձեր գրչին գրաբար ու աշխարհաբար շուրջ անոր մէջ իյնար, գիտեմ թէ «գոհարափորիկ» պիտի դառնար հատորս: Մի՛, Սրբազան Պատրիարք Հայր, որբացնէք Ձեր հատորս՝ այժմէն արդէն ի տպագրութեան: Ի՛նչ փառք՝ անոր Գրական բաժնին համար, եթէ Ձեր ստորագրութեամբը բացուէր ան: Հաւատ ունիմ, եւ մեծ, թէ պիտի չմերժուիմ խնդրանքիս մէջ, ո՛չ միայն իբրեւ ըրտին հայրենակից մը Ամենապատուութեանդ, այլ անայլայլ հիացող մը անուանդ՝ ի տղայ տիոց: Արմաշ՝ ուր տարիներ տքնեցաք⁶⁹, հայ հոգեւորական դաշտին պարգեւելով ատոք հունձք մը, իր խորանին

⁶³ Նկատի ունի իմ գինքը՝ Թէոդորոս Լապնիմեան:

⁶⁴ Դուրեան Սրբազան Կ. Պոլսոյ պատրիարքութենէ հրաժարելէն ետք, 1911-1921 թուականներուն ուսուցչական պաշտօն վարած է մայրաքաղաքի կարեւոր վարժարաններուն մէջ, որոնցմէ մէկն ալ Կեդրոնականն էր:

⁶⁵ Մեսրոպ Եպս. Նշանեանի Թէոդիկին ուղղեալ նամակներէն կը տեղեկանանք, որ Դուրեան Պատրիարք Յունուար 9-ին լքօրէն հիւանդացած է: Այդ շրջանին կ'ըլլան օրեր, երբ ան կենաց ու մահու միջեւ կը տատանի: 5-6 բժիշկներ մշտապէս կը հսկէին անոր: Թէոդիկ-Նշանեան նամակներէն հրատարակութեան պատրաստած ենք ու պիտի տպագրուի Պէյրութի Հայկազեան հայագիտական հանդէսի Յունիս ամսուան յառաջիկայ թիւին մէջ:

⁶⁶ Մեսրոպ Եպս. Նշանեան (1872-1944), պոլսեցի, հետագային պատրիարք Երուսաղէմի (1939), որ այդ շրջանին կը վարէր լուսարարապետութեան պաշտօնը, վարժարանաց ու տպարանի տեսչութիւնը:

⁶⁷ Թէոդիկ Նիկոսիայէն բաժնուած ու Փարիզ հասած էր 15 Սեպտ. 1927-ին: Ան կը մնար «Յառաջ» թերթին կից «Լուցիկի տուփ» անպատուան խցիկի մը մէջ:

⁶⁸ Տէն «Շէնդ տպագրութիւն. հատոր մը ոսկեփորիկ» խորագրեալ գրախօսականը 1928-ի «Ամէնուն տարեցոյցը»-ի մասին, «Ք.» ստորագրութեամբ, «Սիոն», Յունուար 1928, թիւ 1, էջ 22-24: (Միջնադարուն ոսկեփորիկ կը կոչուէին արժէատուր ու հետաքրքրաշարժ նիւթեր պարունակող ձեռագիր մատեանները):

⁶⁹ Կ. Պոլսոյ հայոց պատրիարքութեան դպրեվանքը 1889-ին հաստատուած էր Արմաշու վանքին մէջ, հորէն Աշըգեան Պատրիարքի օրօք, Մաղափա Եպս. Օրմանեանի տեսչութեամբ: Դուրեան որպէս փոխտեսուչ ու ուսուցիչ Արմաշ հասած էր նոյն տարին: Օրմանեանի պատրիարք ընտրուիլէն ետք ան է որ կը ստանձնէ դպրեվանքի

վրայ նշանաբան մը ունէր⁷⁰: Ահա՛ խնդրեցի սրտեռանդն: Ամենապատուութեանդ կը մնայ տացի Զեզդ պատգամել գործնականապէս: Ակն եւ ունկն իմ առ այդ կը մնան ի դէտ եւ ի լուր, իսկ շուրթերս՝ ի համբոյր Զեր խնկաբոյր Աջին:

Խ[ոնարհ], Ծ[առայ],
Թէոդիկ

*

THÉOTIG

(Impr. MASSIS)

208bis. RUE LAFAYETTE

PARIS (10^E). FRANCE

Փարիզ, 9 Փետր. 1928

Ամենապատիւ

Տ. Եղիշէ Արքեպսկ. Դուրեան

Երուսաղէմ

Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարք Հայր,

Կը հաստատեմ ամսոյս մէկ թուակիր նամակս, որով խնդրած էի համառօտ ստուգաբանութիւնները քանի մը հայ. բառերու՝ 29ի օրացոյցիս սկիզբը երեւելիք օրացուցային ժողովրդ. բառացուցակիս⁷¹ մէջ դնելու համար: Շնորհապարտ պիտի կացուցանէք զիս, եթէ բարի ըլլաք -ինչպէս միշտ- գոհացում տալու այդ խնդրանքիս:

Այս առաւօտ ստացայ նամակնիդ (յունվ. 29): Մի՛ թերահաւատիք՝ լսելով ինէ, թէ համբուրեցի այդ թուղթը՝ որուն վրայ օրհնեալ Զեր աջն ու գրիչն էր պտըտեր, ինձ աւետելով մէկի տեղ երկու անակնկալներ: Ուրախութեանս թափէն՝ իսկոյն վարի յարկ իջայ, և, Բաշալեանի⁷² մօտ, չտես տղու մը պէս «մէթէլէ» ընելու անոր՝ ձեր ձեռագիրով: Հոն գտայ նաեւ Ա. Զօպանեանը⁷³ որ Մ. Զերազի⁷⁴ յօբելեանին⁷⁵ առթիւ հրատարակուելու վրայ եղող գրքոյկին փորձերը կը սրբագրէր⁷⁶: Արդէն Լ. Բ. սիրայօժար ստանձնած ըլլալով 29ի հատորիս գր. եւ գեղար. բաժիններու վերին հսկողութիւնը, լաւ եղաւ որ կարդաց ձեր

վերատեսչութիւնը, 1897-ին: Եղիշէ Սրբազան Արմաշէն կը հեռանայ 1904-ին, երբ առաջնորդական պաշտօնով կ'երթայ Իզմիր: Հոգին էր ան դպրեվանքին, ուր իր աշակերտները եղած են Թորգոմ Գուշակեան, Գարեգին Խաչատուրեան, Մեսրոպ Նարոյեան, Արտաւազդ Գալէստեան, Գրիգորիս Պալաֆեան, Ղեւոնդ Դուրեան եւ բազմաթիւ այլ եկեղեցական դէմքեր:

⁷⁰ «Զոր ինչ խնդրիցիք ի ձօրէ իմմէ յանուն իմ՝ տացէ ձեզ» (Յովն. ԺԵ:16):

⁷¹ Տե՛ս՝ Թէոդիկ, «Ժամանակ ու տօնամակ», «Ամէնուն տարեցոյցը», 1929, Փարիզ, էջ 50-118:

⁷² Արեւմտահայ արձակագիր, հրապարակագիր, հանրային գործիչ, ծնած Կ. Պոլիս 1868-ին եւ մեռած Փարիզ, 1943-ին:

⁷³ Արեւմտահայ արձակագիր, բանաստեղծ, բանասէր, թարգմանիչ, գրադատ, հանրային գործիչ, որ ծնած է Պոլիս 1872-ին: 1896-ին հաստատուած է Փարիզ, ուր ալ մեռած է 1954-ին: Հրատարակած է «Անահիտ» հանդէսը: Իրեն կը պարտինք Նահապետ Քուշակի ու միջնադարու կարեւոր ֆանի մը հեղինակներու գործերուն հրատարակութիւնը:

⁷⁴ Արեւմտահայ գրող, հանրային գործիչ, թարգմանիչ: Ծնած է 1852-ին Կ. Պոլիս: 1878-ին որպէս թարգմանիչ-ֆարաւոր մաս կազմած է Պերլինի վեհաժողով մեկնած հայկական պատուիրակութեան: Մեռած է 1929-ին, Մարսէյ:

⁷⁵ 1926-ին սփիւտի տարածքին մեծ շուքով կը նշուէր Միմաս Զերազի գործունէութեան 60-ամեայ յոբելեանը: Այս առթիւ հանգամանկուած գումարը յոբելեարը նուիրաբերած է ՀԲԸՄ-ին:

⁷⁶ Տե՛ս «Միմաս Զերազի վաթսնամեայ հանրային գործունէութեան յոբելեան (1865-1925)», տպ. «Մասիս», 1928, Փարիզ: Արշակ Զօպանեան Զերազի յոբելեանական կէդր. յանձնախումբի գործադիր մարմնի նախագահն էր: Այս յոբելեանին առթիւ Արշակ Ալպօյանեան եւս Գահիրէի մէջ հրատարակած էր մեմագրութիւն մը:

ա՛յն տողերը, ուր կ'ըսէիք. «Եթէ գրողը անծանօթ պահելու հնարք մը ի գործ դնէիր»⁷⁷: Այդ հնարքը Լ. Բ. այժմէն կը խոստանայ ի գործ դնել, բաւ է որ ունենանք բանդասութիւն- (ի՛նչ սիրուն նմանաձայնութիւն ֆրնս. բառին հետ) քերթուածնիդ: Գալով արձակնուդ, խորագրին (Սուրբերն ու անասունները) բնոյթէն հրապուրուած, թախանձագին պիտի խնդրէի Ձեր Ամենապատուութենէն՝ շատ շուտ ինձ ուղարկելու շնորհն ընել անոր ձեռագիրը⁷⁸: Խորհեցանք որ շատ ըմբոն է զայն դնել Տոմարական նախամասին մէջ: Դիտմամբ կ'երկգծեմ այս բառը, իմացնելու համար թէ երբ յօդուած մը նախամասի մէջ գետեղելի ըլլայ, տարեցուցագիր ու գրաշարապետ ի՛նչ անձկանօք կ'սպասեն ձեռագրին:

Ինչ կը վերաբերի Ձեր գործովոտ տողերուն՝ տարեցոյցիս եւ անձիս մասին, ըսեմ թէ գինովցայ Ձեր նամակին այդ մասերուն ընթերցմամբ, պաղեստինեան համբաւեալ գինիէն խմողի մը պէս: Աղօթքս, Հա՛յր Սրբազան, անբաժան է շուրթերէս՝ Ձեր քաջողջութեան համար: Անհամբեր եմ նաեւ Բաբգէն Ս.ի ղրկելիք մէկ էջնոց (?) թարգմանութեան «Եզնիկ»էն⁷⁹, որ նոյնպէս Օրացոյցիս յատուկ է: Վարպետին ձայնն աւելի՞ լսելի կ'ըլլայ արդեօք: Տարեցոյցիս սկիզբի էջերուն վրայ պէտք է երեւի նաեւ ձեր վեղաբաւոր պատկերը, ասայակիր: Խնդրեմ, մի՛ մերժէք զիս: Խաչատուր⁸⁰ պտրստ. է զՁեզ լուսանկարելու: Որդիական անկեղծ սիրով եւ ակնածանքով, կը մնամ խ. ծ. Թէոդիկ

*

THÉOTIG

(Impr. MASSIS)

208bis. RUE LAFAYETTE

PARIS (10^E). FRANCE

Փարիզ, 2 Մարտ 1928

Ամէնուն սիրելի եւ ամէնքէն պատուուած

Սրբազան Պատրիարք Հա՛յր,

Ձեք կրնար երեւակայել, թէ երէկ միայն ձեռքս հասան փետր. 22 թուակիր նամակնիդ ի՛նչ մեծ հաճոյք առթեց իր թէքքէին⁸¹ մէջ ճգնող Տէրվիշին⁸²:

Ոտանաւորնիդ Բաշալեանին հետ կարդացի, գիշերն ալ՝ սեղանակից հոգեզաւակս եղող Նշ. Պէշիկթաշլեանի⁸³ հետ, անշուշտ երեքնիս ալ նո՛յն մշտալար հիացումով: Վերնագրին «Երազմոյն» բառին տակէն միայն չկրցանք ելլել⁸⁴: Բաշալեան ենթադրեց որ ան

⁷⁷ Դուրեան Սրբազանի անստորագիր բանաստեղծութիւնը կը կոչուի «Ուխտատրութիւն մը դէպի Երազմոյն», որ հրատարակուած է 1929-ի տարեցոյցին մէջ, էջ 458-463:

⁷⁸ Եղիշէ Սրբազան չէ առաքած այս յօդուածը:

⁷⁹ «Հրամանը եւ աստղեր» վերնագրով գրաբարէ աշխարհաբար այս փոխադրութիւնը հրատարակուած է 1929-ի տարեցոյցին մէջ, էջ 24-28: Աշխարհաբարի վերածուած հատուածն է Եզնիկ Կողբացիի «Եղծ»ի երկրորդ գիրքի ԺԳ, ԺԴ, ԺԵ բաժինները:

⁸⁰ Արամ Խաչատուրեան, ծնած 1868, Կ. Պոլիս, Գատըգիւղ թաղը: 1906-ին հաստատուած է Երուսաղէմ, ուր շարունակած է գեղանկարչի իր ասպարէզը: Ուսուցչագործած է Ժառանգատրաց ու Ս. Թարգմանչաց վարժարաններէն ներս: Մահացած է 1936-ին: Դուրեանի լուսանկարը գետեղուած է 1929-ի տարեցոյցի առաջին էջերուն վրայ, անոր ստորագրութեամբ: Հարկ է նշել, թէ Խաչատուրեան մեծ հայրն էր սաղիմահայ զաւուրի սիրուած դէմքերէն Երուսաղէմացի Հայոց Բարեսիրաց Միութեան վարիչ դէմքերէն պր. Արամ Խաչատուրեանի:

⁸¹ Իսլամական աղօթարան մը (թրք.):

⁸² Իսլամական տեսակ մը մենակեաց (թրք.):

⁸³ Սփիւտահայ գրող, երգիծագիր, թատերագէտ: Ծնած է 1898-ին, Պոլիս, մեռած՝ 1972-ին, Փարիզ: Ինք ալ շրջան մը որպէս ուսուցիչ պաշտօնավարած է Գործնական ուսումնոցին մէջ: 1923-ին հաստատուած է Փարիզ:

⁸⁴ Դուրեան՝ Տիր աստուծոյ պաշտամունքին առնչուած այս վայրին կ'անդրադառնայ «Հայոց հին կրօնը կամ

ըլլայ տեղի մը անուն, իսկ բանաստեղծ բարեկամիս միտքը մինչեւ «երազամոյն» մակ-բայը թեւեց: Կը փափաքիմ որ Գրական բաժնիս սկիզբը գրաւող այս ոտանաւորնիդ ունե-նայ շաբօ մը՝ խմբագրութեանս կողմէ ստորագրուած ու «միտք բանի»ն կիսաաքողեալ՝ առանց անուններու յիշատակութեան: Բայց ասիկա միմիայն Ձեր աջը կը համբուրէ,- ինչպէս խոստովանեցաւ Բաշալեան: Ուստի ականդէտ պիտի մնանք այդ երկտողին՝ իբր մեր կողմէ շարագրուած, ընդնմին եւ «երազամոյն»ին մեկնութեան: «Տի՛ր օն անդր»ն ալ աստղանիշով մը կ'ուզեմ տակը հասկցնել ընթերցողներուս, թէ «քա՛ւ լիցի» ըսել է. այո՞: Բայց մեր երեքէն ո՛չ մին անպատեհութիւն մը տեսաւ ոտանաւորին տակ Ձեր ան-ւան դրուելուն մասին: Ինչո՞ւ արդեօք այս վերապահումը մէկո՛ւ մը կողմէ՝ որուն ստո-րոգելիքը թուած եմ նամակիս վերեւ՝ առանց մագիւ շափ շափազանցութեան⁸⁵: Վստա՛հ եղէք, Սրբազան Հայր, թէ Ձեր հանաքը ո՛չ ոք կը ժտի «զանազ» դարձնելու. ու թող պա-տիւ սեպեն այն անանուն բանասէր-պատմաբանք որոնք ճարտարօրէն ականարկուած են հոն: Թո՛ղ որ մենք իսկ կը խարխափինք այժմէն՝ խելամտելու համար թէ անոնք Մի-նասեա՞ն⁸⁶, Բասմաջեա՞ն⁸⁷, Թիրեաքեա՞ն⁸⁸ թէ Թորգոմեան⁸⁹ կը կոչուին: Բայց զմայլելի ու smileելի՛ էր «միտք բանի»ն՝ զոր «Տիր»ացեալ Դուրեան Պատրիարք ներմուծեր էր հոն՝ ա՛յնքան արդարացի դասով մը: Ուրեմն արտօնեալ եմ պաշտելի անուննիդ երեւցնելու անոր տակ...: Ամբողջ հմայնքն ի նա է արդէն:

Չեմ ցաւիր «Սուրբերն ու անասունները» յօդուածնուդ «Սիոն»էն շոպուելնուն⁹⁰, քա-նի երկիցս յագեցած կը տեսնեմ զալ տարուան հատորս Ձեր մտքի պաշարով:- Սխա-լեցայ, ներողութի՛ւն, պիտի յագեցած զգայ ինքզինքը լրիւ 29ի հատորս, եթէ հաճէիք մեկնութիւններ մը տալ հետեւեալ բառերո՛ւն ալ՝ առանց որոնց կաղ ու պակասաւոր բան մը պիտի դառնար «Օրացուցային բառգրքոյկ»ս:-

1. Թիրեաքեանի «Արիահայ բառարան»ը⁹¹ հայկ. ամիսներէն սա երեքը (Նաւա-սարդ, Մհհեկան եւ Ահեկան) միայն ստուգաբանած է: Ի՞նչպէս մոռցեր էի գրել նախորդ նամակիս մէջ ՏՐԷՆ, արդեօք Տիրէ՞ն, կամ Ազարիայի⁹² Շրդ ամիս Թիրայէ՞ն, եւ ո՛ւրկէ ուր:

2. Խթում, «խթիլ» ի մսեղէն կերակուրս, այո՞:

3. Տօն, Աւօտ, Արշալոյս (Աջալո՞ւրջ), Այգ, Երէկ (ցերեկ), Յետին (իփինաի՞ն), Գիշեր, Վաղը-Վաղորդայն, Լմբոնաղ (բոնուիլ յ«աղը՛լ» ոչխարաց): Այս բառերուն շատ հակիրճ

հայկական դիցաբանութիւն» աշխատութեան մէջ (Երուսաղէմ, տպ. Ս. Յակոբեանց, 1933, էջ 43):

⁸⁵ Ըստ երեւոյթին, Թեղիկի ու միւսներու այս խնդրանք-առաջարկներու ոչ մէկուն ընթացք տրուած է. տպագրեալ քերթուածը անստորագիր է եւ լուսաբանիչ շաբօ մը կամ որեւէ այլ ծանօթագրութիւն չունի:

⁸⁶ Միփայլ Մինասեան (Խարբերդ, 1865-1936, Քալիֆոռնիա), կրթական մշակ ու գրող, որ իր կեանքի վերջին շը-ջանին նուիրուած էր Հայաստանի նախապատմական շրջանի ուսումնասիրութեան եւ այս մասին յօդուածներ կը հրատարակէր «Հայրենիք» ամսագրին մէջ: Մասնակցած է Վանի ինքնապաշտպանութեան:

⁸⁷ Կարապետ Բասմաջեան ծնած էր 1864-ին Պոլիս եւ մեռած 1942-ին, Փարիզ: Դեղագործ ըլլալով հանդերձ, նուիրուած էր բանասիրութեան ու պատմութեան: Ունի ուսումնասիրութիւններ բեւեռագիր արձանագրութիւն-ներու մասին: 1899-ին Փարիզ հիմնադրած է «Բանասէր» հանդէսը, ուր ալ հրատարակած է իր արեւելագիտա-կան ու հայագիտական աշխատասիրութիւնները: Բառարանագիր ալ էր:

⁸⁸ Յարութիւն Թիրեաքեան (Թալաս, 1845-1919, Նիւ Եօրք), բժիշկ, բանասէր, քարգմանիչ, հայագէտ: Գիտէր բազ-մաթիւ լեզուներ: Հեղինակ է Արիահայ բառարանի (Վիեննա, 1914), «Հայ-երանական ուսումնասիրութիւն» (Վիեննա, 1922) եւն.: Թարգմանած է «Տելեմաք»ը, Ֆիրդուսիի «Շահնամակ»ը եւն.:

⁸⁹ Վահրամ Թորգոմեան (Պոլիս, 1858-1942, Փարիզ), անուանի բժիշկ ու բանասէր: Հեղինակ է հայագիտական ու բժշկական պատմութեան նուիրուած բազմաթիւ յօդուածներու, երեք հատորով ու նոյն ծանօթագրութիւններով հրատարակած է Երեմիա Չէլէպի Քէօմիւրեանի «Ստամպոլոյ պատմութիւն»ը:

⁹⁰ Տէս «Սուրբերն ու անասունները», Ե. Ե. Դ., «Սիոն», Ապրիլ-Մայիս 1928, էջ 149-152:

⁹¹ «Արիահայ բառարան», նորոգ տեսութեամբ եւ յանդիմանով, աշխատասիրեց Յ. Թիրեաքեան, Վիեննա, Մի-թարեան տպարան, 1914:

⁹² Նկատի ունի ԺԶ դարու տոմարագէտ Ազարիա Զուլայեցին, որ ստեղծած էր իր անունով տոմար մը:

ստուգաբանությունները:

4. Տեառնընդառաջ, գո. հոմանիշներ՝ Տէրնտա (Տէր ընդ աստ!), Դմաթ (արդեօք փայտիդէզի դրուածք), ի Շ. Գ. Հիսար՝ Բոցուակ, - Դուռունջ (Տէրընտասի կրակ): Ի՞նչ կազմութիւն ունին այս բառերը, որքան ալ ըստ երեւութի կամ կազմութեան իմանալի ըլլան մասամբ: Իսկ Յոյներուն կրակավառը (աթէշ կիճէսի⁹³) Չար Յուլիանոսի՝ ի յիշատակ է:

5. Փակեալ հորան (Բախլախորան), այսինքն պափլէ՝ ընդեղէն միայն ուտելու շրջան: Ի Սեբաստիա՝ Փայլախորան, ինչպէս իմացայ տեղացիէ մը:

6. Ինչո՞ւ Կանաչ եւ Կարմիր կիրակիներ, գարնան գոյներու խորհրդանիշ: Եւ ինչո՞ւ Աշխարհամատրան: Սիրոնի մեծ եկեղեցին (ո՞րը հիմա) «Աշխարհամատո՞ւն» կը կոչուէր: Ո՞րքէ ուր՝ ասոր կիրակին:

7. Շողակաթ... «ըստ տեսլեանն Լուսաւորչի»: Տարտամ է գիտցածս:

8. Հրեշտակապետներէն ո՞րը «հոգէառ» ճանչցուած է ժողովուրդէն, Միքայէ՞լը:

9. Պոլսեցուցս ծանօթ Մեծ Պահոց շաբաթացոյց Մորմորոսին (խարախուճօլօզ) գո. հոմանիշներ գտայ ախացել (աղուհացէ՞ն), Մոմոաս, Ախելուծ (դարձեալ աղուհացէ՞ն) եւ ասոր ալ աղաւաղը՝ Ախըլոջ, Ակլատիգ, Պապի Պլոր (գիտե՛մ աս, անշուշտ սոխին ձեւէն ներշնչեալ) կամ Պապի Պուլու: Այս բոլորէն՝ զիս ու Բաշալեանը ամէնէն աւելի հետաքրքրողը Պոլսահայոցս ծանօթ Մորմորոսն է: Ի՞նչ բառ է արդեօք, իբր թէ ձեղնառկախ սոխն իր փետուրներով օդին մէջ դարձմրձկած ատեն կը մրմռա՞յ: (Մե՛ղք որ «Պոլիսի Հայեվարը»ս քովս չէ):

10. Եւ վերջին:- Երեւման հաշ, եւ Վարագայ հաշ: Ինչո՞ւ եւ ի՞նչ առթիւ այսպէս են կոչուեր այս 2 կիրակիները: Գիտցածս տարտամ է նորէն:

-Հատ մըն ալ՝ իբր ամենավերջին:- Արեղաթող, Բարկենդանքին ո՞ր գիշերն ի վանորայս, եւ ի՞նչ:

* * *

... Սրբազան Հայր, երբ խորհիք որ Փարիզի պէս աշխարհաքաղաքի մը մէջ Ձեր վաչկատուն հայրենակիցը անպատուհան խցիկ մը քաշուած՝ ցերեկն ու գիշերն ի բուն ելեկտր. լամպարին լոյսով «ասեղ կը ծեծէ» միայն... տարեցոյցին «հաճի»ն պատրաստելու համար,- հրաժարած պտոյտներէ, տեսութիւններէ եւ փորձանաւոր հանդիպումներէ ի գետնուղիս եւ ի վերնուղիս,- այն ատեն արժանի՛ կը դարձնէք զիս խնդրած բառերուս գոհացման, քանի նոյն «անմատեան Ալպա՛ն»ն եմ նորէն հոս, ի սպառ զրկուած Պոլսոյ մատենադարանէս...: Ձեր հրա՛մ>ցնելիք «աղի հատիկները» (grano salis) պիտի ծծեմ նորէն իբր ... Հաճիպէրիբեան⁹⁴ աղիտայ (ագիտէ շէքէրի⁹⁵): Բայց...

Գրաշարապետիս հետ պայմանաւորմանս թուականը դեռ եւս ձգձգելու վրայ եմ, այսօր-վաղը՝ կը խաղցնեմ կոր զինք, որպէս զի Տարեցոյցիս նախամասն եղող «Օրացուցային Բառգրքոյկ»ս կարենամ ամբողջել, եւ «Հայր-Որդ-Ոգին Սուրբ» ա՛յնպէս գործի սկսիլ, այսինքն արձանացնել զինքը տառաբջիշներուն առջեւ, ի մեղրակերտումն հա-

⁹³ Կրակի գիշեր (թբ.):

⁹⁴ 1777-ին հիմնադրուած յայտնի շաֆարավաճառանոց մը, Պոլսոյ մէջ: Հոշակաւոր են նաեւ իր հանգստապատուները (լոխում): Հաստատութեան այսօրուան սեփականատէն է տիկին Հանտէ Ճէլալեան:

⁹⁵ Շաֆարի տեսակ մը, որ բառացի կը նշանակէ ուխտի շաֆար: Օսմանեան զինուորներու սուլթանի հետ կատարած ուխտի խորհրդանիշն ըլլալուն այս անունը ստացած է:

տորոյ իմոյ:

Ակնկառոյց եւ ճամբահայոց Ձեր պատասխանին, կը մնամ կանխամատոյց անհուն շնորհակալութեամբ ու երախտագիտութեամբ

Ձերդ խոնարհ
Թէոդիկ

Յ. Գ. Խցիկիս քովի սենեակն է Շ. Միսաքեան⁹⁶ իր «Յառաջ»ով⁹⁷: Ձեր Ս. Աջը կը համբուրէ, խնդրելով որ խմբագրութեանը օրինակ մը «Ազգապատում»⁹⁸ ուղարկելու հրաման ընէք առ որ անկ է:

Նոյն

⁹⁶ Արեւմտահայ յայտնի հրապարակագիր, խմբագիր, ազգային-ֆաղափական գործիչ: Ծնած է 1884 Սեբաստիոյ Զիմառա գիւղը եւ մեռած 1957-ին, Փարիզ: 1925-ին հիմնադրած ու մինչեւ մահը խմբագրած է Փարիզի «Յառաջ» օրաթերթը:

⁹⁷ Հասարակական-ֆաղափական եւ գրական օրաթերթ, որ հրատարակուած է Փարիզ, 1925-2009 թուականներու միջեւ: Եղած է սփիւտահայ գրականութեան ու հանրային կեանքի կարեւոր հարթակներէն մէկը:

⁹⁸ Միսաքեան հաւանաբար նկատի ունէր «Ազգապատում»ի երրորդ հատորը, որ տպագրուած էր Երուսաղէմ, Ս. Յակոբեանց տպարանէն, Պօղոս փաշա Նուպարի մեկենասութեամբ, 1927-ին: Առաջին երկու հատորները հրատարակուած էին Կ. Պոլիս, յաջորդաբար 1913-ին եւ 1914-ին:

ԱՐՈՒԵՍ**ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐԻ ՊԱՏԿԵՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ
18-ՐԴ ԴԱՐՈՒՄ, ԵՒ ՏԷՐՈՒՆԱԿԱՆ ՊԱՏԿԵՐԱՇԱՐԻ ՀԵՂԻՆԱԿԻ
ԽՆԴԻՐԸ****Մուտք**

Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարը դեռեւս Քրիստոնէութեան ակունքների սկզբնաւորման ժամանակներից իւրայատուկ խորհրդանիշն ու վկան է հայկական ներկայութեան ու գործունէութեան Աւետեաց Երկրում: Ճարտարապետական յօրինւածքով տաճարը քառամոյթ գմբէթաւոր կառույց է, որի շուրջ՝ նրան կից եւ նրանից բացւող մուտքերով, ինը մատուռ կայ՝ պատարագելի քսանմէկ սեղաններով:

Մայր Տաճարի պատերը յարդարուած են երկշարք մեծադիր իւղաներկ կտաններով: Առաջին՝ վերին շարքը, ներկայացնում է Յիսուս Քրիստոսի երկրային կեանքի տեսարանները՝ ըստ Աւետարանի՝ Ծնունդից մինչեւ Համբարձում եւ Հոգեգալուստ: Այս շարքում ընդգրկուած են նաեւ Աստուածածնի Ննջման, Վերափոխման եւ Խաչուերացի պատկերները: Երկրորդ շարքում Ընդհանրական Եկեղեցու սուրբ հայրապետների, նահատակների, վկաների եւ ճգնաւորների պատկերներն են՝ իւրաքանչիւրը հայրապետական հանդերձանքով կամ նահատակութեան պատմութիւնը ներկայացնող դրուագներով:

Չորս գմբէթակիր սիւնների վրայ տեղադրուած պատկերները ներկայացնում են Հին եւ Նոր Կտակարաններից դրուագներ, ինչպէս նաեւ Աստուածածնի կեանքին եւ եկեղեցական ժողովներին նուիրուած տեսարաններ: Դրանցից շատերի վրայ պահպանւած է նկարչի անուան յիշատակութիւնը՝ «նկարեցաւ ձեռամբն Տիրացու Յովհաննէսի» (կամ Հեննէի, որը Յովհաննէսի արաբերէն տաբերակն է):

Տաճարը նկարներով յարդարելու ժամանակաշրջանում յայտնի են Յովհաննէս անունով մի քանի նկարիչներ, որոնց անունները զանազան պատճառներով կապուած են Երուսաղէմի հետ: Այս իրողութիւնը մեծ շփոթմունք է առաջացնում Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարի մի շարք պատկերների հեղինակ՝ Տիրացու Յովհաննէսի անձի եւ նրա վրձնին պատկանող ստեղծագործութիւնների ճշգրտման վերաբերեալ:

Սոյն հետազօտութեան նպատակն է ներկայացնել Սրբոց Յակոբեանց Մայր տաճարի նկարազարդման ընդհանուր համակարգը եւ այդ համակարգում ընդգրկուած Տիրացու Յովհաննէսի նկարների ճշգրտումը, ուսումնասիրութիւնն ու նրա գործունէութեան վերաբերեալ տուեալների ամբողջացումը:

Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարի ներքին սրահը զարդարուած է ոսկեզօծ, քանդակազարդ խաչկալներով, ջահերով, հարիւրաւոր ոսկէ եւ արծաթէ կանթեղներով, սատափէզարդ դռներով եւ գահերով: Պատերի ստորին մասերը ծածկուած են Քեոթահիայի նկարազարդ յախճապակիներով, իսկ վերին մասում՝ երկշարք մեծադիր նկարներ են,

որոնք որմնանկարի տպաւորութիւն են թողնում: Սուրբ Յակոբի մասունքները կրող Աւագ խորանի, ձախից՝ Սբ. Աստուածածնի, աջից՝ Սբ. Յովհաննէս Մկրտչի խորանների, արեւմտեան, հարաւային եւ հիւսիսային պատերը, ինչպէս նաեւ շորս գմբէթակիր սիւնների շորս կողմերը՝ մէկուկէս մեթր բարձրութիւնից սկսած, մինչեւ առաստաղի կամարակապերը զարդարուած են պատկերներով:

Նախ անդրադառնանք գեղարուեստական բարձրարժէք ձեւաւորումով եւ ինքնատիպ պատկերազարդութեամբ առանձնացող վերոյիշեալ երեք խաչկալներին¹:

Խաչկալներն իրենցից ներկայացնում են խորանների գրեթէ ամբողջ գմբէթարդը ծածկող եռակամար եւ եռագմբէթ, բուսազարդերով եւ հրեշտակների քանդակներով զարդարուած յօրինուածքներ, որոնք կեդրոնական պատկերից զատ զարդարուած են նաեւ թեմատիկ այլ տեսարաններով (նկ. 1): Օրինակ՝ Աւագ խորանի խաչկալի կեդրոնական կամարի՝ աջ կողմի կամարի ճակատին՝ մետալիոնի մէջ, պատկերուած է Քրիստոսի Յարութեան տեսարանը, իսկ ձախ կողմի ճակատին՝ Սբ. Կոյսի փառաբանման տեսարանը: Սբ. Սեղանի աշտանակները զետեղելու համար նախատեսուած աստիճանահարթակների առաջամասում՝ փայտէ կամարների վրայ, նկարուած են Քրիստոսի կեանքից դրուագներ, ինչպէս նաեւ խորհրդապատկերներ՝ կենաց ծառ, խաղողի որթ, սկիհ եւ այլն: Խաչկալի նոյն յօրինուածքն ունեն կողմնակի երկու խորանները, սակայն աւելի փոքր չափերով: Ուշագրաւ են յատկապէս խաչկալների այն նկարազարդումները, որոնք ներկայացնում են դրուագներ Սբ. Կոյսի եւ Սբ. Յովհաննէս Մկրտչի վարքերից: Այսպէս՝ Սբ. Աստուածածնի խորանի խաչկալի սեղանի աստիճանահարթակներին պատկերուած են հետեւեալ թեմաները՝ Աստուածամայրը եւ Հայր Յովսէփը, Աստուածամայրը Սբ. Դիւք ընթերցելիս, Աստուածամայրը իլիկ մանելիս, Աւետում, Ծնունդ Քրիստոսի, Ընծայումն տաճարի, Մանուկ Քրիստոսի լոգանքը, Փախուստ Եգիպտոս, Մանուկ Քրիստոսը տաճարում՝ ծնողների հետ, Պատանի Քրիստոսը գահին բազմած: Խաչկալի ճակատին շորս պատկերներ են՝ Հրեշտակը հաղորդում է Սբ. Կոյսին նրա ննջման լուրը, Սբ. Կոյսը մահճում, Յակոբոս Տեառնեղբայրը Հաղորդութիւն է տալիս Սբ. Կոյսին եւ Վերափոխում: Սբ. Յովհաննէսի խորանի խաչկալի ճակատին տեղադրուած են Յովհաննէս Մկրտչի ծնունդը, Եղիսաբէթը թաքցնում է Յովհաննէսին քարայրում, մանուկ Յովհաննէսը խաղում է հրեշտակների հետ, Յովհաննէսը ճգնաւորի կերպարանքով տեսարանները: Սբ. Սեղանի աստիճանահարթակներին՝ Յովհաննէսի քարոզչութիւնը մի քանի պատկերով, Յովհաննէսը հրեշտակի կերպարանքով, Յովհաննէսը Յորդանան գետում մկրտում է բազմաթիւ դարձի եկածների, Յովհաննէսը բանտարկուած, Յովհաննէսի գլխատումը, Յովհաննէսի աշակերտները թաղում են ուսուցչին: Այս խաչկալները պատրասուել են 18-րդ դարի սկզբին՝ Գրիգոր Շղթայակիր Պատրիարքի պատուերով: Այս երեք խաչկալներից բացի, նման խաչկալներով են զարդարուած նաեւ Սրբոց Յակոբեանց Մայրավանքի Սբ. Էջմիածին, Սբ. Ստեփանոս, Սբ. Թէոդորոս եկեղեցիների եւ Սբ. Հրեշտակապետաց եւ Սբ. Փրկիչ վանքերի խորանները: Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարի Աւագ խորանի խաչկալի նմանութեամբ է ստեղծուել Երուսաղէմի Ասորական համայնքի Սբ. Մարկոս Աւետարանչի եկեղեցու խաչկալը, որը ըստ աւանդութեան եւս Գրիգոր Շղթայակիր պատուերով է պատրաստուել, ամենայն հաւանականութեամբ նոյն վարպետի կողմից (նկ. 2): Հաննա պատմիչը գրում է, որ 1727 թուականին Գրիգոր Շղթայակիրը նորոգութիւններ է կատարել նաեւ Ասորիների Սբ. Մարկոս վանքում², քա-

² Հաննա Վարդապետ, Գիրք պատմութեան Սրբոյ և մեծի քաղաքի Աստուծոյ Երուսաղէմի, Պոլիս, 1807թ, էջ 145:

նի որ Սբ. Երկրում Ասորի եւ Ղպտի համայնքները Հայերի հետեւականներն են, այսինքն սրբատեղիներում Հայոց Պատրիարքարանի հովանաւորութեամբ են իրենց ծիսակատարութիւններն իրականացնում:

Աւագ խորանի կեդրոնական պատկերը ներկայացնում է «Աստուածածինը Մանկան, Գլխադիր եւ Տեառնեղբայր առաքեալների հետ»³, խորհրդանոցների փեղկերի վրայ Պետրոս եւ Պօղոս առաքեալների պատկերներն են: Սուրբ Աստուածածնի խորանի գմբէթարդի մէջ՝ աջ կողմում, Սբ. Կոյսի կեանքից դրուագներ են, իսկ ձախ կողմում՝ Յարուցեալ Քրիստոսն է պարտէզի մէջ: Սուրբ Յովհաննէս Մկրտչի խորանի գմբէթարդի կամարակապի աջ կողմում Յարութեան տեսարանն է, իսկ ձախ կողմում՝ Յովհաննէս Մկրտչի կեանքին նուիրուած դրուագները: Աւագ խորանի ճակատամասի որմնասիւններից աջ գտնուող որմնասեան վերնամասում Գաբրիէլ հրեշտակապետն է պատկերուած, իսկ ձախ կողմում՝ Սբ. Աստուածածինը (Ճկ. 3): Այս նկարներից ներքեւ Աբգար եւ Տրդատ թագաւորներն են՝ արքունական հանդերձանքով եւ Սրբոց Յակոբեանց Տաճարի խորհրդանշական մանրակերտը ձեռքներին վեր պարզած (Ճկ. 4):

Գմբէթակիր չորս սիւները եւս չորս կողմերից զարդարուած են նկարներով՝ ամէն կողմից երկուական պատկեր: Որոնք հետեւեալ դասաւորուածութիւնն ունեն.

Ա. Աջակողմեան առաջին սեան արեւելեան երեսի ներքելում պատկերուած է Յակոբոս Տեառնեղբայրը, վերելում՝ դրուագներ Տեառնեղբօր կեանքից: Հիւսիսային երեսին, վերելում՝ վեցօրեայ արարչագործութեան, իսկ ներքելում՝ եղեմական դրախտի պատկերներն են: Արեւմտեան երեսին, վերելում՝ Աստուածածնի թագադրման պատկերն է, ներքելում՝ Աստուածամօր ուխտի պատկերը՝ զարդարուն արծաթեայ դրուագումով: Հարաւային երեսին, ներքելում՝ Իսահակի զոհաբերութիւնն է պատկերուած, իսկ վերելում՝ Աբրահամը եւ Երեք հրեշտակները:

Բ. Աջակողմեան երկրորդ սեան վրայ տեսարանները նոյն յաջորդականութեամբ են դասաւորուած՝ արեւելեան երեսից դէպի հարաւ, վերելում ներկայացուած են Քրիստոսի փորձութիւններն անապատում, ներքելում՝ հրեշտակների սպասաւորութիւնը, դրուագներ Գլխադիր առաքեալի կեանքից, Աստուածածնի, մարգարէների, չորս աւետարանիչների եւ տասներկու առաքեալների պատկերները՝ զոյգ-զոյգ խմբաւորմամբ: Հարաւային կողմի պատկերները երեքն են, որոնք ներկայացնում են Նիկիայի, Կոստանդնուպոլսի եւ Եփեսոսի երեք Տիեզերական ժողովները: Երեք պատկերների յօրինւածքները իրար նման են՝ խորհրդանշական ճարտարապետական կառոյցի մէջ շրջանաձեւ նստած են ժողովականները՝ եպիսկոպոսական հանդերձանքով, իսկ սրահի կեդրոնում՝ պատուանդանից ներքեւ, ականակուռ ոսկէ կազմով Սբ. Գիրքն է: Ամէն պատկերի ճակատի կեդրոնում պատկերուած է ժողովի գումարման պատճառը ներկայացնող տեսարան: Առաջինը ներկայացնում է Սբ. Երրորդութիւնը, երկրորդը Սբ. Հոգու խորհրդակիր Աղանին, իսկ երրորդը՝ Սբ. Աստուածածնին, քանի որ Եփեսոսի Տիեզերական ժողովում քննարկում էին արդեօք Սբ. Կոյսը Աստուածածին է, թէ Քրիստոսածին:

Գ. Ձախակողմեան առաջին սեան վրայ տեղ են գտել Հին Կտակարանի, ինչպէս նաեւ, հազուադէպ հանդիպող, Սբ. Յակոբի վարքի տեսարանները: Ըստ այդմ արեւելեան երեսի ներքելում պատկերուած են՝ «Կարմիր ծովի անցումը», վերելում՝ «Անկէզ մորենին», հարաւային երեսի ներքելում՝ «Նոյի մուտքը տապան», վերելում՝ «Նոյի տապանից դուրս գալը», արեւմտեան երեսին, վերելում՝ «Քրիստոսի տոհմաբանութեան

³ Բարսեղ Վրդ. Գալեմտեան, Հայոց Սբ. Յակոբեանց Մայր Տաճարը Երուսաղէմ, Երուսաղէմ, 2007, էջ 1-3:

ծառը», ներքելում՝ Աստուածամօր ուխտի պատկերը՝ արծաթեայ դրուագումով, յար եւ նման աջակողմեան սեան արեւմտեան պատկերին: Հիւսիսային երեսին, ներքելում՝ «Սբ. Յակոբը հրեշտակի հետ», վերելում՝ «Սբ. Յակոբի սանդուխքը»: Քրիստոսի տոհմաբանութիւնը ներկայացնող պատկերում սաղարթախիտ ծառի արմատին պառկած ալեւոր Աբրահամի պատկերն է, իսկ ծառի սաղարթներում պատկերուած են այն անձանց դիմանկարները, որոնք Մատթէոսի աւետարանի առաջին գլխում ներկայացուած են, որպէս Քրիստոսի նախնիներ: Մանուկ Քրիստոսը պատկերուած է Աստուածամօր գրկում՝ ծառի սաղարթին: «Յակոբի սանդուղքը» տեսարանը ներկայացնում է Ծննդոց գրքի 27-րդ գլխում նկարագրուած պատմութիւնը, համաձայն որի՝ Յակոբը փախչելով Եսաւից դէպի միջագետք, ճանապարհին քնած ժամանակ երազ է տեսնում, թէ ինչպէս երկրից մի սանդուղք է բարձրանում եւ մխրճում երկնքի մէջ, որի վրայով հրեշտակները իջնում եւ բարձրանում են:

Դ. Ձախակողմեան, ետեւի սեան ներքելում պատկերուած են «Խաչի փառքը», վերելում՝ «Քրիստոս դատաւոր» եւ «Դանիէլ մարգարէ», ներքելում՝ Յայտնութեան գրքից տեսարաններ, ներքելում՝ «Աստուածամօր ուխտի պատկերը», վերելում՝ «Վերջին ընթրիքը», ապա «Թաղում Տեառն», իսկ ներքելում՝ «Դժոխքի աւերումը»:

Ե. Տաճարի հարաւային, արեւմտեան եւ հիւսիսային պատերի նկարազարդումը

Տաճարի հարաւային, արեւմտեան եւ հիւսիսային պատերի նկարները բաժանուած են երկու շարքի: Հարաւային պատի վերելի շարքում տեսնում ենք հետեւեալ պատկերները յաջորդաբար արեւմտեան պատից մինչեւ հիւսիսային պատի վերջը. «Ծնունդ Տեառն», «Մկրտութիւն», «Կապեալ Քրիստոս»⁴, «Քրիստոսի քառասնօրեայ գալուստը տաճար» (նկ. 5), «Կանայի հարսանիքը», «Առաքեալների ընտրութիւնը եւ Լերան քարոզը», «Քրիստոսի գանակոծութիւնը», «Ղազարոսի յարութիւնը» եւ «Մուտն Երուսաղէմ»⁵, «Քրիստոս ընթրում է փարիսեցու տանը եւ Զեբեդիոսի մայրը բարեխօսում է իր որդիների համար», «Տասը կոյսերը» եւ «Վերջին դատաստանը», «Մանկանց օրհնութիւնը», «Բանն Մարմին եղեւ», «Կորսուած դրամի առակը» եւ «Քրիստոսը բարի հովուի կերպարով», «Յարուցեալ Քրիստոս», «Անառակ որդու վերադարձը», «Սամարուհին», «Քրիստոսի խաչելութիւնը» եւ «Նահատակութիւն առաքելոց», «Աստուածամօր ննջումը», «Աստուածամօր վերափոխումը», «Պայծառակերպութիւն Տեառն»:

Գլխադրի մատուռի գմբէթարդից աջ շարունակելով՝ «Խաչափայտը բարձրացնող Կիրեղ Երուսաղէմացի հայրապետը», «Թովմասի թերահաւատութիւնը», «Քրիստոս կապեալ», «Համբարձում», «Հոգեգալուստ»:⁶ Հոգեգալստեան պատկերի տակից շարունակելով հիւսիսային, արեւմտեան եւ հարաւային պատերին տեղ են գտել առաքեալների, հայրապետների եւ նահատակների միաֆիգուր պատկերները, որոնք են՝ Երուսաղէմի հայրապետներ՝ Յակոբոս Տեառնեղբայրը, Շմաւոն Տեառնեղբայրը, Յուդա առաքեալը, Մակար Երուսաղէմացին, Յուդան, Կիրեղ Ալեքսանդրացին, Կիրեղ Երուսաղէմացին, Նարկիսիոս Երուսաղէմացին, Գրիգոր Պարոնտէրը, Գրիգոր Շղթայակիրը, Աթանաս Ալէքսանդրացին:

Սուրբ Ստեփանոս եւ Սուրբ Գլխադիր մատուռների դռների միջեւ գտնւում է «Որդիք որոտման» պատկերը, որը ներկայացնում է Զեբեդիոսի որդիներին՝ Սբ. Յովհան-

⁴ Տաճարի հարաւային երկու եւ հիւսիսային մէկ որմնասիւներին պատկերուած են Քրիստոսի կապման եւ չառման տեսարանները, իսկ արեւմտեան երկու որմնասիւներին՝ «Բանն Մարմին եղեւ» եւ «Բարի Սամարացին»:

⁵ Այս շարքի մի քանի կտուներում միաժամանակ ներկայացուած են երկու, երեւմ եւ տեսարաններ՝ բաժանելով կտաւը հորիզոնական երկու մասի:

նէս Աւետարանչին՝ Պատմոս կղզում, եւ Սբ. Յակոբոս առաքեալին՝ գլխատելիս: Վերջինիս գլուխը ամփոփուած է պատկերի կողքին գտնուող մատուռում, ինչի պատճառով էլ մատուռը կոչուում է «Գլխադիր»: Սբ. Գլխադիր եւ Սբ. Մինաս մատուռների միջեւ է գտնուում «Աստուածամօր գեղեցիկ պատկեր» կոչուած նկարը, իսկ Սբ. Մինաս եւ Սբ. Մակար մատուռների մուտքերի մէջտեղում՝ Յովհաննէս Մկրտչի եւ Նղիա մարգարէի պատկերները:

Սբ. Մակարի մատուռից մինչեւ տաճարի հիւսիսային պատի աւարտը ընդգրկող պատկերները Պօղոս, Անտոն, Ոնոփրիոս եւ Մարկոս ճգնաւորներն են: Փոքր դրան կամարաձեւ մուտքի որմին նկարուած են Եկեղեցու ինը դասակարգութիւնները: Կողային դռնից մինչեւ մայր դուռ՝ Երուսաղէմ քաղաքի տեսարանն է՝ Սրբոց Յակոբեանց վանքով, տասներկուամեայ Քրիստոսը տաճարում, Յայտնութեան գրքի մէջ նկարագրուած քաղաքը: Մայր դրան կամարի մէջտեղում Սուրբ Սարգիսն է, շուրջը՝ եկեղեցու եօթ խորհուրդները պատկերող որմնանկարներն են: Մայր դռնից մինչեւ էջմիածնի եկեղեցու դուռը՝ Սեբաստիայի Քառասուն մանուկների պատկերն է, Բեթղէհէմի Մանուկների կոտորածը, այնուհետեւ Սբ. Հռիփսիմէն, Սբ. Կատարինէն, Սբ. Սարգիսը, Վարվառա եւ Թեկղ կոյսերը, Սբ. Թէոփորոսը, Սբ. Մերկերիոսը, Սբ. Մինաս եւ Գէորգ զօրաւարները, Իգնատիոս Աստուածագգեացը, Տեառնեղբօր մարտիրոսութիւնը, Սբ. Ստեփանոսի քարկոծումը: Էջմիածնի դռնից մինչեւ հարաւային պատի աւարտը պատկերուած են՝ Յովհան Ոսկեբերանը, Նիկողայոս Աքանչեւագործը, Յակոբ Մծբնայ Հայրապետը, Մեսրոպ Մաշտոցը, Սահակ Պարթեւը, Ներսէս Մեծը, Յուսիկ Պարթեւը, Գրիգորիս Աղուանից, Վրթանէս Պարթեւ, Արիստակէս Պարթեւ, Գրիգոր Լուսաւորիչ Հայրապետները եւ Թադէոս Առաքեալը:

Պատկերները դասաւորուած են իրար կից, իրենց տրամաբանական եւ պատմական յաջորդականութեամբ, նեղ, ոսկեպատ շարջանակների շնորհիւ ընդհանուր եւ շարունական կան յօրինուածքի տպաւորութիւն են թողնում: Շրջանակները պարզ են, միայն չորս կողմերի կեդրոններում ուղուցիկ քանդակներ են արուած՝ խաղողի ողկոյզի եւ այլ բուսազարդերի տեսքով: Իսկ երկու շարքերի մէջտեղում, որպէս բաժանարար գօտի հանդէս է գալիս կանաչ ֆոնի վրայ բուսական մոթիւններով զարդարուած քիւերը, որոնց առաջամասը ծածկուած է կաթոցաձեւ փայտէ յօրինուածքներով: Նոյալիս քիւեր կան նաեւ վերելի շարքի պատկերների վերնամասերում, սակայն դրանք պատկերուած են աւելի պարզ տերեւազարդերով:

Տաճարի Աւագ խորանի գմբէթարդում, որը ծածկուած է խաչկալի գմբէթներով, եւ աղօթասրահի Աւագ դրան, կողային դրան, Սբ. էջմիածնի դրան կամարները եւ Սբ. Գըլխադրի մատրան որմնախորշի գմբէթը եւ վերջինիս ետնամասը նկարագրողուած են 18-րդ դարի որմնանկարներով: Աւագ խորանի ափսիղի կեդրոնում մեծ եռանկիւնի է, կեդրոնում՝ աչք, որի շուրջ բաց կապոյտ երկնքի ֆոնին պատկերուած են սերովբէներ: Գըլխադրի մատրան գմբէթին եւս սերովբէներ են պատկերուած, իսկ որմնախորշի ափսիղի մէջ՝ Հայր Աստուած եւ հրեշտակներ, ափսիղի ճակատին երեք փոքրիկ մետալեոնների մէջ պատկերուած է բարեխօսութեան տեսարան: Աւագ դրան վերելում պատկերուած է Սբ. Գէորգը, իսկ կամարի վրայ՝ եկեղեցու եօթ խորհուրդները, որոնցում որպէս խորհրդակատար է հանդէս գալիս Սբ. Գրիգոր Լուսաւորիչը: Կողմնակի փոքր դրան վերելում՝ մետալեոնի մէջ, Քրիստոսի պատկերն է, իսկ կամարի վրայ կրկին եկեղեցու խորհուրդներն են: Սբ. էջմիածնի դրան կամարի կեդրոնում Հայր Աստուծոյ պատկերն

է, իսկ երկու կողմերում՝ երկու հրեշտակներ⁶:

1958 թուականին Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարում կատարուած մի շարք կարեւոր նորոգութիւնների առթիւ կատարուել են նաեւ մասնակի պեղումներ, որոնց ընթացքում եկեղեցու պատերից իջեցուել են երեք իւղաներկ կտաններ՝ Սբ. Գլխադրի մատրան աջ կողմի «Որդիք Որոտման»⁷ (նկ. 6), արեւմտեան պատի Աւագ դրան աջ կողմի «Քառասուն Մանկունք» (նկ. 7) եւ փոքր դրան աջ կողմի «Վերին Երուսաղէմը Սբ. Յակոբեանց վանքով» պատկերը⁸: Այդ մեծադիր կտանների ետեւում, որմերի վրայ յայտնաբերուել են նոյն թեմայով նկարուած որմնանկարներ, որոնք յետագայում կրկին փակուել են կտաններով:

Ուշագրաւ այս յայտնագործութիւնը փարատում է շրջանառութեան մէջ դրուած այն բանաւոր աւանդութիւնը, համաձայն որի՝ 18-րդ դարից առաջ Սրբոց Յակոբեանց Տաճարը նկարազարդուած է եղել որմնանկարներով: Այս փաստը մտածել է տալիս, որ տաճարը զարդարող այլ իւղաներկ կտանների ետեւում եւս կարող են լինել դրանց որմնանկար օրինակները:

Տաճարում 18-րդ դարից առաջ եղած պատկերների մասին կարեւոր տեղեկութիւն է հաղորդում նաեւ ոմն Սարգիս Վարդապետին վերագրուող «Պատմութիւն Երուսաղէմի» աշխատութիւնը: Հեղինակը 1683 թուականին, որպէս ականատես, նկարագրում է Սրբոց Յակոբեանց մայրավանքը՝ անդրադառնալով նաեւ տաճարի մէջ գտնուող նկարներին: «Տեսութիւն բոլոր տաճարիս այնքան զուարթացուցիչ և զմայլեցուցիչ է, մինչ զի ի մտանէն ի նա՝ ոչ կամիս բնաւին արտաքս ելանել, զի չորիւք կողմամբք զանազան պատկերօք, սկսեալ ի Սուրբ Ծննդենէ մինչ ի միւս անգամ գալուստն Քրիստոսի զարդարեալ և շքեղացուցեալ է, թող զառաքելոց, զմարգարէից, զմարտիրոսաց, զհայրապետաց և զայլ սրբոց պատկերսն, մանաւանդ յաւուրս տօնախմբութեանց թէ որքան պայծառանայ, շքեղանայ, գեղեցկանայ, վայելչանայ և պճնանայ բազմաթիւ կանթեղօք, եօթնաչահեան աշտանակօք, ոսկեհոռն զարդիւք պաճուճեալ ի սէր փեսային իւրոյ Քրիստոսի հաստատուն պահեսցէ մինչ ի միւսանգամ գալստեան իւրոյ, ի փառս իւր. ամէն»⁹:

Պատկերների մասին մէկ այլ ուշագրաւ վկայութիւն ենք գտնում Կիրակոս Գանձակեցու Պատմութեան մէջ, որտեղ Գանձակեցին պատմում է Երուսաղէմում պատահած մի հրաշքի մասին, որին ականատես վանականը փոխանցել էր Յովհաննէս Գառնեցի վարդապետին (1180-1245): «Ինքը Յովհաննէսը հէնց մեզ պատմեց, թէ ես գնացի Սուրբ քաղաք Երուսաղէմ՝ երկրպագելու փրկչական վայրերին, այնտեղ որոշ օրեր մնացի՝ իջեւանելով սուրբ Յակոբում... մինչդեռ ես աղօթում էի Սուրբ եկեղեցում, Սուրբ Յակոբի առաջնորդ վարդապետը կանչեց ինձ եւ ասաց. «Եկ, մի զարմանալի բան լսիր, որ պատմում է իմ ամենակրտսեր քահանան»: Երբ գնացի նրա մօտ, կանչեց քահանային,

⁶ Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարի համալիրը իր մէջ ներառում է նաեւ երկու այլ եկեղեցիներ եւ բազմաթիւ մատուռներ, ինչպէս օրինակ՝ Սբ. Ստեփանոս եւ Սբ. Էջմիածին եկեղեցիները, Սբ. Գլխադիր, Սբ. Մակար, Սբ. Մինաս, Սրբոց Առաքելոց եւ այլ մատուռներ, որոնց խորանները եւ աղօթասրահների պատերը եւս զարդարուած են պատկերներով:

⁷ Ֆրանսահայ նկարիչ Շահան Պէրպլեանի իրականացրած նորոգման աշխատանքների ավարտից յետոյ, այդ հատուածի որմնանկարը ծածկուել է 1896 թուականին նոյն թեմայով ստեղծուած կտաւով. չափը՝ 230x230:

⁸ Շնորհք Արք. Գալստեան, Սալարկում Ս. Յակոբայ Տաճարին եւ պատահական պեղումներ այդ առթիւ, «Սիոն» 1958, էջ 194, 232, 289:

⁹ Յ. Քիւրտեան, Պատմութիւն Երուսաղէմի, Հին հայերէն ձեռագիր գրուած 1683-ին, «Սիոն» 1931, Սեպտեմբեր, էջ 275:

որ զարմանալի երազ էր տեսել, եւ ասաց. «Այժմ ասա, ինչ որ ինձ նախօրօք պատմեցիր, որ սա եւս լսի»։ Քահանան սկսեց պատմել, թէ «Նախքան ձեր՝ մեր Եկեղեցի գալը, ես Սուրբ Եկեղեցու վերնատանը աղօթում էի, յանկարծակի Գաբրիէլ Հրեշտակապետի նկարուած պատկերը, որ գտնուում է ամենասրբուհի Աստուածածնի պատկերի հանդէպ, խօսեց ու ասաց. «Ուրախ եղիր, ո՛վ դու բերկրեալդ, Տէրը քեզ հետ է, օրհնուած ես դու կանանց մէջ, եւ օրհնուած է քո արգանդի պտուղը»։ Բոլոր սրբերի պատկերները սկսեցին նոյն բանը խօսել մինչեւ մեծ ժամը»¹⁰։

Ահաւասիկ, Սարգիս Վարդապետի եւ Յովհաննէս Գառնեցու պատմածները վկայում են այն մասին, որ Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարը մինչեւ 18-րդ դարի սկիզբն արդէն նկարազարդուած է եղել։ Ուստի հարց է առաջանում՝ եթէ տաճարն արդէն նկարազարդուած էր, ապա ինչո՞ւ 18-րդ դարում Գրիգոր Շղթայակիր Պատրիարքի պահանջով ստեղծուեցին նոր պատկերներ եւ հին որմնանկարները ծածկուեցին կտաններով։ Մեր կարծիքով, հաւանաբար որմնանկարները 18-րդ դարում այնքան էին վնասուել, որ դրանք վերականգնելու փոխարէն որոշում է կայացուել ծածկել դրանք նոր կտաններով։

Յաւօք, 18-րդ դարի սկզբին, ինչպէս նաեւ դրանից առաջ եւ յետոյ ստեղծուած կտանների մեծ մասի վրայ հեղինակների անունները չեն արձանագրուել։ Գոյութիւն ունեցող յիշատակարանները հիմնականում տեղեկութիւններ են հաղորդում պատկերների նըւիրատուների մասին։ Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարի ընդհանուր պատկերագրական համակարգի մաս կազմող Տէրունական պատկերաշարը ներկայացնող 23 մեծագիր կտաններից միայն մի քանիսի վրայ բարեբախտաբար արձանագրուած է դրանց հեղինակի՝ Տիրացու Յովհաննէսի անունը։

Յաւօք, Տիրացու Յովհաննէսի մասին կենսագրական տեղեկութիւններ չեն պահպանուել։ Սուրբ Աթոռի Մատենադարանի եւ Արխիւատան նիւթերի ու վաւերագրերի մէջ առկայ բոլոր յիշատակութիւնները վերաբերում են բացառապէս նրա գեղարուեստական գործունէութեանը եւ չեն հաղորդում կենսագրական տուեալներ։ Օրինակ՝ Տիրացու Յովհաննէսի ժամակակիցը եւ Գրիգոր Շղթայակրի գործակից պատմիչ Յաննա Վարդապետն իր «Գիրք պատմութեան Սրբոյ և մեծի քաղաքիս Աստուծոյ Երուսաղէմի» աշխատութեան մէջ այսպէս է նկարագրում Մայր Տաճարի նկարազարդումները. «...և սպիտակացուցեալ պայծառացաւ սուրբ եկեղեցին... և նկարեցոյց շուրջանակի պատկերս տնօրինականաց և սրբոցն Աստուծոյ արհեստակերպ պատկերահանութեամբ»¹¹։

Իսկ Աբրահամ Սրկ. Սամուէլեանը 1729 թուականին ընդօրինակած «Պատմութիւն գործոց և շինութեան Գրիգոր Պատրիարք Շղթայակրի» ձեռագրում նկարագրում է Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարի նորոգութիւնները եւ նկարազարդումները հետեւեալ կերպ. «Եւ ի դուրս տեղեն մի կողմն Տեառն Յիսուսի զարմանալի պատկերն է եւ ի միւս կողմն փառաւոր Տիրամայր Սուրբ Աստուածածնի պատկերն։ Եւ մօտ նորայ՝ Մակարայ սրբոյ ճգնաւորի եւ հայրապետի գերեզմանի վրայ սեղան կառոյց։ Այլ եւ որմնաց վերին կողմն ըզՏեառն Յիսուսի Տնօրինականց պատկերն ետ նկարել, եւ ի վերայ զմերոյ հայրապետաց պատկերն եւ ի ներքոյ զմարտիրոսաց պատկերնն որպէս որ տեսանէք իսկ»։

Սուրբ Թէոդորոս Ձեռագրատան թիւ 154 ձեռագրում, նկարագրելով տաճարի նորո-

¹⁰ Կիրակոս Գանձակեցի, Հայոց պատմութիւն, Երեւան, 1982, էջ 250-255։ Մէջբերուած տեքստի աշխարհաբար վերծանութիւնը՝ Գէորգ Տէր-Վարդանեանի։

¹¹ Հաննա Վարդապետ, Գիրք պատմութեան Սրբոյ և մեծի քաղաքիս Աստուծոյ Երուսաղէմի, Պոլիս, 1807թ, էջ 142։

գութիւնները եւ նկարազարդումները, գրիչը յաւելում է հետեւեալ արտայայտութիւնը. «Աստուած ողորմի պատկերահան Տիրացու Յովհաննէսին»¹²:

Զարմանալի է, սակայն, որ Տիրացու Յովհաննէսի մասին որեւէ յիշատակում չի պահպանուել Մկրտիչ Եպիսկոպոս Աղաւնունու «Միաբանք եւ այցելութիւն Հայ Երուսաղէմի» աշխատութեան մէջ¹³, որն առանձնանում է Սուրբ Աթոռի գրեթէ բոլոր միաբանների եւ նշանաւոր այցելուների մասին յիշատակումներով: Նկարչի մասին միակ վկայութիւնը նրա վրձնած պատկերների վրայ պահպանուած ստորագրութիւնն է՝ «Տիրացու Յովհաննէս»:

Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարի պատերը զարգարող նկարներից միայն Տէրունական պատկերաշարքն է վերագրւում Տիրացու Յովհաննէսին: Այս պատկերաշարքը, բաղկացած 23 մեծածաւալ կտաւներից, ներկայացնում է Յիսուս Քրիստոսի կեանքը՝ Ծնունդից մինչեւ Համբարձում: Պատկերաշարքում ընդգրկուած են նաեւ Աստուածամօր Ննջումը, Խաչի Երեւումը եւ Հոգեգալուստը պատկերող կտաւները:

Նկատի ունենալով, որ Տիրացու Յովհաննէսի ստեղծած կտաւներից առաջինը թրւագրւում է 1721 թուականով, կարելի է ենթադրել, որ նա ծնուած պիտի լինէր մօտաւորապէս 1690-ական թուականներին: Հաշուի առնելով նրա կատարած աշխատանքի ծաւալը՝ եւ այն, որ նա երկու-երեք տարուայ ընթացքում ստեղծել է 23 մեծադիր կտաւ, կարելի է ենթադրել, որ այդ ժամանակ նա արդէն երեսուն տարեկանին մօտ հմուտ նկարիչ էր: Երկու-երեք տարուայ ընթացքում նման ծաւալի գործեր ստեղծելու ֆենոմենը մեզ կարծել է տալիս նաեւ, որ այդ ժամանակահատուածում Երուսաղէմում գործել է կանոնաւոր եւ համակարգուած նկարչական դպրոց, որի սաներն էլ եղել են Տիրացու Յովհաննէսի աշակերտներն ու օգնականները, որովհետեւ, ինչպէս նշեցինք, նման ծաւալի աշխատանք Տիրացու Յովհաննէսը այդ սեղմ ժամկէտներում միայնակ չէր կարող իրականացնել:

Թէ որտեղ է ծնուել, ինչ կրթութիւն է ստացել եւ կամ որ վարպետներից է իւրացրել իր նկարչական փորձը՝ հնարաւոր չէ պատասխանել: Պատկերների ոճական առանձնայատկութիւնների վերլուծութիւնները եւս չեն կարող որոշակի պատասխան տալ, քանի որ եւրոպական, յատկապէս իտալական արուեստի ազդեցութիւնը նկատելի է 17-18-րդ դարերում, Հայաստանում եւ հայկական գաղթօճախներում նոր թափով զարգացող հաստոցային գեղանկարչութեան վրայ: Հետեւաբար, միանշանակ պնդել, թէ Տիրացու Յովհաննէսը որ եւրոպացի վարպետի մօտ է ուսանել, չենք կարող ասել:

Անգրադառնանք մի կարեւոր խնդրի եւս: Տիրացու Յովհաննէսի անձի նոյնականացման հարցում շփոթութիւն է առաջացնում այն հանգամանքը, որ 18-րդ դարի առաջին եւ երկրորդ կէսերին յայտնի են նոյն անունով եւս երկու նկարիչներ, որոնցից մէկը ստեղծագործել է Հռոմում, իսկ միւսը՝ Գահիրէում:

Հռոմում ստեղծագործող Յովհաննէսի մասին կենսագրական տեղեկութիւնները սակաւ են: Ծնուել է 1695 թուականին Կեսարիայում: Հօր անունով կոչուել է Օսման էմիր. հայրը թուրք էր, իսկ մայրը՝ հայ, անունը՝ Մելիք¹⁴: Փոքր տարիքում կորցնում է հօրը, ապա մօրաբրոջից սովորելով Քրիստոնէական վարդապետութիւն, Մարտիրոս Վարդա-

¹² Նորայր Պողոսեան, Մայր Յուցակ Ձեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց, հ. 2, Երուսաղէմ, 1967, էջ 540:

¹³ Մկրտիչ Եպիսկոպոս Աղաւնունի, Միաբանք եւ այցելութիւն Հայ Երուսաղէմի, Երուսաղէմ, 1929, էջ 369:

¹⁴ Վարդան Սրկ. Պուրճեան, Նկարիչ Յովհաննէս Երուսաղէմացի, «Զուարթնոց» պարբերաթերթ, Երուսաղէմ, 1988, էջ 81:

պետի կողմից մկրտում է եւ ստանում Յովհաննէս անունը: Շուտով, խիղճը տանջող մահմետականութեան մեղքից ազատուելու եւ առանձնական պայմաններում անդորրութիւն գտնելու նպատակով մեկնում է Հռոմ, որտեղ նուիրում է նկարչութեանը, ապա անդամագրւում է Վենետիկի Մխիթարեան միաբանութեանը:

Այս Յովհաննէսի մասին արժէքաւոր սկզբնաղբիւր են Վենետիկի Մխիթարեան միաբանութեան անդամներին ուղղուած նրա նամակները, որոնց բովանդակութիւնը հիմնականում վերաբերում է Վատիկանի անցուդարձին¹⁵: Նկարչի նամակներում սակաւ են յղումները իր ստեղծագործութեանը, սակայն դրանցից տեղեկանում ենք, որ 1742 թուականին նա նկարել է Բենեդիկտոսին, որը Սբ. Յովսէփի նկարի հետ միասին 1743 թուականին ուղարկել է Վենետիկ: Սբ. Յովսէփի պատկերը մինչ օրս պահւում է Վենետիկի Մխիթարեան վանքի աւանդատանը:

Նամակներից յայտնի է դառնում նաեւ, որ նկարիչը անբաժան էր իր վաղ շրջանի ստեղծագործութիւնից՝ խաչելութեան մի փոքրիկ պատկերից: Հռոմում գտնուելու տարիներին Յովհաննէսը հիմնականում ծաւալում էր կրօնական գործունէութիւն եւ ակտիւ մասնակցութիւն էր ունենում կաթոլիկ միսիոնարական շարժման աշխատանքներին, եւ ժամանակի սղութեան պատճառով չէր կարողանում շարունակաբար ստեղծագործել: Այս մասին բողոքում է հէնց ինքը՝ նկարիչը, իր նամակներից մէկում. «...տարի երկու ամիս պատկերահանութիւն չեմ կարեր անել...»¹⁶ (նկ. 8):

Հռոմում ստեղծագործած այս Յովհաննէսը վախճանուել է 1758 թուականի ապրիլի 4-ին:

Այս Յովհաննէս Պատկերահանը ապրել է 18-րդ դարի 30-50-ական թուականներին Հռոմում եւ ստեղծագործել է Վենետիկի Մխիթարեան միաբանութիւնում: Նրա ստեղծագործութիւններում նկատելի է բիւզանդական սրբանկարչութեան ազդեցութիւնը, սակայն նկարչի աշխատանքներն առանձնանում են իրենց գունային եւ հարթապատկերային լուծումներով:

Միւս Յովհաննէսը, կամ ինչպէս ինքն է իր ստորագրութիւններում կոչում իրեն՝ «Յաննա էլ Արմանի էլ Քութսի» (Յովհաննէս Երուսաղէմացի հայ), աշխատել է Եգիպտոսի ղպտական վանքերում: Նրա աշխատանքներից մի քանիսը պահւում են Գահիրէի հին վանքերում եւ Եգիպտոսի պատմութեան թանգարանում: Նկարչի աշխատանքներին առաջին անգամ անդրադարձել է անգլիացի պատմաբան Ալֆրեդ Բաթլերը՝ 1884 թուականին հրատարակած «Եգիպտոսի Ղպտական Հին Եկեղեցիները» գրքում, որտեղ մանրամասն խօսում է Գահիրէի ղպտական եկեղեցիներում գտնուող սրբապատկերների մասին՝ առանց յիշատակելու դրանց հեղինակի անունը¹⁷: 1937 թուականին առաջին անգամ Ղպտական թանգարանի տնօրէն Մարկոս Սիմյաքա Փաշան, 1937 թուականին Գահիրէի Ղպտական թանգարանի եւ եկեղեցիների մասին հրատարակած երկհատոր գրացուցակում ներկայացնելով Յաննայի սրբապատկերները՝ խօսում է նաեւ դրանց հայ հեղինակի մասին¹⁸: Անգլիացի երկու օգաչուններ՝ Քալթրա Մուլոկն եւ Մարտին Թէլզ Լանգդոնը, Եգիպտոս իրենց այցի ընթացքում ղպտական հին վանքերում հանդի-

¹⁵ Տե՛ս Ղեւոնդ Տալեան, Մայր Դիւան Մխիթարեանց Վենետիկյ ի Ս. Ղազար 1707-1773, ի ծագմանէ ուխտիս մինչեւ ցրաժանումն Թրեստեան հարց, Վենետիկ, 1930, էջ 97-140:

¹⁶ Նոյն տեղում, էջ 97:

¹⁷ Alfred J. Butler, The Ancient Coptic Churches of Egypt, Oxford 1884, vol. 1, p. 219-225.

¹⁸ Marcus H. Simaika Pacha, Guade Sommaire du Musee Copte et des principals Eglises du Caire, 1937, pg. 47, 58, 60, 72, 76, 77, 81.

պում են Յովհաննէս Երուսաղէմացու եւ նրա գործընկեր Դպիր Իբրահիմի ստեղծած սրբապատկերներին: Վերադառնալով Լոնտոն՝ նրանք հրատարակել են «Եուհաննայի եւ Դպիր Իբրահիմի սրբապատկերները»¹⁹ վերնագրով գրքոյկ, որտեղ մի քանի գունաւոր եւ քսան մեծածաւալ սեւ ու սպիտակ լուսանկարներ են հրատարակել՝ հրաւիրելով արուեստաբանների ուշադրութիւնը այս նկարների վրայ: Գահիրէաբնակ արուեստաբան Օննիկ Աւետիսեանն էլ ուսումնասիրելով Յովհաննէս Երուսաղէմացու նկարները՝ 1948-ին հրատարակել է «ԺԸ դարու նկարիչ Եուհաննա էլ-Էրմէնիի գործերը Գահիրէի մէջ»²⁰ խորագրով մի յօդուած: Առաւել ամբողջական ուսումնասիրութիւն է կատարել նաեւ Նուպար Տէր Միքայէլեանը, եւ 1967-1968 թուականներին յաջորդաբար հրատարակել «Պատմաբանասիրական հանդէս»-ում²¹:

Համաձայն Տէր Միքայէլեանի ուսումնասիրութիւնների՝ Յովհաննէսը ծնուել, ստեղծագործել եւ մահացել է 18-րդ դարում: Նրա բազմաթիւ նկարների տակ թողած ստորագրութիւնների եւ թուագրման շնորհիւ պարզ են դառնում նրա գործունէութեան տարիները: Յովհաննէս Երուսաղէմացու ամենահին յայտնի ստեղծագործութիւնը թուագրուած է 1745 թուականով, իսկ ամենավերջինը՝ 1783 թուականով: Ուրեմն կարելի է եզրակացնել, որ նա գրեթէ երեսունութ տարի ապրել եւ ստեղծագործել է Գահիրէում, եւ բազմաթիւ մեծ ու փոքր սրբապատկերներով զարդարել է տեղի վանքերը: 1745 թուականը համարելով Եուհաննայի ստեղծագործական կեանքի սկիզբը Եգիպտոսում՝ մեզ ենթադրել է տալիս, որ նա այդ ժամանակ մօտաւորապէս 28-30 տարեկան է եղել, եւ արդէն ունեցել է որոշակի փորձառութիւն, ինչի համար էլ Ղպտի եկեղեցին հրաւիրել է իր վանքերը նկարազարդելու: Վերոնշեալից ելնելով՝ Տէր Միքայէլեանը Եուհաննայի ծննդեան թուականը դնում է մօտաւորապէս 1715-1717 թուականներին, իսկ մահուան թուականը՝ 1783-ին:

Եուհաննա էլ-Արմանին, մինչ Գահիրէում իր ստեղծագործական գործունէութիւն ծաւալելը, հաւանաբար աշխատել է Երուսաղէմում՝ իր նպաստը բերելով այն օրերին Սուրբ Աթոռում տեղի ունեցող վերածննդի շրջանին: Սակայն, ինչպէս Տէր Միքայէլեանին, այնպէս էլ մեզ ցայժմ չի յաջողուել Եուհաննա էլ-Արմանիի ստեղծագործութիւններից որեւէ հետք գտնել Երուսաղէմում՝ ոչ հայկական, ոչ էլ ղպտական վանքերում: Շատ հաւանական է, որ Եուհաննան Երուսաղէմում աշակերտել է Տիրացու Յովհաննէսին. մեզ այսպէս կարծելու հիմք է տալիս երկու նկարիչների ստեղծագործութիւններում նկատուող միակ ընդհանուր գիծը՝ թանձր եւ մուգ գոյների օգտագործումը:

Յովհաննէս նկարիչը իր բազմաթիւ նկարների ստորագրութիւններում օգտագործել է զանգան ձեւեր: Երբեմն ստորագրել է «Յաննա», որ Յովհաննէսի արաբերէն տարբերակն է, երբեմն՝ «Յաննա էլ-Քութսի» (Յովհաննէս Երուսաղէմացի), երբեմն «Յաննա էլ-Արմանի էլ-Քութսի» (Յովհաննէս Երուսաղէմացի Հայ), կամ «Յաննա էլ-Հաքի» (խոնարհ Յովհաննէս): Հանդիպում է նաեւ «Գործ նուսստ Հայ Յովհաննէսի» ձեւը:

Յովհաննէսը իր ստեղծագործական գործունէութեան սկզբնական շրջանում՝ 1745-

¹⁹ Cawtra Mulock, Martin Talles Langdon, The Icons of Yuhanna and Ibrahim the Seribe, London, Nicholson and Watson, 1946:

²⁰ Առաւել մանրամասն տե՛ս Օճնիկ Աւետիսեան, ԺԸ դարու նկարիչ Եուհաննա էլ-Էրմէնիի գործերը Գահիրէի մէջ, «Ամի» ամսագիր գրականութեան եւ արուեստի, 1948, Գ. տարի, թիւ 1 (25), Պէյրութ, էջ 33-42:

²¹ Մանրամասն տե՛ս Նուպար Տէր Միքայէլեան, Յովհաննէս Երուսաղէմացու նկարների ցուցակը, «Պատմաբանասիրական հանդէս», 1968, թիւ 3, էջ 277-286: Նկարիչ Յովհաննէս Երուսաղէմացին Եգիպտոսում՝ 1967, թիւ 2-3, էջ 267-276:

1755 թուականներին, երբ համագործակցում էր իր արուեստակից Դպիր Իպրահիմի հետ, ստորագրում էր «Եուհաննա» ձեռով, իսկ յետագայում, երբ աշխատում էր առանձին, ստորագրում էր «Յաննա» տարբերակով:

Նրա տարբեր ստորագրութիւններից ուշագրաւ է «Նկարեց խոնարհ Յաննա Կարապետ Երուսաղէմացի Հայ» ձեւը, ինչը Տէր Միքայէլեանին առիթ է տուել ենթադրելու, որ ստորագրութեան մէջ յիշատակուած Կարապետը Յովհաննէսի հայրն է: Այս ենթադրութիւնը հիմնաւորուում է արաբական աշխարհի սովորութեամբ, համաձայն որի որդիներն անուանուում էին իրենց հայրերի անուններով, օրինակ՝ «Ալի Իպն Օմար - Օմարի Որդի Ալի»:

Գահիրէի Սբ. Մինաս եկեղեցում պահուում է Յաննայի 1782 թուականին նկարած Սբ. Բէհնամի սրբապատկերը (նկ. 9): Պատկերի կեդրոնում սպիտակ ձիու վրայ նստած ներկայացուած է Սբ. Բէհնամը, իսկ ետնանկարում պատկերուած են Բէհնամը իր քրոջ հետ եւ շատ ուրիշների դարձի պատմութեան տեսարանը:

Գրեթէ նոյնատիպ բովանդակութիւն ունի նաեւ Սբ. Մերկուրիոսի սրբապատկերը, որտեղ սուրբը խաչանիշ նիզակով խոցում է հակառակորդին:

Ուշագրաւ է, որ Եուհաննան մշակում է որոշ ձեւեր, որոնք կրկնում է իր սրբապատկերներում, յատկապէս հագուստներ պատկերելիս. օրինակ վերոյիշեալ երկու սրբերի վրայ պատկերուած է նոյն ծաղկաւոր տաբատը (նկ. 10):

Ոճական առումով Եուհաննայի ստեղծագործութիւնները կարելի է դասել հարթապատկերային արուեստի մէջ: Գերակշռող գոյներն են կարմիրն ու մուգ կանաչը ոսկեգոյն ֆոնի վրայ: Եուհաննայի ստեղծագործութիւններում ակնյայտ է բիւզանդական արուեստի ազդեցութիւնը, որը միահիւստուած է տեղական զպտական աւանդոյթների հետ:

Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարի Տէրունական պատկերաշարի որոշ նկարներ վերագրում են Յաննա Վարդապետին, ով յայտնի է նաեւ Յաննա պատմիչ անունով: Այս Յովհաննէսի հետ կապուած աւանդութեան համար հիմք է ծառայում այն հանգամանքը, որ Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարում պահպանուում է մի պատկեր, որտեղ Յաննա Աբեղան ծնկած խնդրում է Յակոբոս Տեառնեղբոր բարեխօսութիւնը՝ նրան ձօն ուղղելով (նկ. 11): Սա առիթ է տուել կարծելու, թէ ձօնի պատկերի հեղինակը հէնց ինքը՝ Յաննա Աբեղան է: Սակայն ոչ իր հարուստ գրական ժառանգութեան մէջ եւ ոչ էլ այլ պատմագիրների աշխատութիւններում չի յիշատակուում նրա նկարչական գործունէութեան մասին, հակառակ այն բանի, որ մանարամասն նկարագրում են նրա կատարած շինարարական եւ վարչական գործունէութիւնները:

Թէեւ ժամանակային առումով վերոնշեալ Յովհաննէս անունով նկարիչները մօտ են մեր նկարչի ստեղծագործական շրջանին, սակայն մի շարք փաստեր վկայում են, որ նրանք տարբեր անձեր են, եւ երեքն էլ ստեղծագործել են տարբեր վայրերում: Առաջին Յովհաննէսը, որ գործել է Հռոմում, ոչ մի առնչութիւն չունի Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարի նկարազարդումների հետ: Միւս Յովհաննէսը, որ ստեղծագործել է Գահիրէում եւ իր նկարների տակ ստորագրել է «Յովհաննէս Երուսաղէմացի Հայ», Երուսաղէմում նման ստորագրութեամբ նկարներ չեն հանդիպում, եւ բացի այդ՝ ոճական մեծ տարբերութիւն կայ Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարի պատկերների եւ Գահիրէի վանքերում պահպանուած Յաննա էլ-Արմանիի ստեղծագործութիւնների միջեւ:

Ուրեմն Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարի նկարազարդումները կա-

տարած Յովհաննէսը բոլորովին այլ անձնաւորութիւն է, որ 1721-1727 թուականների ընթացքում աշխատել է Երուսաղէմի Պատրիարքարանի համար եւ մեզ է փոխանցել նրկարչական մեծ ժառանգութիւն:

Ո՞վ է այս տաղանդաւոր նկարիչը. արդեօ՞ք նա սովորել է Եւրոպայում, թէ մասնագիտական հմտութիւնները իւրացրել է տարբեր մշակոյթների խաչմերուկ հանդիսացող Երուսաղէմ այցելած նկարիչներից: Սրանք այն հարցերն են, որոնք յաւելեալ խոր ուսումնասիրութիւն են պահանջում: Սակայն, անդրադառնալով նրա արուեստին՝ աներկբայօրէն կարելի է փաստել, որ նրա պատկերներում նուրբ ներդաշնակութեամբ միաձուլւած են նկարչութեան արեւելեան եւ արեւմտեան աւանդոյթները:

Կերպարների կատարելութեան հասնող համամասնութիւնները, հանդարտ եւ վեհ շաժումները, լոյսի եւ ստուերի ընդգծուած զգացումը, որոնց միջոցով նկարիչը ստեղծել է խորհրդաւոր մթնոլորտ եւ շեշտադրել կատարուող խորհուրդների կարեւորութիւնը, վկայում են, որ նա գոնէ ծանօթ է եղել իր ժամանակի եւրոպական նկարչական աւանդոյթներին: Դրան զուգահեռ, յստակօրէն նկատելի է 18-րդ դարի հայկական հաստոցային գեղանկարչութեան ազդեցութիւնը: Նկարիչը, անկասկած, ծանօթ է եղել նաեւ Պատրիարքարանի ձեռագրատան հարուստ ժառանգութեանը, եւ մանրանկարչական դպրոցների աւանդոյթները յստակօրէն կարող ենք տեսնել կերպարների անտազնապու խոնարհ դէմքերի արտայայտութիւններում, ընդգծուած եւ արտայայտիչ աչքերում, հագուստների ծալքերի պատկերման մէջ, ինչպէս նաեւ պատմողական տրամաբանութեամբ իրար յաջորդող երկու տեսարանների համադրման մէջ:

Նկարիչը Տէրունական նկարաշարքի տեսարանները ստեղծել է ոչ միայն մեծ վարպետութեամբ, այլեւ այնպիսի ոճով, որ պատկերներից իւրաքանչիւրը կարծես Աւետարանի մի բացուած էջ լինի, ուր տեսարանները ներկայացուած են ամենայն մանրամասնութեամբ, գեղարուեստական բարձր ճաշակով եւ ներշնչումով: Անկասկած տաղանդաշատ այս նկարչի գործերի ուսումնասիրութիւնը կարող է մեծապէս նպաստել հայկական պատկերագրութեան պատմութեան բազմաթիւ հարեցերի աւելի լաւ հասկանալուն եւ լուսաբանմանը:

Եզրակացութիւն

Տիրացու Յովհաննէսը մեծ ներդրում է ունեցել 18-րդ դարի սկզբին Երուսաղէմում ծաւալուած վերազարթօնքին՝ իր նկարչական տաղանդը ներդնելով Սուրբ Աթոռի պահպանման եւ վերաշինութեան գործին՝ թողնելով արժէքաւոր նկարչական ժառանգութիւն:

Ուսումնասիրելով Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարի 18-րդ դարում իրականացւած նկարազարդումները եւ համեմատելով դրանք վաղ շրջանի, 13-րդ դարի հայկական եկեղեցիների նկարազարդման սկզբունքների հետ՝ եկել ենք այն եզրակացութեան, որ Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարն այն բացառիկ կոթողներից է, որտեղ պահպանուել է Հայ Առաքելական եկեղեցու պատկերագրութեան կանոնական աւանդոյթը:

18-րդ դարի հայկական իրականութեան մէջ եզակի օրինակ է Տիրացու Յովհաննէսի ստեղծած Տէրունական պատկերների ամբողջական շարքը, որն արտացոլում է հայկական միջնադարեան եկեղեցիների պատկերագրութեան կանոնը՝ ներկայացնելով Տիրոջ կեանքը՝ ծննդեան աւետիսից միչեւ Համբարձում:

Նման պատկերաշարի ստեղծման համար, անշուշտ, հիմք է հանդիսացել այն հանգամանքը, որ 18-րդ դարից առաջ Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարն արդեն ունէր որմնանկար պատկերներ, որոնք ամենայն հաւանականութեամբ բովանդակային հիմք եւ ոգեշնչման աղբիւր են դարձել Տիրացու Յովհաննէսի համար:

Տիրացու Յովհաննէսի ստեղծագործութիւնները վկայում են, որ նա հմուտ նկարիչ էր, ով կարճ ժամանակահատուածում կարողացել է ստեղծել Յիսուս Քրիստոսի կեանքը ներկայացնող մեծարժէք պատկերաշարք: Այդ պատկերների ուսումնասիրութիւնը ցոյց է տալիս, որ նկարիչը վարպետ էր ոչ միայն նկարչական արուեստում, այլեւ խորապէս ծանօթ էր Աստուածաշնչի եւ եկեղեցական աւանդութիւններին:

Յովհաննէսը աւետարանական թեմաների կանոնական յօրինուածքներում ներառում է նաեւ կարեւոր պատմողական եւ խորհրդանշական մանրամասնութիւններ, որոնք աւելի են հարստացնում նրա աշխատանքները:

ԱՐՇԱԿ ԱՐԵՂԱՅ ՂԱԶԱՐԵԱՆ

Նկ. 1. Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարի խաչկալը, XVIII դար

Նկ. 2. Ասորոց Սուրբ Մարկոս Աւետարանիչ եկեղեցոյ խաչկալը, 1727 թ.

Նկ. 3. Աւետման տեսարան՝ երկու պատկերով՝ Աւագ խորանի աջ եւ ձախ կողմերում

Նկ. 4. Աբգար եւ Տրդատ թագաւորները՝ Աւագ խորանի աջ եւ ձախ կողմերում

Նկ. 6. Որդիք Որոտման, որմնանկար

1958 Մեղս. – Հոկտ.

Ս Ի Ո Ն

235

Հնագէտներ փափաքեցան որ գէթ այս սիւներու բացուած մասը չծածկուի: Սակայն նկատի ունենալով որ կապոյտ յախճապակիներու միակտուր գեղեցկութիւնը պիտի կտրուէր մերկացած որմասիւններու այս պարզ գեղեցկութեամբ, աւելի յարմար սեպուեցաւ վերածածկել զանոնք իրենց նախկին յախճապակիներով: Հիւսիսային որմասիւնի արծանագրութիւնը միայն, եւ համապատասխան կտոր մը հարաւային որմասիւնի վրայ՝ բաց ձգուեցան նմոյշի համար:

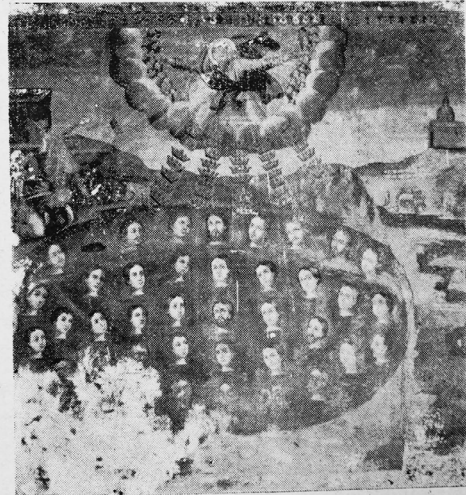
ՈՐՄԱՆԿԱՐՆԵՐ. — Սրբոց Յակոբեանց Միաբանական շրջանակի մէջ տարածուած՝

բայց ոչ մէկ ականատեսի կողմէ հաստատուած զրոյցի մը համաձայն, Ս. Յակոբայ Տաճարի բոլոր պատերը ծածկող այժմու նկարներու ներքեւ իրենց հին նմանակները գոյութիւն ունէին: Այդ զրոյցին հիմնաւոր ըլլալն ալ հաստատուեցաւ այս առթիւ:

Ս. Յակոբայ Տաճարի պատերը ամբողջութեամբ ծածկուած են յախճապակիով, պատկերով եւ ձեւով: Գետնէն շուրջ մէկ ու կէս մետր բարձրութեամբ բոլոր պատերը եւ սիւները ծածկուած են ցերմակ խորքի վրայ կապոյտ-ժողկանկար Քէօթահիական ընտիր յախճապակիով, դրուած 1712ին Եղիա վանականի ձեռամբ: Անկէ

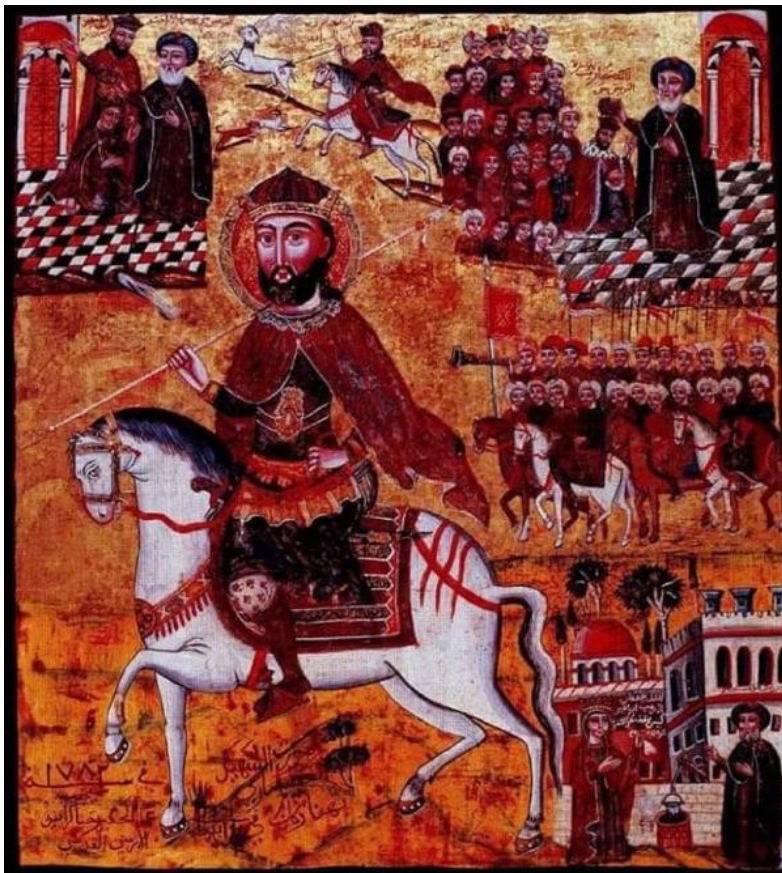
Թիւ 7, Քառասուն Մանկանց այժմու նկարը, պատասառի վրայ:

Թիւ 8, Քառասուն Մանկանց հին որմանկարը, այժմու պակսկերին ցերմեւէն ելած:

Նկ. 8. Յովհաննես Պատկերահան, Աստուածամայրը մանկան հետ

Նկ. 8. Հաննա էլ Քուրսի, Սբ. Բեհնամ.

Նկ. 9. Սբ. Սերկուրիոս

Նկ. 10. Անյայտ նկարիչ, Սբ. Յակոբոս Տեառնեղբայր եւ Հաննա Վարդապետ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ**ՀԱՅ ՄԱՄԻԿԻՆ ԱՂՕԹՔԸ**

Մայրիկիս

Ալ կը բաւէ՛, Տէ՛ր Աստուած, մեր տունն ու տեղ դարձուր մեզ,
Թշնամիս իսկ մեզ նման ուրիշի դուռ չձգես:

Անասունին կուտաս որչ եւ թռչունին՝ տաքուկ բոյն,
Իսկ մարդոց ալ մեղաւոր՝ տո՛ւր ապաւէն մէկ անկիւն:

Թող պալատներ վայելեն մեծահարուստն ու արքան,
Մեզ արժանի ըրէ, Տէ՛ր, մեր խրճիթին աննշան:

Ո՛չ հանգիստ կայ, ո՛չ ալ քուն ցուրտ յարկին տակ օտարին,
Ա՛խ, եօթն օրէն աւելի հիւր չպահես ո՛չ ոքին:

Քու օրհնութիւնդ իջնէ, Տէ՛ր, ամբարներուն մեր նորէն,
Եւ օտարներ կշտանան մեր լիառատ սեղանէն:

Մեր սրտերուն հետ կարօտ՝ հին աղօթքներն ալ չորցան,
Առանց տոհմիկ այն խունկին, որ կը ծխար քու անուան:

Ծիծաղն է լաց, երբ մարդուն չի տար իր տունն արձագանգ,
Եւ արցունքն ալ՝ դառն հեգնանք, երբ չկան երգ ու փականք:

Տո՛ւր որ, Աստուա՛ծ, ամէն սիրտ վառի իր սուրբ օճախէն,
Որ չմարի մոմի պէս կեանքի դաժան հոգուն դէմ:

Տո՛ւր որ ամէն ուռճացող մատղաշ հասակ իր կարգին
Զգայ յանկարծ ուսերուն բեռն իր անուշ երգիքին:

Ծնող մանուկն առջի հեղ տեսնէ տնակն հայրական,
Եւ ծերունին իր տան մէջ փակէ՛ աչքերն յաւիտեան:

ՄՈՒՇԵՂ ԻՇԽԱՆ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ**ՏԱՆՍ ԿԱՆՁԸ**

Ահա նորէն քեզ համար կ'այրի հոգիս այս գիշեր,
 Կ'ուզեմ նորէն հեծկլտալ, բայց կը մնամ քարացած
 Եւ այս ճամբէն մեղապարտ՝ ուր կը սահիմ անվերջ ցած՝
 Ահա նորէն կը կանչես ինձ դէպի տուն, դէպի վեր...

Օ՛ կարծես սո՛ւտ է այսպէս, միայն խաբկանք, չար երազ,
 Որ դուն չըկաս, դուն մեռար, ո՛վ սրբութիւնը մեր տան,
 Որ ես դարձեր եմ հիմա փողոցային պիղծ տղան
 Եւ ամբողջ ազգ մը անտուն կ'ոգեվարի մաս առ մաս:

Մարդիկ հպարտ են իմ շուրջ, մարդիկ ուրախ, ժպտերես,
 Արտօրանքով կը բախեն ծանօթ դռներն իրենց տան,
 Մարդիկ հիմա լուսազարդ տուներու մէջ կը ցնծան,
 Մինչ չուզեցին, որ դուն ալ այս արեւուն տակ տեսես:

Ահա նորէն քեզ համար կ'այրի հոգիս այս գիշեր,
 Եւ ես լեցուած սրբազան ու բարբարոս զայրոյթով՝
 Կ'ուզեմ քանդել, կործանե՛լ բոլոր տուններն անվրդով
 Եւ տարածել անոնց տեղ ամէն կողմ սուգ եւ աւեր...

ՄՈՒՇԵՂ ԻՇԽԱՆ

1936

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ**ՇՈՒԱՐՈՒՄ**

Աստուած իմ, եթէ կարելի չէր որ
 Ամէնքն ըլլային սափոր օրհնւած՝
 Լեցուն բարութեան գինիով հրգօր,
 Ընէի՛ր ամէնքն՝ իրարու դիմաց

Պողպատեայ վահան, եւ թոյլ չըտայի՛ր
 Որ տըկարը միշտ, ա՛ն ալ քու որդիդ,
 Իյնա՛յ եւ արեան իր քօղով կարմիր
 Ծածկէ՛ ամըչցող մարմինն իր վըտիտ....

Բայց չըրի՛ր այդպէս... Կ'ըլլան ոտնակոխ
 Ուժովէն՝ նըլազ ուժովներն ամէն
 Եւ կը զարնըի՛ եղբայրն եղբօրմէն....

Ի՛նչ խորհուրդ է այս, մարդ մարդու ոսոխ
 Եւ Դուն յաւիտեան տըկարին ընդդէմ...
 Աստուած իմ, ինչպէ՞ս ըզքեզ ըմբռնեմ....

ՎԱՀԱՆ ԹԷՔԷԵԱՆ

1929

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ**ԾՆՈՒՆԴԻ ԳԻՇԵՐ**

Այն աստեղավառ Ծնունդին գիշեր
 Ամպերէ ծաղիկ թափեր կը ձիւնէ,
 Ինչպէս նշենին հովէն տարուբեր
 Արփագոյն՝ լոյսէ աստղեր կը ձիւնէ:
 Իմ մանուկ հոգիս, իմ հոգիս դեռ կոյս,
 Ոհ, ի՛նչ ջերմեռանդ խանդով ըզմայլուն՝
 Կաթոգին խնդրեց քեզմէ, ո՛վ Յիսուս,
 Որ աստղ մ'ինձ զրկես երկինքէդ փայլուն:

Այն խորհրդաւոր Ծնունդին գիշեր,
 Ճաճանչի մը մէջ տեսայ ես Աստուած,
 Սիրտը արիւնած, ճակատը փուշեր,
 Թշուառ մարդկութեան երազին զոհուած,
 Ծաղկատի հոգիս, հոգիս խանդավառ
 Խնդրեց որ կեանքով օծես, ո՛վ Յիսուս,
 Դուն որ մեր անհուն պատրանքը տեսար
 Ոսկի սկիհը իմ երազներուս:

Հիմա ծնունդի գիշերն է խաւար
 Ու Բեթղեհէմի աստղին տեղ արծաթ՝
 Հորիզոնին մէջ կը շարժին երկար
 Ծով անյուսութեան կուռ ամպեր երկաթ:
 Բայց միշտ ջերմեռանդ՝ այլ հիւծուած հոգիս,
 Կու գայ պաղատիլ քեզի, ո՛վ Յիսուս,
 Զի շիջան աստղեր, երազներ կեանքիս,
 Դուն ցօղէ ինծի նոր հաւատք, նոր յոյս:

ԶԱՊԷԼ ԱՍԱՏՈՒՐ - ՍԻՊԻԼ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ**ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆՉԸ**

Թարգ. Եղիշէ Արք. Դուրեանի

Երկու եղբարքս ու ես տըղայ էինք դեռ յոյժ,
«Գնացէք խաղալ, կ'ըսէր մեր մայրն, սակայն ըզգո՛յձ,
Զըլլայ կոխէք ծաղիկ, չելլէ՛ք սանդուխն ի վեր»:

Մեծն էր Աբել, կրտսերն էի ես անոնց քով.
Հաց կուտէինք մի այնպիսի ախորժակով՝
Որ խնդային ըզմեզ մօտէն դիտող կիներ:

Վանքին մառա՛նը կ'երթայինք մէկտեղ ի խաղ.
Ու կ'տեսնէինք հոն խաղալու ատեն յաճախ
Անմատոյց գի՛րք մը գըզրոցին դըրուած վըրան:

Օր մը դէպ այդ գիրքը մագլել ըրինք մեծ ջանք,
Ու չեմ գիտեր ի՛նչպէս առնել յաջողեցանք.
Բայց կը յիշեմ՝ Աստուածաշունչ մ'էր այն մատեանն:

Այդ հին գիրքը բուրվառի հոտ կ'բուրէր ախորժ,
Ըսքանչացած գացինք նըստանք անկեան մը խորշ,
Պատկե՛ր կար մէջն, ո՛հ, ի՛նչ հաճոյք, ի՛նչ բերկրութիւն:

Մեր ծունկերուն վըրայ դըրինք, ու բացինք լա՛յն.
Առջի բառէն ա՛յնքան անուշ թուեցաւ մեզ այն,
Որ խաղն իսպառ մոռցած՝ ըսկսանք կարդալ իսկոյն:

Ինձ հետ եղբարքս ամբողջ առտուն զայն կարդացին:
Յովսէփ, Հըռութ, Բոոս, բարի Սամարացին.
Շատցա՛ւ հրապոյրն՝ երեկոյին ալ կարդալու:

Այսպէս տըղաքն, երբ կը բըռնեն թռչուն մ'երկնից՝
Զուարթ հիացմամբ զիրար կանչեն ուրախալից,
Որ շօշափեն ափով անոր փետուրն աղու:

Վ. ՀԻԻԿՕ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ**ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅ ՌՈՄԱՆԹԻԿԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱՎԷՊԻ
ԺԱՆՐԱՅԻՆ ԱՌԱՋՆԱՅԱՏԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ****Ամփոփում**

Սոյն յօդուածի նպատակն է քննել արեւմտահայ ռոմանթիկական պատմավէպի ժանրային առանձնայատկութիւնները եւ համապարփակ անդրադարձ կատարել ժանրի ստեղծմանը:

Յօդուածի խնդիրն է ուշադրութիւն դարձնել ոչ միայն պատմական փաստի եւ նըրանից բխեցուած գեղարուեստական իրականութեան փոխյարաբերութեան հարցին, այլեւ ժանրի հիմնադիր Մերենցի՝ պատմութեան եւ արդիականութեան նկատմամբ ունեցած վերաբերմունքին ու հայեացքներին, նրա գեղարուեստական երեւակայութեան առանձնայատկութիւններին, կենսական փաստը գեղարուեստականի փոխանցելու վարպետութեանը:

Կատարուած ուսումնասիրութեան արդիւնքում կարելի է փաստել, որ Մերենցը, դիմելով պատմական անցեալին եւ վերաիմաստաւորելով այն ներկայի ու ապագայի տեսակէտից, հանդիսացել է պատմավէպի ժանրի հիմնադիրը: Նա իր երեք պատմավէպերի ստեղծման համար օգտուել է հայ պատմիչների աշխատութիւններից՝ պահպանելով ստեղծագործական ինքնուրոյնութիւն, առանց արդիականացնելու պատմութիւնը: Իր գաղափարները յաջողութեամբ մարմնաւորել է կոնկրէտ մարդկային կերպարներում, կերտել ոչ միայն հայրենասէր, դրական կերպարներ, այլեւ քննադատել է դաւաճան ու ազգադաւ նախարարներին: Մերենցի՝ տարբեր պատմաշրջաններ ընդգրկող վէպերը լեզուաարտայայտչական տեսակէտից ունեն ակնյայտ նմանութիւններ թէ՛ իրենց թեմատիկայով, թէ՛ շօշափած գաղափարներով, թէ՛ լեզուի եւ ոճաւորման արուեստի օգտագործած հնարներով եւ թէ՛ տիպականացման արուեստի բնորոշ կողմերով: Նրա խօսքարուեստի ամենաբնորոշ յատկանիշը հնաբանութիւնն է:

Մեթոտաբանութիւն

Սոյն յօդուածը գրելիս կիրառել ենք գրականութեան արժեւորման մի շարք մեթոտներ՝ վերլուծական, քննական, համեմատական, համադրական, ինչպէս նաեւ ծանօթացել ենք ճանաչուած հայ գրականագէտների եւ տեսաբանների՝ թեմային վերաբերող աշխատութիւններին:

Ներածութիւն

19-րդ դարի առաջին կէսին հայ գրականութեան մէջ արդէն կային պատմավէպի ստեղծման գաղափարական ու գեղարուեստական գրեթէ բոլոր նախադրեալները: Այդ շրջանում տիրապետող գրական ուղղութիւնը ռոմանթիզմն էր, որի թեմատիկան հիմնականում ազգային-ազատագրական պայքարի գաղափարախօսութիւնն էր, պատմութեան վերաիմաստաւորումը ներկայի եւ ապագայի տեսակէտից՝ իբրեւ հայութեան

պատմական առաջընթացի գաղափարական զենքերից մէկը: Հէնց այդ շրջանում (1870-1880-ական թթ.), հետազոտութեան բնագաւառ ընտրելով պատմական անցեալը՝ Ծերենցը նախ սկսեց խորագնին ուսումնասիրել ժողովրդի կեանքի պատմութեան տարեգիրքը¹, նրա հերոսական սխրանքներով լի էջերը, որովհետեւ, ըստ նրա, «Ազգի մը մեծ խրատ եւ խորունկ խորհրդածութեան առիթ պատմութիւնն է»², ապա նոր տեսանկիւնից բացայայտելով ու մեկնաբանելով պատմութիւնը՝ գեղարուեստական ուժով եւ բարձր արժանահաւատութեամբ, կենդանի գոյներով եւ վառ պատկերներով վերարտադրեց հայ ժողովրդի հերոսական դրուագները՝ դառնալով պատմավէպի ժանրի սկզբնաւորող³: Թէեւ Բաֆֆին իր «Վիպագրութիւնը ռուսահայերի մէջ» յօդուածում գրում է, որ իրենից առաջ ոչ մի վիպասան ուշագրութիւն չի դարձրել անցեալի վրայ եւ ինքը եղաւ առաջինը, որ մտաւ պատմութեան խորքերը եւ մոռացութեան վիհից ի լոյս ածեց հայոց հին ժամանակների հերոսներին, երբ գրեց «Դաւիթ Բէկը», «Պարոյր Հայկազնը», «Սամուէլը» եւ թարգմանեց «Ղարաբաղի աստղագէտը»⁴, սակայն, ինչպէս իրաւացիօրէն նշում է գրականագէտ Զ. Աւետիսեանը, Բաֆֆին իր կարծիքի մէջ կողմնակալ է⁵ որպէս գրականութեան պատմաբան եւ իրաւացի որպէս գրականութեան գեղագէտ⁶: Աներկբայ է, որ այն, ինչ արեւմտաեւրոպական գրականութեան մէջ արել էր Վալտեր Սքոթը, հայ գրականութեան մէջ, որպէս նախակարապետ, արեւց ծերենցը՝ պատմավէպը իբրեւ ժանրային ուրոյն դրսեւորում, առանձնացրեց պատմական թեմայով գրուած արձակի միւս գործերից⁷ եւ իր երեք պատմավէպերով ազգային ինքնագիտակցութիւն

¹ Այդ նպատակով Ծերենցը երկու անգամ «սրբազան ուխտաւորութիւն» է կատարել դէպի իր պապերի հողերը՝ շրջագայելով Հայաստանի տարբեր վայրերում. «...իր ոտներովը կարդացած է հայոց աշխարհը,- գրում է Յ. Օշականը,- եւ աչքերովը յօրինած՝ անոր հոգին» (Տէ՛ս Զ. Օշական, Համապատկեր արեւմտահայ գրականութեան, հ. 4, Երուսաղէմ, 1986, էջ 459): «Ծերենցը,- գրում է Ա. Արփիարեանը,- բախտ ունեցաւ երթալ իր աչքերովը տեսնել հայրենի երկիրը ու հայ ժողովուրդը: Ինք հայրենիքի շունչը շնչեց, ու հայրենիքն ալ իրեն ներշնչեց վէպերը, որոնք իր անունն ու յիշատակը կը պահեն, կը պահպանեն» (Տէ՛ս Ա. Արփիարեան, Երկեր, Հայ դասականների գրադարան, Երեւան, 1987, էջ 401):

² Ծերենց, Յ. Շիշմանեանի հրատարակութեան հաւաքումով: Ա, Կոստանդնուպօլիս, 1870, էջ 62:

³ Պատմավէպի ժանրը «Յարգելի Ծերենցի մեր մէջ առաջին անգամ ներմուծած ուղղութիւնն է» (Հ. Գեղասեան, Ծերենցի Երկունք Թ. դարու, Տիփսիս, 1879, «Փորձ» համադէս, Զորութիւն տարի, 1880, № 8-9 Թիփսիս, էջ 202): Նոյն միտքը յաջորդաբար հաստատել են Գ. Ալիշանը (ԳԱԹ, Ծերենցի ֆոնտ, № 2/21, էջ 237), Եր. Օտեանը (Յովսէփ Շիշմանեան (Ծերենց), «Մասիս» լրագիր, 26 Յունիս, 1893, 42-րդ տարի, № 3997, Կ. Պօլիս, էջ 389), Ս. Երեսեանը (Ազգային դէմքեր, Գրագէտ հայեր, 5-րդ շարք, Վենետիկ, 1914, էջ 375), Յ. Թումանեանը (Երկերի ժողովածոյ, Քննադատութիւն եւ հրապարակախօսութիւն 1892-1921, հ. 4, Երեւան, 1951, էջ 450) եւ ուրիշներ: Սակայն պատմաբան ԼԷՈՅԻ կարծիքով Ծերենցը, ոչ թէ պատմավէպի ժանրի հիմնադիրն է, այլ այն վերակենդանացնողն ու ժողովրդականացնողը (ԼԷՕ, Ռուսահայոց գրականութիւնը սկզբից մինչեւ մեր օրերը, Վենետիկ - Ս. Ղազար, 1904, էջ 277): Նմանատիպ կարծիք է արտայայտել նաեւ գրականագէտ Ա. Տէրտէրեանը. «Փաստապէս հայ գեղարուեստական նոր պատմավէպի հիմնադիրը ոչ թէ Ծերենցն է, ինչպէս պնդում են գրականութեան պատմագիրները, այլ Խաչատուր Աբովեանը» (Ա. Տէրտէրեան, Երկեր, Երեւան, 1960, էջ 293):

⁴ Տէ՛ս Բաֆֆի, Գրականութեան մասին, Երեւան, 1958, էջ 331:

⁵ Հաւանաբար այս կարծիքն է եղել Ծերենցի ու Բաֆֆու ընդհարման պատճառը, ինչի մասին գրում է Շիրվանզադէն՝ իր «Բաֆֆու կեանքից» յուշագրութեան մէջ: «Չեմ յիշում, ինչ կարծիք ունէր նա Ծերենցի մասին, բայց գիտեմ, որ նրանք միմեանց առում էին» (Շիրվանզադէ, Երկերի ժողովածոյ, հ. 8, Երեւան, 1961, էջ 493):

⁶ Տէ՛ս Զ. Աւետիսեան, Հայ պատմավէպի պոետիկան, Երեւան, 1986, էջ 91:

⁷ Գրականագէտ Զ. Աւետիսեանը Խ. Աբովեանի «Վերջ Հայաստանի» վէպը, որ հայ ազգային առաջին վէպն է, անուանել է ժանրային իւրօրինակ հիպոթիտ (Տէ՛ս Զ. Աւետիսեան, Հայ պատմավէպի պոետիկան, Երեւան, 1986, էջ 28), իսկ Ս. Սարինեանն իր «Հայկական Ռոմանտիզմ» աշխատութեան մէջ գրում է. «Մեր առաջին վէպն իրօք, գրական մի արտասովոր երեւոյթ էր, քան կարող է թուալ առաջին հայեացքից» (Ս. Ն. Սարինեան, Հայկական Ռոմանտիզմ, Երեւան, 1966, էջ 195): Ինքը՝ Խ. Աբովեանը, իր ապրած ժամանակաշրջանին բնորոշ հարցերը դիտել է պատմական տեսանկիւնից, այդ իսկ պատճառով «Վերջ Հայաստանին» անուանել է պատմական վէպ: Սակայն, հաշուի առնելով այն, որ «Վերջի» ժանրային, գաղափարական ու կառուցածային էութիւնը աւելի իւրայատուկ, խոր ու բարդ է, միանգամայն սխալ կլինի այն սահմանափակել պատմավէպի ժանրային շրջ-

եւ ինքնավստահութիւն ջամբեց սերունդներին ու հայրենասիրութեան անշէջ հուրը վառեց իր ժամանակի երիտասարդութեան մտքի եւ սրտի մէջ: Հետեւաբար՝ Ծերենցը մեզանում ժանրի սկզբնաւորողն է, իսկ Րաֆֆին այն առաջին վիպասանը, որ ստեղծեց հայ պատմավէպի ժանրային կատարելատիպը:

1870-ական թուականներին առանձնայատուկ հետաքրքրութիւն էր առաջացել հայոց անցեալի պատմութեան, մշակութային յուշարձանների, անցեալի պետական, կրօնական յայտնի անհատների կեանքի ու գործունէութեան բարձրացման ու ուսումնասիրման նկատմամբ: Ստեղծուել էր այնպիսի մի վիճակ, երբ պատմութեան նկատմամբ ունեցած սթափ վերաբերմունքը դարձել էր ժամանակի ամենահրատապ հարցերի հարցը:

Թւում է, թէ ազգային գաղափարաբանութեան որոնման այս փուլում պատմագեղարուեստական գրականութիւնն ու պատմագիտութիւնն ընթանում էին համագործակցութեան ճանապարհով, սակայն ժամանակի մեր գրական մամուլում տպագրուած նիւթերից երեւում է, որ ներքին բանավէճ էր սկսուել պատմագիտութեան ու պատմագեղարուեստական գրականութեան միջեւ⁸: Վէճի առարկան թերեւս հիմնականում եղել է գրողների՝ պատմական փաստի նկատմամբ ունեցած ստեղծագործական ազատութեան խնդիրը, որ տարբեր հեղինակների մօտ արտայայտուել է տարբեր մակարդակներով: Այնտեղ, որտեղ պատմութիւնը ընդգծում էր փաստը ու անդրդուելիօրէն հաստատում այն, գեղարուեստական վերացարկման դէպքում ներքին «հակասութիւններ» էին առաջանում կենսափաստի կամ պատմական փաստի ու դրա վրայ յենուող գեղարուեստական իրականութեան միջեւ: Սա պայմանաւորուած է մի շարք հանգամանքներով եւ առաջին հերթին՝ գրողի աշխարհայեացքով, արդիականութեան նկատմամբ ունեցած դիրքորոշմամբ ու ստեղծագործական մեթոտով, աղբիւրագիտական փաստերի ճիշդ ընտրութեամբ ու նրանց նկատմամբ ունեցած քննական վերաբերմունքով:

Սկսած Վալտեր Սքոթից՝ բոլոր պատմավիպասանները պատմական թեմայով գրուած ստեղծագործութիւնների մասին արած իրենց տեսական դատողութիւններում մշտապէս անդրադարձել են պատմական փաստի եւ գեղարուեստական իրականութեան փոխյարաբերութեան հարցին, քանի որ այս ոլորտների ճիշդ յարաբերութեամբ է պայմանաւորուած գեղարուեստական ստեղծագործութեան յաջողութիւնը: Ըստ Րաֆֆու՝ բոլոր ժամանակներում էլ այս ժանրով ստեղծագործող գրողի համար հիմնական ելակէտը եղել է նոյնը՝ պատմական փաստի «վերակառուցումը», պայմանաւորուած գեղարուեստական կոնկրետ խնդրով՝ շրջանցելով կենսափաստի պատմականութիւնը: «Բանաստեղծը, - գրում է Րաֆֆին, - վեր է առնում պատմութիւնից չոր ու ցամաք կմախքը միայն, նրան վերաստեղծում է, հոգի եւ մարմին է տալիս եւ մի առանձին պատկերով ներկայացնում է մեզ»⁹, իսկ այդ վերստեղծման շափանիշն ու բարոմետրն արդէն

ջանակներում: Որքան էլ որ այն իր մէջ ներմուծել է պատմավէպին բնորոշ տարրեր, այնու ամենայնիւ պատմավէպ չէ:

⁸ Յիշենք Ծերենցի բանավէճը պատմաբան Մ. Գաւազաշեանի հետ («Քննական հայոց պատմութիւն Մ. Գաւազաշեանի, կամ մանաւանդ՝ Բանդոյական հայոց պատմութիւն նոյն հեղինակին») (ԳԱԾ, Ծերենցի ֆոնդ, 12/1): Յիշենք նաեւ պատմաբաններ Մ. Չամչեանի եւ նրա աշակերտ Ղ. Ինճիկեանի աշխատութիւնների նկատմամբ Րաֆֆու ունեցած դժգոհութիւնը, որ նա արտայայտում էր «Մշակ»-ի էջերում (Տէս «Մշակ» շաբաթաթերթ, Րաֆֆի, Իմ ընթերցողներին, Տասներորդ տարի, Յուլիսի 17, № 131, 1881, Թիֆլիս, էջ 1-2; նոյնը տէս Րաֆֆի, Գրականութեան մասին, 1958, Երեւան, էջ 149-154), վերջապէս Մուրացանի եւ Լէոյի յայտնի բանավէճը (Տէս «Մուրճ» գրական, հասարակական եւ ֆաղափական ամսագիր, Լէօ, Մատենախօսութիւն, Մուրացան. Ռուզան կամ Հայրենասէր օրհորդ. պատմական դրամա 5 արարուածով: «Թատրոն» ժողովածոյ, 1900 թ. № 1, Մարտ, № 3, 1901, Թիֆլիս, էջ 194-201; նոյնը տէս Լէօ, Երկերի ժողովածոյ, հ. 9, 1989, Երեւան, էջ 145-152):

⁹ Րաֆֆի, Գրականութեան մասին, Երեւան, 1958, էջ 229:

պատմութեան հաւանական տրամաբանութիւնն է: Այսինքն՝ պատմութեան նախանկարի ու «բացթողումներ» լրացումը վերացարկման ճանապարհով: Այս վերացարկումն էլ իր հերթին պայմանաւորում է հեղինակային ժամանակի ազդակ-պահանջով ու անհատական ընկալմամբ: «Բանաստեղծը ազատ է,- շարունակում է Րաֆֆին,- նա չպիտի լինի պատմութեան ստրուկը: Եթէ նա ամենայն ճշդութեամբ կը հետեւի պատմութեանը, այլեւս չի լինի նա ստեղծագործող, բայց միայն արտագրող: ...Նա մինչեւ անգամ շատ դէպքերում իրաւունք ունի ոչնչացնելու պատմութեան փաստական ճշմարտութիւնը, որովհետեւ նրան պէտք են գաղափարական ճշմարտութիւններ»¹⁰:

Գրողի «բացարձակ ազատութեան», պատմութիւնը կեղծելու իրաւունքի առիթով Բելինսկին որոշակիօրէն տարբերում էր պատմութեան տառին ստրկանալը՝ պատմութեան հարազատ վերարտադրութիւնից: Կարելի է հարազատ մնալ պատմական առանձին դէպքերի, փաստերի վերարտադրութեանը եւ, այնու ամենայնիւ, հարազատ չվերարտադրել պատմական իրականութիւնը: Նաեւ, ընդհակառակը, գրողը կարող է թոյլ տալ անախրոնիզմներ, նկարագրել նաեւ չեղած դէպքեր ու հերոսներ եւ, սակայն, հարազատօրէն վերարտադրել պատմութիւնը¹¹: Մուրացանը եւս պնդում էր, որ արուեստագէտը չպիտի ամբողջութեամբ ենթարկուի պատմութեան փաստին, իր գեղարուեստական խնդրից ելնելով՝ նա կարող է «վերակառուցել փաստը»: «Հարկաւոր է ոչ թէ գիտնականի կամ հնախուզի վայել ահագին ջանք կամ երկար տարիների ուսումնասիրութիւն, այլ բանաստեղծական յափշտակութիւն, ստեղծագործող ոյժ եւ, այդ ամէնի հետ միասին՝ մարդկային հոգւոյ խորքը թափանցելու կարողութիւն»¹²:

Որպէս կանոն, պատմավէպի մէջ դէպքերն ու դէմքերը անցեալինն են, հերոսները իրենց գործողութեամբ ու շարժումով լուծում են անցեալի խնդիրները, սակայն նրանց գործունէութեան ենթատեքստը շրջուած եւ ուղղուած է ներկային: Միշտ էլ պատմագեղարուեստական լաւագոյն գործերը գրուել են ժամանակի յուզող հարցերին արձագանգելու համար: Բաւական է յիշել Լ. Թոլսթոյի «Պատերազմ եւ խաղաղութիւնը», Խ. Աբովեանի «Վէրք Հայաստանին», Ծերենցի «Թորոս Լեւոնին», Րաֆֆու «Սամուէլը», Մուրացանի «Գէորգ Մարգարէտունին»: Այսինքն՝ այն, ինչ ժամանակին նկատել է Բելինսկին. «Մենք դիմում, հարցնում ենք անցեալին, որպէսզի նա մեզ այժմ բացատրի ներկան եւ ակնարկի ապագայի մասին»¹³: «Բանաստեղծը,- «Կայծերի» մէջ նկատում է Րաֆֆու հերոսը,- եթէ ներկայի մէջ չի գտնում իր իտէալների տիպարները, նա մտնում է պատմութեան խորքը՝ եւ ժամանակների հնութիւնից դուրս է կոչում իր ցանկացած հերոսներին, եւ նրանց պատկերները՝ իրանց վսեմ գործերի նկարագիրներով՝ դնում է ներկայ սերունդի առջեւ, որ նրանցից օրինակ առնեն եւ նրանց նման լինեն»¹⁴:

Ժանրի հիմնադիր Ծերենցը այդպէս էլ վարուել է: Նա, «մտնելով պատմական անցեալի խորքերը եւ ընտրելով անցեալից նիւթեր իւր վէպերի համար, նպատակ է ունեցել ցոյց տալ, թէ ինչ էին անում մեր նախնիք այդ դէպքում, երբ հայրենիքը ոտնակոխ եղած օտարներից ընկնում էր վտանգի մէջ»¹⁵: Դա է եղել նաեւ Մուրացանի նպատակը: Հստ նրա՝ «պատմական այն փառապանծ եւ պանծալի անունները, որոնք սուրբ նահա-

¹⁰ Րաֆֆի, Գրականութեան մասին, Երևան, 1958, էջ 228:

¹¹ Վ. Պարտիզոնի, Մուրացան, Կեանքը եւ ստեղծագործութիւնը, Երևան, 1956, էջ 251:

¹² Մուրացան, Երկերի ժողովածոյ 3 հատորով, հ. 3, Երևան, 1976, էջ 731:

¹³ Տէս Վ. Պարտիզոնի, Մուրացան, Կեանքը եւ ստեղծագործութիւնը, Երևան, 1956, էջ 237:

¹⁴ Րաֆֆի, Երկերի ժողովածոյ տասը հատորով, հ. 5, Երևան, 1956, էջ 471:

¹⁵ Թ. Զաքարեան, Արաբս, Գիրք Բ, Փետրսպուրկ, 1888, էջ 119:

տակներ են եղել օտար բռնակալութեան դէմ հայ ժողովրդի մղած ազատամարտերում, անմոռաց են եւ ոգեւորիչ՝ ապրող ու գործող սերունդների համար»¹⁶։ Պատմական վէպի նշանակութիւնը այդպէս էր հասկանում նաեւ Րաֆֆին։ «Սամուէլ»-ի յառաջաբանում նշելով պատմական աղբիւրների պակասութեան պայմաններում պատմական վէպ գրելու ամբողջ դժուարութիւնը, վիպասանը ասում է, որ իրեն «քաջալերել եւ խրախուսել է» պատմական վէպի «մեծ կրթողական ազդեցութեան» հանգամանքը, երբ ընթերցողը «տեսնում է իւր նախնեաց մեծագործութիւնները եւ աշխատում է հետեւել նրանց առաքինութիւններին, տեսնում է եւ նրանց մոլութիւնները, աշխատում է հեռու պահել իրան նրանց կատարած սխալներից»¹⁷։ Այլ կերպ ասած՝ պատմական անցեալին դիմելը թէ՛ Մերենցի, թէ՛ Րաֆֆու եւ թէ՛ Մուրացանի համար չի եղել ինքնանպատակ. դա միջոց էր նրանց յուզող շատ հարցերի արձագանգելու համար։

1877 թ. Մերենցի «Թորոս Լեւոնի» վէպի տպագրութեամբ նշանաւորուեց պատմաոգնամանթիկական վէպի ծնունդը, որով վիպասանը «օրուան նորութիւնը»¹⁸ հռչակուեց Թիֆլիսում։ Դա այն բացառիկ երկերից էր, որ «գրուեց ու հրատարակուեց իւր ժամանակին»¹⁹ եւ արժանացաւ համազգային ճանաչման, որն, անշուշտ, պայմանաւորուած էր գաղափարների եւ տրամադրութիւնների այժմէականութեամբ։ Վիպասանն ապշեցրեց հայ ընթերցողին պատմական Հայաստանի կենդանի պատկերներով, ցոյց տուեց մի իրական երկիր, իր կոլորիտով, արքունիքներով ու բերդերով, հերոսութեան ու հայրենասիրութեան ներուժով։

Ճիշդ ժամանակին են գրուել եւ հրատարակուել նաեւ Մերենցի «Երկունք Թ դարու» եւ «Թէոդորոս Ռշտունի» պատմավէպերը։ Վերոյիշեալ երեք պատմավէպերը ստեղծելու համար որպէս սկզբնաղբիւր Մերենցն օգտագործել է Սեբէոսի, Յովհաննէս Դրասխանակերտցու, Թովմա Արծրունու, Ղեւոնդ պատմիչի²⁰, Սմբատ Սպարապետի, Ղեւոնդ Ալիշանի, Մատթէոս Ուռհայեցու աշխատութիւնները։ Աղբիւրագիտական հիմք է ծառայել նաեւ 1850 թ. «Արարատ» ամսագրում «պատմական» խորագրի տակ շարունակաբար տպագրուող «Յեղափոխութիւն Կիլիկիոյ» գեղարուեստականացուած պատմագիտական նիւթը²¹։

Մերենցը պատմավէպը դիտում էր որպէս մեր ժողովրդի ճակատագրով պայմանաւորուած ազգային բնաւորութեան հերոսական աւանդոյթների բացայայտման ու ձեւաւորման հզօր գինարան։ Այդ իսկ պատճառով նրա գեղարուեստական համակարգի միաձուլ ամբողջութիւնն իր մէջ ներառում է ոչ միայն պատմիչներից վերցրածը, այլեւ տուեալ ժամանակով պայմանաւորուած նրանց տուած երբեմն սահմանափակ գնահատումներից գիտակցական հեռացումը, շեղումն ու թաքուն հակադրութիւնը։ Ըստ որում՝ այդ շեղումն ու հեռացումը երեւում է ոչ միայն նրա վէպերի սիւժէների զուտ վիպական հանգոյցներում, որն ինքնին հասկանալի է, այլեւ պատմական որոշ անձանց

¹⁶ Մուրացան, Երկերի ժողովածոյ, հ. 7, Երևան, 1965, էջ 393։

¹⁷ Րաֆֆի, Սամուէլ, Պատմական վէպ, Յառաջաբան, Աշխ. Գուրգէն Գասպարեանի, Երևան, 2021, էջ 77-78։

¹⁸ Տէս Ա. Արփիարեան, Երկեր, Հայ դասականների գրադարան, Երևան, 1987, էջ 400։

¹⁹ Տէս Ստ. Պալասանեան (Գրիչ), Մատենախօսութիւն, «Փորձ», 1879, № 2, էջ 135-136։

²⁰ Յովհաննէս Դրասխանակերտցու, Թովմա Արծրունու եւ Ղեւոնդ պատմիչի աշխատութիւններից է օգտուել նաեւ Մուրացանի իր «Գեորգ Մարգարետունի» վէպն ստեղծելիս (Տէս Վ. Պարտիզմանի, Մուրացան, Կեանք եւ ստեղծագործութիւնը, Երևան, 1956, էջ 325)։

²¹ Մերենցի «Թորոս Լեւոնի», «Երկունք Թ դարու» եւ «Թէոդորոս Ռշտունի» պատմավէպերի աղբիւրագիտական առաւել մանրամասն քննութիւնը տես Լ. (Ե. Արդ.) Արդեան, Գրականագիտական հանդէս, ԻԶ, 2023-1, Երևան, 2023, էջ 54-75։

կերպարակերտման, նրանց անունների եւ իրավիճակների փոփոխման, կենցաղի եւ մի շարք այլ երեւոյթների մեկնաբանման հարցում. օրինակ, Սմբատ Սպարապետի «Տարեգրքում» Պապեռոնի Սմբատ իշխանը ընկնում է Մսիսի ճակատամարտում Անդրոնիկոսի կողմնակիցների շարքում Թորոսի դէմ պատերազմելիս: Ծերենցի մօտ այլ է: Ժողովրդին կեղեքող եւ նրա ատելութեանն արժանացած հայրենադաւ իշխանը ստիպուած է ինքնասպանութեամբ աւարտել իր կեանքը: Եւ դա միանգամայն օրինաշատ է «Թորոս Լեւոնի» վէպի գեղարուեստական համակարգում: Նոյն «Տարեգրքում» Պապեռոնի իշխանի հայրենասէր դուստրը կոչւում է Ռիթա, այնինչ Ծերենցը նրա անունը հայացրել եւ դարձրել է Մարգրիտ: «Երկունք Թ դարու» վէպում եւս Ծերենցը ոչ միայն օգտուել, այլեւ անտեսել, շեղուել եւ նոյնիսկ հակադրուել է Թովմա Արծրունու տուած մի շարք բացատրութիւններին. օրինակ, պատմիչն իր «Արծրունեաց տան պատմութեան» երկրորդ դպրութեան է գլխում (էջ 135-138) սասունցիների շարքաշ կենցաղը պատկերելիս, նրանց քաջագործութիւնները գովերգելիս, նրանց հոգեկերտուածքի մասին արտայայտում է նաեւ խիստ վիճելի տեսակէտներ: Ծերենցը վէպում ոչ միայն անտեսել, այլեւ գեղարուեստօրէն հակադրուել է դրանց²²:

«Թորոս Լեւոնի» վէպում Ծերենցն ասես ջանում էր ցոյց տալ, որ նկարագրուող դէպքերն ու դէմքերը պատմական ճշմարտացի իրողութիւններ են, այլ ոչ թէ սոսկ գեղարուեստական երեւակայութեան արդիւնք: Ծիշդ է, ի տարբերութիւն Րաֆֆու, նա յաճախ է դիմում պատմական աղբիւրներին եւ հետեւում դէպքերի ժամանակագրութեանը, ժամանակ առ ժամանակ ընդհատում է սիւժէի ընթացքը՝ մէջբերումներ անելով փաստական հաւաստի աղբիւրներից, բայց դրանով դեռեւս չի լուծում պատմավիպասանութեան գեղարուեստական ճշմարտացիութեան հարցը: Պատմական իրադարձութիւնների տրամաբանական ընթացքը, ժամանակի կոլորիտն ու հերոսների խորհրդածութիւնները Ծերենցը երբեմն ենթարկում է իր գաղափարական մտայղացումներին, որի հետեւանքով խախտում է վէպի պատմականութիւնը: Եթէ համեմատելու լինենք «Թորոս Լեւոնի»-ն Րաֆֆու վէպերի հետ, կը տեսնենք, որ այն ծաւալով փոքր է նրանցից, սակայն դէպքերի ընդգրկումով աւելի հարուստ է: Դա հետեւանք է պատմագիտական աղբիւրներից վերցուած ֆաբուլային փաստերի ծանրաբեռնուածութեան, որը ճնշում է սիւժէին եւ ազատ ծաւալման համար հնարաւորութիւն չի ստեղծում, այսինքն՝ կանխում է հեղինակի գեղարուեստական երեւակայութեան նախաձեռնութիւնը եւ հանգեցնում սիւժէտային միագծութեան: Այս թերացումը Ծերենցը վերացրել է իր յաջորդ՝ «Եր-

²² Այս կարգի ոչ սակաւ մեղանշումներ կան Րաֆֆու պատմավէպերում, որոնք կատարուած են միանգամայն գիտակցաբար, յօգուտ երկերի գաղափարական նպատակաւորութեան: Օրինակ՝ Սամուէլը սպանում է ոչ թէ պարսկումի մօրը՝ Ումիդգոյստին, այլ հարազատ մօրը՝ Տանատուհուն: Այստեղ հեղինակն ակնյայտօրէն շրջանցել է պատմական փաստը: Նոյն ելակէտով կերտել է Ստեփանոս Շահումեանի կերպարը, որի մասին պատմութիւնը հաստատում է, թէ վերջինս առեւտրականի որդի է եղել եւ աննշան դեր կատարել ազատագրական շարժման մէջ: Մինչդեռ Րաֆֆին նրան եւ Դաւիթ բէկին կերտում է որպէս վերնախաւերից օտարացած ժողովրդական շարժման ղեկավարների: Իսկ «Պարոյր Հայկազն»-ում թոյլ է տուել պատմական անախրոնիզմ, մօտեցնելով Պրոտեստիոսի (Պարոյր Հայկազնի յունական անունն է) ժամանակաշրջանը հորենացուն: Զիշդ նոյն ելակէտով, միանգամայն իրաւացի կերպով, Մուրացանը իր «Գեորգ Մարգարտունի» վէպում կեդրոնախոյս ուժեր Աշոտ սպարապետին եւ Գագիկ Արծրունուն (հակառակ պատմիչներ Յովհաննէս Դրասխանակերտցու, Թովմա Արծրունու եւ Կիրակոս Գանձակեցու) դատապարտում է: Թովմա Արծրունին իր «Պատմութիւն տանն Արծրունեաց» գրքում երկինք է բարձրացնում Վասպուրականի Գագիկ թագաւորին: Յովհաննէս Դրասխանակերտցին իր «Պատմութիւն հայոց» գրքում Աշոտ սպարապետին համարում է «չմաղազել սպարապետ», իսկ Գագիկին՝ «խոհեմամիտ» եւ «մեծ թագաւոր»: Մինչդեռ Մուրացանի վէպում երկուսն էլ դատապարտուած են, որովհետեւ, տարուած փառասիրական ձգտումներով, օտարերկրեայ նուաճողներից թագ են ստանում եւ դառնում թշնամու գործակիցներ, կոտւմ են կենդրոնական իշխանութեան դէմ: Վէպում Գագիկին անուանում է «դաւանան», «տիրանեմզ», «հայոց յուպ», «մատնիչ», իսկ Աշոտին՝ «բռնաւոր»:

կունք Թ դարում»²³, բայց ծայրայեղացրել՝ «Թէոդորոս Ռշտունու»²⁴ մէջ:

Պատմիչներից օգտուելու երեւոյթը բոլորովին չի սահմանափակել Ծերենցի ստեղծագործական ինքնուրոյնութիւնը: Նա, ծանօթ լինելով պատմութեանը եւ ուշադրութիւն դարձնելով նրա ընձեռած նուազագոյն հնարաւորութեանը, ինչպէս տեսանք, գործի է դրել իր գեղարուեստական երեւակայութիւնը՝ ստեղծելով մի շարք հերոսների կերպարներ²⁵: Որպէս ստեղծագործող՝ վիպասանը ինքնուրոյն է եւ՝ պատմիչներից օգտուելիս, եւ՝ նրանց բացատրութիւններին հակադրուելիս, որովհետեւ երկու դէպքում էլ նա այդ բոլորը ենթարկում է իր ստեղծագործական մտայղացումներին, վիպական սիւժէների գեղարուեստական ներքին օրինաչափութիւններին՝ առանց արդիականացնելու պատմութիւնը:

«Թորոս Լեւոնի» վէպի առաջին իսկ նախադասութեան մէջ («Բոլորովին տարբեր քաղաք մ'էր 1142 Քրիստոսի թուականին Կոստանդնուպոլիս քաղաքը, որ այսօր Իսթանպուլ կ'անուանի»²⁶) Ծերենցը չի թաքցնում, որ թէեւ պատմուող դէպքերը տեղի են ունենում 12-րդ դարում, բայց պատմող հեղինակը ընթերցողի ժամանակակիցն է եւ իր ժամանակի բարձունքից է գնահատում անցեալը (անցեալի արդիական իմաստաւորումը չպէտք է շփոթել պատմութեան արդիականացման՝ մօտեննացման, հետ²⁷, դրանք տարբեր երեւոյթներ են): «...Ամէն անհատ ալ,- գրում է Գր. Զիլինկիրեանն իր խմբագրած «Ծաղիկ» տասնօրեայ հանդէսում,- կը պարտաւորի անցեալէն օրինակ առնուլ, ազգային պատմութեան փոշին խառնելով իր վաղեմի տոհմային թշուառութեանց պատճառները փնտռել, եւ ներկայի մէջ այն պատճառներէն խորշելով՝ պատրաստուիլ ապագային յաղթութեան համար, որ է ազգային բարօրութեան շէնքին կանգնումը»²⁸: Վերջապէս այն տպաւորութիւնը, որ առաջին հայեացքից կարող է ստեղծուել Ծերենցի վէպերի նկատմամբ, լոկ երեւութական է, թուացող: Էականն այն է, որ նա իր պատմավէպերով խթանել է ազատագրական, ազատասիրական եւ, առաւելապէս, ազգային-ազատագրական պայքարին ու անկախութեան նկրտումներին, երիտասարդութեան սրտերը բոցավառել է հայրենասիրական կրակով՝ նրանց մէջ սէր արթնացնելով դէպի հայրենիքն ու ճնշուած ժողովուրդը: Ծերենցը վէպեր չէր գրում միայն պատմութիւնը ցոյց տալու համար, այլ իր ժամանակակիցներին պատմութեան հերոսականութեամբ ոգեւորելու, նրանց անվեհեր դարձնելու համար, ինչը յետագայում արեցին թէ՛ Րաֆֆին, եւ թէ՛ Մուրացանը:

²³ Յիշենք «Մոզական հայելի» գլուխը, ուրիշ հատուածներ, որոնցում բացայայտում են Յովնանի եւ միւս հերոսների հոգեկան ապրումները, նրանց մարդկային ու հասարակական դրաման: Սիրային սիւժէները՝ Գուրգէն-Հեղինէ, Յովնան-Վասկանոյշ, Աշոտ-Զարոնի:

²⁴ «Թէոդորոս Ռշտունի»-ում սիւժետային ճիշդատրումները շատ են, այդ իսկ պատճառով վիպասանը ընդհանուր իրադարձային ժամանակի մէջ ընդհանրացուած սիւժէի տարածաժամանակային յիշեցումներ է անում: Բաւական է ուշադրութիւն դարձնել վէպի հիմնական եւ ենթասիւժետային հանգոյցներին՝ Թէոդորոս Ռշտունի, Գրիգոր-Սուրէն Կամսարական, Զաւէն եւ Արփինէ, Թենի-Գրիգոր, Մարտինէ կայսրուհի, Վաղենտինոս, Անկելիան, Թումա, Փիլիկարիոս:

²⁵ Յիշենք Թորոսի փախուստը կազմակերպող Եսիմէին եւ Ալեքսիսին, Մարգրիտին, որ Թորոսի եղբօր՝ Բիւզանդահպատակ Ստեփանէի կիներ էր եւ Սմբատի դուստրը:

²⁶ Ծերենց, Երկեր, Երեւան, «Հայպետհրատ», 1957, էջ 5:

²⁷ Յ. Պարոնեանը Ծերենցին մեղադրում էր պատմութիւնը մօտենիզացնելու, պատմական իրականութեանը հաւատարիմ չմնալու, իր նախաւարներին այժմեական դարձնելու եւ նրանց բերանը նոր պատմութեան հերոսների ճառերից դնելու մէջ: Ըստ նրա. «Ծերենցը, պատմավիպասան լինելով, պարտաւոր էր հաւատարիմ մնալ պատմական իրականութեանը, հերոսներին տալով դարի կոյրիտով» (Տէս Ա. Տէրտէրեան, Երկեր, 1960, Երեւան, էջ 687):

²⁸ «Ծաղիկ» հանդէս տասնօրեայ, Յառաջաբան, Ա. տարի, Ա. շրջան, թիւ 1, Յուլիս 1, Զմիւտնիա, 1861, էջ 1:

Ի տարբերություն Ծերենցի, Րաֆֆին յատուկ նշանակություն էր տալիս վէպի արդիականութեանը՝ բարոմետրիկ ճշգրտութեամբ արձագանգելով իր ժամանակի ազգային-հասարակական կեանքի անհանգիստ տեղատուութիւններին²⁹։ Ըստ Րաֆֆու՝ վէպն ընդունակ է անմիջապէս շոշափել կեանքի զարկերակը եւ ունկնդիր լինել ժամանակի հասարակական, քաղաքական, ազգային ու սոցիալական այն խմորումներին, որոնք իրենց լինելիութեան ընթացքի մէջ ծարաւ են առողջ նպատակ ու կերպարանք ունենալու։ Հէնց այստեղ է, որ վէպն ի վիճակի է իր մէջ ընթացք տալու ու «ցոլացնելու բոլոր երեւոյթները շրջապատող կեանքի»³⁰։ Նրա կարծիքով ուսումնասիրողը միշտ կարող է սխալուել, «եթէ ի նկատի չէր առնի ժամանակի պատմութիւնը եւ այն բոլոր հանգամանքները ու շարժառիթները, որ պատճառ եղան այդ վէպերի ստեղծուելուն»³¹, ապա իր միտքն աւելի է յստակում Ալեքսանտր Ադամեանին գրած մի նամակում. «Եւ «Սամուէլը» այդ իսկ նպատակով գրուած է (նկատի ունի արդիականութեան խնդիրը) թէեւ նա պատմական վէպ է։ Մեր այժմեան դրութիւնը նոյն դրութիւնն է, ինչ որ չորրորդ եւ հինգերորդ դարում»³²։ Ըստ նրա՝ «նոյնիսկ պատմաբանների գրչի տակ միեւնոյն պատմական անցքի նկարագրութիւնը միեւնոյն պատմական անձնաւորութիւնը տարբեր կերպարանք է ստանում»³³։ «Կը նշանակէ,- եզրակացնում է Րաֆֆին,- որ պատմաբանները եւս իրանց իտէալն ունեն»³⁴։

Այս հարցում Րաֆֆին, անշուշտ, իրաւացի էր, իրաւացի էր նաեւ այն կարծիքի մէջ, որ հայոց պատմագրութիւնը մեզ նիւթ չէր տալիս այն մասին թէ ինչ էր ուսում, ինչպէս էր հագնւում, ինչ տեսակ տան մէջ էր ապրում հայ մարդը մեզանից «եթէ աւելին չասեմ, մի հազար տարի առաջ»։ Առաւել եւս նա իրաւացի էր, որ գտնում էր, թէ «Մեր պատմագրութեան մէջ մոռացուած է մեր ժողովրդի մի նշանաւոր տարրը՝ կինը»³⁵։ Սրանք վէպի համար կարեւոր նշանակություն ունեցող հանգամանքներ են, թէեւ Րաֆֆու կարծիքը կարելի է տարածել միայն «Սամուէլի» ժամանակաշրջանին վերաբերող պատմագրութեան վրայ, որոնցում մենք հանդիպում ենք «պատմական անունների, պատմական անցքերի, բայց հայ մարդու վաղեմի կեանքը, հայ աշխարհի նկարագիրը չենք տեսնում»³⁶։ Իսկ ինչ վերաբերում է միջնադարեան պատմագրութեանը, ապա դժուար է համաձայնել, որովհետեւ միջնադարի հայ պատմիչներն անդրադարձել են կենցաղին, ընտանեկան մարդկային յարաբերութիւններին, կանանց կերպարներին։ Ծերենցը եւս իր երեք պատմավէպերում յօրինել է հայ պատմութեան մէջ գործող մի շարք կանանց կերպարներ, որ ոչ միայն Նդիշէի դրուատած կանանց պէս յաղթանակ են տարել իբրեւ «արուք առաքինիք ի հոգևոր պատերազմին»³⁷, այլեւ տղամարդկանց

²⁹ «Մելիք Յակոբեանը (Րաֆֆին) շատ դիւրաբեմ էր վարակման, բաւական էր մի փոքրիկ հատիկ, որ նրանից նա բան անեցնէր» (Ղ. Աղայեան, Երկերի ժողովածոյ, հ. 3, Երևան, 1967, էջ 430)։ Նոյն միտքը զարգացնում է Շիրվանզադէն. «Րաֆֆին ինքը խնդիրներ չէր յօրինում, այլ միշտ ձգտում էր հրապարակի վրայ նոր զարգացած եւ մտքեր յուզող խնդիրներին լուծում տալ։ Նա ժողովրդի բարոյական եւ մտաւոր հետաքրքրութեան ջերմաչափն էր եւ պատասխանում էր այն հարցերին, որ ծագում էին եւ տարածում նրա մէջ» (Շիրվանզադէ, Երկերի ժողովածոյ, հ. 8, Երևան, 1961, էջ 475)։

³⁰ Րաֆֆի, Գրականութեան մասին, Երևան, 1958, էջ 292։

³¹ Նոյն տեղում, էջ 273։

³² Րաֆֆի, Երկերի ժողովածոյ տասը հատորով, հ. 10, Երևան, 1959, էջ 630։

³³ Րաֆֆի, Գրականութեան մասին, Երևան, 1958, էջ 89։

³⁴ Նոյն տեղում, էջ 229։

³⁵ Նոյն տեղում, էջ 316։

³⁶ Նոյն տեղում, էջ 151։

³⁷ Տե՛ս Նդիշէ, Վասն Վարդանայ եւ Հայոց պատերազմին, Մոսկուայ, 1861, էջ 407։

հետ միասին ամուր ձեռքով պաշտպանել հող-հայրենին³⁸։ Սակայն այդ կերպարները դեռևս լիարժեք չի համարել Յ. Պարոնեանը եւ Ծերենցին անուանել է «Մանուկենց»³⁹։

Ծերենցը, լայնօրէն բացելով միջնադարի իրական կեանքը ծածկող վարագոյրը, ցոյց է տուել, որ այնտեղ էլ, ինչպէս ժամանակակից կեանքում, մարդկային բարձր առաքինութիւնը գոյակցում է ստորութեան, անշահախնդիր, բոցավառ հայրենասիրութիւնը՝ դաւաճանութեան, վեհ, յաւերժական արժէքները՝ անցողիկ շահամոլութեան հետ։ Նա այդ կեանքը ներկայացրել է իր ներքին բարդ հակասականութեամբ, ուր իրար են բախում ոչ թէ կանխամտածուած սկզբունքներ, այլ իրական անհաշտ շահեր, մարդկային տարբեր ճակատագրեր ու բնաւորութիւններ։ Խաչատուր Աբովեանի «Վէրք»-ից յետոյ Ծերենցն առաջինն էր, որ վիպագրութեան կեդրոնը դարձրեց աշխատաւոր ժողովրդից ելած շարքային մարդուն, նրան տուեց պատմութեան գլխաւոր հերոսի դերը եւ նրան վերագրեց հերոսականութեան, ազգասիրութեան ու առաքինութեան բարձր յատկանիշներ։ «Թորոս Լեւոնի»-ի համեմատութեամբ «Երկունք» եւ «Թէոդորոս Ռշտունի» վէպերը այդ առումով մի զգալի առաջընթաց են։ Այդ երկու վէպերում էլ ժողովրդի դերի մասին խօսւում է աւելի համարձակ եւ բարձր ձայնով։ Վիպասանին յաջողուել է իր գաղափարները մարմնաւորել կոնկրէտ մարդկային կերպարներում. օրինակ «Թորոս Լեւոնին» կարգալիս զգում ենք Թորոսի խոհուն, հաւասարակշռուած անհատականութիւնը, զգայուն հոգու մեծութիւնը, Եւփիմէի անսահման քնքուշ հոգին, Մարգրիտի գթաւատութիւնն ու մարդասիրութիւնը, Բաբգէնի իմաստութիւնը, Կոնստանդինի գործնական պայքարի պոտենցիալ ուժը։ «Երկունք Թ դարու» վէպում՝ աննկուն, հաստատակամ եւ զուսպ Յովնանի հերոսականութիւնն ու բարձր անհատականութիւնը, Գուրգէնի հայրենասիրութիւնն ու նուիրուածութիւնը, Վասկանուշի արդարադատութիւնն ու առատաձեռնութիւնը, Հռիփսիմէ տիկնոջ հռչակաւոր սրամտութիւնն ու բարեպաշտութիւնը։ «Թէոդորոս Ռշտունի» վէպում՝ Թէոդորոս Ռշտունու արդարամտութիւնն ու հաւատարմութիւնն իր կրօնին, Սեդայի հոգեկան հարուստ ներաշխարհն ու խստապահանջ հայրենասիրութիւնը, Համասպրուհու բուռն հայրենասիրութիւնն ու մտքի նրբութիւնը եւ այլն։

Վիպասանի կերտած դրական հերոսների կողքին կային նաեւ դաւաճան, «բազմագլխեան վիշապ» նախարարների կերպարները⁴⁰, որոնց վարքագիծը խիստ քննադատութեան է ենթարկուել նաեւ Բաֆֆու եւ Մուրացանի երկերում։ Երեք վիպասաններն էլ իրենց պատմավէպերում ձաղկել են դաւաճանութիւնն ու անմիաբանութիւնը եւ դրան հակադրել հայրենասիրութեան ամբողջ վեհութիւնը՝ առաջագրելով ազգային միասնութեան գաղափարը՝ իբրեւ հայրենիքի անկախութեան եւ ժողովրդի ինքնութեան պահպանման կարեւորագոյն նախապայման։

Անդրադառնալով Ծերենցի վէպերի լեզուին՝ պէտք է ասել, որ այն ունի յուզական երանգաւորում, գունագեղ է, կոլորիտային եւ արտայայտիչ։ Վիպասանի նկարագրած երեւոյթների վեհութիւնն ու վիթխարի նշանակութիւնն արտայայտւում են նրա համեմատութիւնների, փոփոխութիւնների եւ մակդիրների վարպետ ընտրութեան ու օգ-

³⁸ Այստեղ հարկ չենք համարում մանրամասն անդրադառնալ Ծերենցի պատմավէպերում հանդէս բերուած կանոն կերպարներին, որոնց անդրադարձել ենք մեր՝ «Կնոջ կերպատումը Ծերենցի վէպերում» վերաւորութեամբ յօդուածում։ Տէ՛ս Լ. (Ն. Աբղ.) Ալոյեան, Գրականագիտական հանդէս, ԻԳ, 2021-2, Երեւան, 2021, էջ 15-35։

³⁹ Յ. Պարոնեան, Երկեր, Հայ դասականների գրադարան, Երեւան, 1979, էջ 271։

⁴⁰ Այստեղ եւս հարկ չենք համարում մանրամասն անդրադառնալ Ծերենցի պատմավէպերում հանդէս բերուած դաւաճաններին, որոնց անդրադարձել ենք մեր՝ «Դաւաճանները Ծերենցի պատմավէպերում» վերաւորութեամբ յօդուածում։ Տէ՛ս Լ. (Ն. Աբղ.) Ալոյեան, Գիտական Արցախ, № 2 (13), Երեւան, 2022, էջ 144-155։

տագործման միջոցով: Տարբեր պատմաշրջաններ ընդգրկող նրա վէպերն իրենց լեզուարտայայտչական կառուցուածքով ունեն ակնբախ ընդհանրութիւններ. նման են թէ՛ թեմատիկայով, թէ՛ շօշափած գաղափարներով, թէ՛ լեզուի եւ ոճաւորման արուեստի օգտագործած հետաքրքիր հնարներով եւ թէ՛ տիպականացման արուեստի բնորոշ կողմերով: Ծերենցն իր ստեղծագործական փոթորկումներով, լեզուական կարողութիւններով գեղարուեստօրէն վերամարմնաւորել է պատմական դարաշրջանում տեղի ունեցող դէպքերը, ստեղծել բազմաթիւ գեղարուեստական պատկերներ, խօսքի այլեւայլ միջոցներով նկարագրած երեւոյթները հասցրել ընթերցողներին՝ նրանց երեւակայութեան մէջ առաջացնելով պատմականութեան պատրանք: Նրա վրձնած պատկերները չափազանց հետաքրքիր եւ նպատակասլաց են, որոնք իրենց պատկերացման մէջ իմաստաւորում են բնութագրող դարաշրջանը:

Ծերենցի բոլոր վէպերում ցայտունօրէն երեւում է, որ նա քաջածանօթ է եղել ոչ միայն եկեղեցական բոլոր արարողութիւններին, աղօթքներին, հոգեւորականներին դիմելու ձեւերին, այլեւ հայ հին եւ նոր գրական լեզուների արտայայտչամիջոցներին, բարբառներին, դարձուածքներին եւ օգտագործել է այդ լեզուների հարուստ բառապաշարը, երբեմն ինքն էլ ստեղծել է նոր բառեր: Վարպետօրէն կարողացել է կիրառել պատմական դարաշրջանի հասարակական կեանքին բնորոշ, միջավայրին համապատասխան լեզուաոճական արտայայտչաձեւեր, գործածել է գրաբարեան բառեր, դարձուածքներ, արխայիզմներ, որոնք էական նշանակութիւն ունենալու հետ միասին ունեն նաեւ նշանակալից իմաստ՝ ընթերցողի երեւակայութեան մէջ պատմականութեան պատրանք առաջացնելու առումով, բայց եւ այնպէս վիպասանի երկերում այնքան շատ են անհարկի գործածուած գրաբար բառերն ու ոճական արտայայտութիւնները, պատմական աղբիւրներից ներմուծուած ամբողջական հատուածներն ու նախադասութիւնները, որ իջեցնում են գրողի երկերի լեզուական արժէքը. աւելին՝ ընթերցող լայն շրջանների համար նրա վէպերը դառնում են դժուարընթեռնելի եւ դժուարամարս⁴¹:

Եզրակացութիւն

Ընդհանրացնելով կարելի է ասել, որ 19-րդ դարի երկրորդ կէսին տիրապետող գրական ուղղութիւնը ռոմանթիզմն էր: Հէնց այդ շրջանում Ծերենցը, դիմելով պատմական անցեալին, վերաիմաստաւորեց այն ներկայի եւ ապագայի տեսակէտից՝ դառնալով պատմավէպի ժանրի սկզբնաւորողը: Պատմական անցեալին դիմելը թէ՛ Ծերենցի, թէ՛ Րաֆֆու եւ թէ՛ Մուրացանի համար ինքնանպատակ չի եղել. դա միջոց էր իրենց յուզող հարցերին արձագանգելու եւ «ապրող ու գործող» սերունդներին ոգեւորելու համար:

Ծերենցի երեք պատմավէպերը գրուել ու հրատարակուել են ճիշդ ժամանակին, որոնց ստեղծման համար վիպասանը որպէս սկզբնաղբիւր օգտագործել է հայ պատմիչների աշխատութիւնները, սակայն նրանցից օգտուելու երեւոյթը բոլորովին չի սահմանափակել նրա ստեղծագործական ինքնուրոյնութիւնը: Որպէս ստեղծագործող՝ վիպասանը ինքնուրոյն է թէ՛ պատմիչներից օգտուելիս, թէ՛ նրանց բացատրութիւններին հակադրուելիս: Երկու դեպքում էլ նա այդ բոլորը ենթարկում է իր ստեղծագործական մտայնացումներին, վիպական սիւժէների գեղարուեստական ներքին օրինաչափութիւններին՝ առանց արդիականացնելու պատմութիւնը:

⁴¹ Առաւել մանրամասն տե՛ս մեր՝ «Ծերենցի պատմավէպերի լեզուաոճական առանձնայատկութիւնները» յօդաւոր (Լ. Շ. Աբղ.) Ալոյեան, Կանադ գիտական պարբերական, № 1, Երեւան, 2022, էջ 52-69):

Ծերենցն առաջինն էր, որ վիպագրութեան կեդրոնը դարձրեց աշխատաւոր ժողովրդից ելած շարքային մարդուն եւ նրան վերագրեց հերոսականութեան, ազգասիրութեան ու առաքինութեան բարձր յատկանիշներ: Իր գաղափարները յաջողութեամբ մարմնաւորեց կոնկրէտ մարդկային կերպարներում, կերտեց ոչ միայն հայրենասէր, դրական կերպարներ, այլեւ քննադատեց դաւաճան ու ազգադաւ նախարարներին ու հոգեւորականներին:

Ծերենցի՝ տարբեր պատմաշրջաններ ընդգրկող վէպերը լեզուաարտայայտչական տեսակէտից ունեն ակնյայտ նմանութիւններ թէ՛ իրենց թեմատիկայով, թէ՛ շօշափած գաղափարներով, թէ՛ լեզուի եւ ոճաւորման արուեստի օգտագործած հնարներով եւ թէ՛ տիպականացման արուեստի բնորոշ կողմերով: Նրա խօսքարուեստի ամենաբնորոշ յատկանիշը հնաբանութիւնն է:

ՆԵՐՍԵՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԱՆՈՅԵԱՆ

ՄԵԾԵՐԸ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ԵՒ ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆՁԻ ՄԱՍԻՆ

Գիրք մը կայ, որու մէջ ըստուած եւ լուծուած է ամէն ինչ, որմէ յետոյ կը չքանան բոլոր կասկածները: Այդ անմահ, սուրբ, յաւիտենական ճշմարտութեան, յաւիտենական կեանքի գիրքը Աւետարանն է: Մարդկութեան ողջ առաջընթացը, գիտութիւններու, փիլիսոփայութեան բոլոր նուաճումները պայմանաւորուած են միմիայն այդ երկնային Գիրքի խորհրդաւոր խորքերու մէջ առաւելագոյն ներթափանցումով, անոր կենդանի, յաւերժ անանց խօսքերու գիտակցումով... Աւետարանի հիմքը ճշմարտութեան յայտնութիւնն է սիրոյ եւ շնորհի միջոցաւ:

ՎԻՍԱՐԻՈՆ ՊԵԼԻՆՍՔԻ

Հպարտ եղիր, մա՛րդ, քու բարձր կոշմամբ, բայց մի՛ մոռնար, որ քեզ ծնող Աստուածային մտայղացումն արդար է եւ արդարադատ, որ Ան քեզի տուած է միտք եւ կամք, որոնք քեզի բարձր կ'ընեն բոլոր արարածներէն, որ Ան կ'ապրի քո մէջ, իսկ կեանքը վարմունք է, պայքար: Մի՛ մոռնար, որ քու անանց, բարձրագոյն երանութիւնը ինքզինքիդ ոչնչացումն է սիրոյ մէջ... Յարմարիր, քեզմէ զոհէ ամէն ինչ յանուն մերձաւորի, սիրէ ճշմարտութիւնը եւ բարին: Աստուծոյ հետ դէպի անմահութիւն. այս տեղի կ'ունենայ սիրոյ զգացումի մէջ քու ես-ի ոչնչացումով:

ՎԻՍԱՐԻՈՆ ՊԵԼԻՆՍՔԻ

Գիտութիւնն օժտուած է կարեւորագոյն արժանապատուութեամբ, որպէսզի մարդոց հաստատէ առ Աստուած եղած հաւատին մէջ:

ՌՈՃԵՐ ՊԷՔԸՆ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ**SIMILARITIES AND DIFFERENCES BETWEEN
THE HOLY BIBLE AND THE HOLY QUR'AN****Introduction**

The Holy books of the two largest religions in the world, Christianity and Islam, have several similarities as well as differences between them! Christianity, a religious tradition that started almost 2000 years ago by Jesus of Nazareth, considered by Christians as the awaited Messiah of the Jewish faith,¹ and Islam,² a religious tradition founded in AD 610 by the Prophet Muhammed, considered by the Muslims as the last of the prophets, are two religious traditions that have their roots in the Jewish faith, as Abrahamic faith.³

Christianity⁴ has the most followers of any religion in the world. Based on the life, teachings, death, and resurrection of Jesus, it has developed into many different sects with differing interpretations of Jesus and his message. The Christian Bible⁵ has been interpreted in many ways, from divinely inspired word of God to various text-critical readings. The Eastern Orthodox Church, Roman Catholic Church, and many forms of Protestant Christianity exemplify varying interpretations of Jesus' message, varying forms of institutional structure and leadership, and varying approaches to social issues.

The Bible

Christian churches use the Bible⁶ which contain the Hebrew Bible (known to Christians as the Old Testament), the twenty-seven books of the New Testament, and in some cases the Apocrypha, and Deuterocanonical books. **Hermeneutics**⁷ is the field of theological study which seeks to interpret scripture. Some Christian thinkers have stressed literal meanings of the texts; others have emphasized allegorical meanings. In medieval times, a fourfold approach to interpretation included literal readings, allegorical readings, moral readings, and heavenly readings. In eighteenth century, Western Europe, critical historical study of the Bible began, and many Christians now accept this approach, which uses the literary method of addressing historical context, intended audience, and desired effect.⁸

Outside the Bible, there are but a few shreds of evidence for the life of Jesus. Christian

¹ Fisher, Mary Pat, *Living Religions*, 9th edition, Pearson, 2014, pp. 302–375.

² *Ibid*, pp. 377–432.

³ Matthews, Warren, *World Religions*, Wadsworth, 2013, p. 155.

⁴ Richards, Chris (ed.), *The Illustrated Encyclopedia of World Religions*, Melbourne, 1997, pp. 124–149.

⁵ Coogan, Michael (ed.), *The Illustrated Guide World Religions*, London, 2003, pp. 52–58.

⁶ *Ibid*, pp. 68–70.

⁷ Parrinder, Geoffrey (ed.), *World Religions: From Ancient History to the Present*, The Hamlyn Publishing Group, 1983, pp. 423–424.

⁸ Matthews, Warren, *World Religions*, Wadsworth, 2013, p. 165.

belief about the life of Jesus is largely derived from biblical texts, especially the first four books of the New Testament called the **gospels** (good news⁹). The gospels are based on oral transmission of stories and discourses. Thought to be pseudonymous, the gospels are named after Jesus's followers Matthew and John, and Paul's companions Mark and Luke. Matthew, Mark, and Luke are the **synoptic**¹⁰ (seen together) gospels since they present similar views of Jesus. The gospel of Luke seems to have been written for a Gentile rather than Jewish audience. The gospel of John emphasizes Jesus¹¹ as the eternal son of God and may reflect Greek influences. In addition to the four gospels included in the New Testament, other gospels circulated in the early Christian church as well.

Islam,¹² on the other hand, is the second largest religious tradition in the world, stretching from western Africa to Southeastern Asia and other parts of the world, like Europe, North America, and Oceania.

The Qur'an¹³

The Qur'an¹⁴ ["Koran" is an alternate, less preferable spelling] contains the revelations Muhammad received, which affirm God's unity and direct life in human society. Muhammad dictated the revelations to scribes, and they were carefully recorded. Qur'anic study and recitation became central for Muslims, with recitation understood to have a healing and protective effect. The authoritative written version of the Qur'an was established around 650 CE. It is divided into 114 **suras** or chapters.¹⁵ Qur'anic passages may be understood to have multilayered meanings. Jewish and Christian figures appear frequently in the Qur'an, for the sacred history of Judaism and Christianity is considered part of Islam. The prophets of those faiths are said to have brought the same message, but humans added to and distorted God's message.

While Muslims revere Jesus as a prophet, they do not accept the notion that he may pardon sin or atone for others' sins, for only God can do so. The Qur'an is understood to be the final and complete version of the teachings of all the prophets. Muslims believe that Jesus prophesied the coming of Muhammad when he promised that the **Paraclete** or advocate would come after him to assist humanity. In the Qur'an, God is known by the Arabic name **Allah**.¹⁶

I. The life and teachings of Jesus

The gospels do not provide a single chronology of Jesus's life, nor do they provide much information about what happened before he began his ministry.

⁹ Matthews, Warren, *World Religions*, Wadsworth, 2013, p. 166.

¹⁰ Parrinder, Geoffrey (ed.), *World Religions: From Ancient History to the Present*, The Hamlyn Publishing Group, 1983, pp. 422–423.

¹¹ Fisher, Mary Pat, *Living Religions*, 9th edition, Pearson, 2014, pp. 302–375.

¹² Richards, Chris, ed. *The Illustrated Encyclopedia of World Religions*, 1997, pp. 150–177.

¹³ Parrinder, Geoffrey (ed.), *World Religions: From Ancient History to the Present*, The Hamlyn Publishing Group, 1983, pp. 471–474.

¹⁴ Coogan, Michael (ed.), *The Illustrated Guide World Religions*, London, 2003, pp. 104–105.

¹⁵ Fisher, Mary Pat, *Living Religions*, 9th edition, Pearson, 2014, pp. 377–432.

¹⁶ Cook, Michael, *The Koran: A very Short Introduction*, Oxford University Press, 2000, p. 10–17.

1. *Birth*¹⁷

The Christian doctrine of **incarnation** teaches that Jesus is the divine Son of God who was conceived and born as a human being. Christian monks may have miscalculated in figuring time in relationship to Jesus's life; most historians now believe that Jesus was born a few years before the beginning of the Common Era. Christian tradition states that Jesus was born in Bethlehem, thereby fulfilling the rabbinic interpretation of prophecies that the Messiah would be born in Bethlehem. Some scholars believe that Jesus was actually born in Nazareth. According to the gospels, Jesus's mother Mary was a virgin when she conceived Jesus by the Holy Spirit. Her husband Joseph was a carpenter from Bethlehem.

2. *Preparation*

The gospels have little to say about Jesus's childhood; according to Luke, at twelve, Jesus astounded the rabbis at the Temple in Jerusalem with his knowledge of the Torah. The gospels describe the ministry of John the Baptist, who cited Isaiah's prophecies of the Kingdom of God to come and baptized people in the Jordan River. **Apocalyptic** expectations were high at the time. All four gospels report that at about the age of thirty, Jesus came to John to be baptized. Jesus's baptism is interpreted in different ways; after the baptism, he retreated to the wilderness for forty days where he was tempted by Satan.

3. *Ministry*¹⁸

After his wilderness retreat, Jesus began to attract disciples such as Simon, Andrew, James, and John. He taught them that to follow him meant leaving one's possessions and attachments behind and emphasized the importance of spiritual rather than material wealth. Jesus performed many miracles as part of his ministry, which Christians have interpreted in many different ways.

In contrast to the patriarchal society of his time, Jesus taught people of all classes and welcomed women as disciples. Jesus preached a challenging ethic that required loving not only one's neighbors, but also one's enemies. Indeed Jesus taught that the two great commandments of Judaism were to love God and to love one's neighbor as oneself. The **Beatitudes** are a famous set of statements in which Jesus promises blessings for the poor in spirit, the peacemakers, and those who are persecuted for the sake of righteousness and spreading the gospel. Jesus commonly taught using **parables** which used familiar situations to make a spiritual point.

In an era of high messianic expectations, Jesus is reported in the gospels as having made many references to the Kingdom of God, sometimes suggesting that the kingdom was expected in the future, sometimes suggesting that it had already arrived.

4. *Challenges to the authorities*¹⁹

A local leader appointed by the Romans feared that Jesus might be one of the **Zealots** who were planning an uprising against the Romans. As Jesus gathered more disciples, some members

¹⁷ Parrinder, Geoffrey (ed.), *World Religions: From Ancient History to the Present*, The Hamlyn Publishing Group, 1983, pp. 421–422.

¹⁸ Matthews, Warren, *World Religions*, Wadsworth, 2013, pp. 293–294.

¹⁹ Parrinder, Geoffrey (ed.), *World Religions: From Ancient History to the Present*, The Hamlyn Publishing Group, 1983, pp. 421–422.

of other groups, such as the **Pharisees** (shapers of rabbinic Judaism) and **Sadducees** (temple priests and upper class), grew suspicious of him. Jesus seems to have challenged some of the evolving interpretations of Mosaic law.²⁰ Some modern scholars believe that apparent anti-Jewish sentiments in the New Testament date to the time after Jesus's death when rabbinic Judaism and early Christianity were competing for followers.

Jesus is also said to have challenged the commercial enterprises at the Temple of Jerusalem. The gospels record that Jesus appropriated to himself Second Isaiah's messianic prophecies, and his followers understood him to be the Christ ("anointed one") or Messiah.

The gospels also report that three disciples witnessed the **Transfiguration**, when Jesus climbed a mountain and Moses and Elijah appeared. Jewish apocalyptic tradition believed that Elijah and Moses would appear at the end of the world; their presence linked Jewish prophecy to the claim that Jesus is the Christ or Messiah.

Jesus taught that John the Baptist was Elijah come again. John the Baptist had been killed by the authorities, and Jesus predicted that he too would meet a similar fate. Foreshadowing the **Crucifixion**, he said he would offer his own flesh and blood for humanity, marking a new covenant in which his blood would be shed for the forgiveness of sins.

5. *Crucifixion*²¹

Jesus returned to Jerusalem at Passover, riding on a donkey. He warned his disciples that the end was near, and at a Passover meal gave instructions for a ceremony using bread and wine to continue communion with him. He predicted that one of his disciples would betray him, and indeed Judas had already done so. According to the gospel of Mark, after praying at Gethsemane, Jesus said, "it is all over," and was led away for questioning.²²

The four gospels all include "**passion narratives**" which relate Jesus's sufferings during his betrayal, trial, and crucifixion. A crown of thorns on his head, Jesus was marched to Golgotha and put on the cross. He called out, "My God, why hast thou forsaken me," the first line of Psalm 22. Jesus's death is believed to have occurred sometime between 27 and 33 CE. The disciple Joseph wrapped Jesus's body in a shroud and placed it in a guarded tomb.

6. *Resurrection and Ascension*²³

The following Sunday, some of Jesus's female followers went to prepare his body for burial, but they found the tomb empty. Angels appeared and informed them that Jesus had risen from the dead. The women brought male disciples who also witnessed the empty tomb. Christ then appeared to a number of his disciples to dispel their doubts about the **Resurrection**; accounts of these appearances differ in the gospels. Some scholars have argued that there is some truth to the resurrection story because having women, who had little status in the patriarchal society of their time, as first witnesses would not have been an effective way to make the case for the resurrection.

²⁰ Fisher, Mary Pat, *Living Religions*, 9th edition, Pearson, 2014, pp. 302–375.

²¹ Matthews, Warren, *World Religions*, Wadsworth, 2013, pp. 294–295.

²² Fisher, Mary Pat, *Living Religions*, 9th edition, Pearson, 2014, pp. 302–375.

²³ Parrinder, Geoffrey (ed.), *World Religions: From Ancient History to the Present*, The Hamlyn Publishing Group, 1983, p. 422.

Two of the gospels reports that after the Resurrection, Jesus appeared to his followers to encourage them to carry the gospel worldwide, and then ascended into heaven. The **Ascension** is an article of faith for Christians whether it is understood metaphorically or literally.²⁴

II. The life and teachings of Muhammed²⁵

1. *Life*²⁶

Muslims consider Muhammad to be the final prophet in a chain of prophets who brought monotheism. The Qur'an, Islam's most sacred book as revealed to Muhammad, traces the ancestry of the faith to the patriarch Abraham and his son (Isma'il) with the Egyptian slave Hagar. Abraham and Isma'il together built the Ka'bah, Islam's holiest sanctuary.²⁷ The monotheism established by Abraham was not maintained, and Muhammad eventually was sent to restore it. Born in about 570 CE in Mecca,²⁸ Muhammad was raised by his uncle.²⁹

While God is the focus and sole authority within Islam, Muhammad's life story is important as a model of Qur'anic teachings. The story of Muhammad's life is found in the **hadith** literature, which reports Muhammad's sayings and actions, or **sunnah**. As a young man, Muhammad went to work for a wealthy woman named Khadijah, and the two married when Muhammad was forty and Muhammad twenty-five. With Khadijah's support, Muhammad increasingly devoted himself to spiritual contemplation.

2. *Calling*

When Muhammad was forty, the angel Gabriel came to him and instructed him to recite. Thus began the revelation of the Qur'an. The revelations asserted that there was one true God who called people to complete, trusting surrender, or **Islam**. After initially sharing the revelations only with close relatives and friends, Muhammad was called to preach publicly, and met with great opposition.

3. *Ministry*³⁰

Many of Muhammad's earliest followers were persecuted. The Abyssinian slave Bilal was imprisoned, his captors insisting that he worship the old gods. He refused, and became the first **muezzin** (one who calls people to prayer). Muhammad and his followers were forced to leave Mecca for several years, but then were invited to return.³¹ Still, however, they were persecuted. At the same time, Muhammad's uncle and wife Khadijah died. During this difficult period, the "Year of Sorrows," Muhammad experienced the Night of Ascension [also called the Night

²⁴ Fisher, Mary Pat, *Living Religions*, 9th edition, Pearson, 2014, pp. 302–375.

²⁵ Matthews, Warren, *World Religions*, Wadsworth, 2013, pp. 337–339.

²⁶ Parrinder, Geoffrey (ed.), *World Religions: From Ancient History to the Present*, The Hamlyn Publishing Group, 1983, p. 462.

²⁷ Mahmoud, S.F., *A Short History of Islam*, Oxford University Press, Karachi, 1988, pp. 15–25.

²⁸ Fisher, Mary Pat, *Living Religions*, 9th edition, Pearson, 2014, pp. 377–432.

²⁹ Parrinder, Geoffrey (ed.), *World Religions: From Ancient History to the Present*, The Hamlyn Publishing Group, 1983, p. 464

³⁰ Parrinder, Geoffrey (ed.), *World Religions: From Ancient History to the Present*, The Hamlyn Publishing Group, 1983, pp. 464–468.

³¹ Mahmoud, S.F., *A Short History of Islam*, Oxford University Press, Karachi, 1988, pp. 15–25.

Journey], when he traveled [from Jerusalem] into God's presence and met the prophets who had preceded him.

4. *Pilgrimage to Medina*³²

Residents of Yathrib, north of Mecca, invited Muhammad to live in their city. Muhammad and his followers accepted the invitation in 622 CE. The migration or **hijrah** to Yathrib³³ (subsequently renamed Medina) marks the beginning of the Muslim calendar.³⁴ In Medina, Muhammad instituted a constitution which later became the basis for Islamic social administration. Meccan leaders feared that Muhammad posed a threat, and conflict broke out between the two cities.³⁵ After an initial success, the Muslims were badly defeated. Eventually Muhammad negotiated a truce. The Qur'anic revelations emphasize the basic religious unity of Jews, Christians, and Muslims, and that Jews and Christians have distorted Abraham's pure monotheism.³⁶

5. *Return to Mecca*

In 630 CE, Muhammad and his followers were able to return to Mecca with such strength that they were not challenged. The Ka'bah, which Muslims understand to have been built by Abraham and Ishmael on Adam's original place of worship, was purged of idols. Many Meccans converted to Islam. Muhammad went back to Medina from where he undertook campaigns to spread Islam further. In 632 CE Muhammad made a final pilgrimage to the Ka'bah to demonstrate the proper form of worship there.³⁷ Recognizing that he was at the end of his life, he gave final instructions to his followers.

6. *Death and Successors*³⁸

Prior to his death in 632 CE, Muhammad had given no instructions as to who should succeed him. His close friend Abu Bakr was elected as the first **caliph** (successor to the Prophet), but this election later caused controversy. **Shi'ite** Muslims believe that Muhammad's cousin and son-in-law 'Ali (married to Muhammad's daughter Fatima) should have been the first caliph. According to one tradition, Muhammad transferred his spiritual light to Fatima before his death, but neither she nor 'Ali took part in the selection of the caliph because they were making funeral arrangements. Muhammad's life became a model for Muslims to follow; those who knew him commented on his nobility, humility, and kindness.³⁹ The revelations of the Qur'an speak not of a contemplative life of withdrawal, but of the need for Muslims to fight oppression and corruption and establish moral order in the world.

Many people think of the Qur'an⁴⁰ as a radically different book from the Bible. Moreover,

³² Parrinder, Geoffrey (ed.), *World Religions: From Ancient History to the Present*, The Hamlyn Publishing Group, 1983, pp. 467–468.

³³ Matthews, Warren, *World Religions*, Wadsworth, 2013, p. 139.

³⁴ Mahmoud, S.F., *A Short History of Islam*, Oxford University Press, Karachi, 1988, pp. 15–25.

³⁵ Fisher, Mary Pat, *Living Religions*, 9th edition, Pearson, 2014, pp. 377–432.

³⁶ Cook, Michael, *The Koran: A very Short Introduction*, Oxford University Press, 2000, pp. 15–17.

³⁷ Fisher, Mary Pat, *Living Religions*, 9th edition, Pearson, 2014, pp. 377–432.

³⁸ Matthews, Warren, *World Religions*, Wadsworth, 2013, pp. 348–349.

³⁹ Fisher, Mary Pat, *Living Religions*, 9th edition, Pearson, 2014, pp. 377–432.

⁴⁰ Van Voorst, Robert, *Analogy of World Scriptures*, Wadsworth, 2007, pp. 141–151.

according to this view, even though Muslims and Christians (and Jews) all believe in the same God, these religions are different, distinct traditions.

An argument can be made, however, that the similarities between the Bible and the Quran are actually much more intimate than one might think, and that Islam, Judaism and Christianity are closer to being different interpretations of a shared religious culture than totally distinct traditions.⁴¹

According to Muslim belief and scholarly accounts, the history of the Qur'an began in the year AD 610, when the angel Gabriel appeared to Muhammad⁴² in a cave near Mecca, reciting to him the first verses of the Qur'an.⁴³

The angel Gabriel is, of course, an important character in the Hebrew Bible (where he appears to and explains visions to the prophet Daniel) and the New Testament (where he appears to Zechariah, telling him of his son-to-be, John the Baptist⁴⁴).

Beyond Gabriel, the Qur'an is filled with characters from the Hebrew Bible: Adam, Noah, Abraham, Lot, Isaac, Ishmael, Jacob, Joseph, Moses, David and Goliath, Jonah, Mary, and John the Baptist all appear, among others — including Jesus.⁴⁵

Those shared characters also participate in many shared narratives between the Quran and the Bible. Among them are the Garden of Eden, the Flood, the choice of Abraham and the creation of the people of Israel, Abraham's near sacrifice of one of his sons, Moses and the liberation of Israel from Egypt, the life and death of Jesus, and the idea that God repeatedly sends prophets to humanity to warn and instruct them.⁴⁶

As similar as all these stories and characters are, many fascinating differences exist among the texts. These differences appear to have two explanations: First, Muhammad could not actually read the texts of the Hebrew Bible and Christian New Testament (Islamic tradition claims he was illiterate). Instead, he heard traveling Jews and Christians tell oral renditions of Biblical stories, liberally mixed with folklore. Second, Muhammad altered some of the stories' details to fit his own cultural and theological perspective.⁴⁷

Here are examples that reveal the crucial similarities and differences between Christianity and Islam, some of whose followers find themselves increasingly at odds with one another:

I. Similarities between the Bible and the Qur'an

1. Belief in A supreme deity⁴⁸

Christians as well as Muslims believe in One God, the creator of heaven and earth and the creator of each single individual. God has put down his will in writing in his holy book. On the

⁴¹ Fisher, Mary Pat, *Living Religions*, 9th edition, Pearson, 2014, pp. 302–375, 377–432.

⁴² Matthews, Warren, *World Religions*, Wadsworth, 2013, p. 134.

⁴³ Fisher, Mary Pat, *Living Religions*, 9th edition, Pearson, 2014, pp. 377–432.

⁴⁴ *Ibid*, pp. 302–375, 377–432.

⁴⁵ *Ibid*, pp. 377–432.

⁴⁶ *Ibid*, pp. 302–375, 377–432.

⁴⁷ *Ibid*, pp. 302–375, 377–432.

⁴⁸ Abu-Hamdiyyah, Mohammad, *The Qur'an – an Introduction*, Routledge, London AND New York, 2000, p 5.

Day of Judgement, he will call everybody to account at the end of the times.

Both the Bible and the Qur'an in a single God.⁴⁹ The Bible calls the deity God, while the Qur'an call the supreme deity Allah.

“Allah is the creator of the universe and of every single individual, but he is transcendental, i.e., he is separated from creation. There is no connection between creator and creature (sura 55,1-78; 6,100-101).”

“God created man in His image and made him His counterpart. He revealed his character in His creation. Jesus is the bridge between God and man (John 1,14-15).” Mark, 12.28-30: Qur'an, 2.255

2. Belief in Angels:⁵⁰

Angels are a creation of Allah. They were created from light. “The angels were created from light, the jinn were created from smokeless fire, and Adam was created from that which has been described to you.⁵¹”

a. The Bible: Exodus 23.20; Luke 1.11-13, Luke 15.10, Revelation 7.11

b. The Qur'an 6.61, Quran 86.4, Quran 42.5, Quran 3.39

3. Belief in Prophets:⁵² Qur'an 2.285, Qur'an 21.25: The Qur'an mentions twenty-five prophets, most of whom are mentioned in the Bible as well. Who were these prophets, where did they live, who were they sent to, what are their names in the Quran and the Bible, and what are some of the miracles they performed? We will answer these simple questions.

a. The Prophets⁵³

1) Adam: Aadam or Adam is the first prophet in Islam. He is also the first human being according to traditional Islamic belief. Adam is mentioned in 25 verses and 25 times in the Quran. God created Adam with His hands and created his wife, Hawwa or Eve from Adam's rib. He lived in Paradise and was expelled from there to earth for disobedience. The story of his two sons is mentioned once in Chapter 5 (Al-Maidah).

2) Enoch (Idrees): is mentioned twice in the Quran. Other than that, little is known about him. He is said to have lived in Babylon and migrated to Egypt and that he was the first one to write with the pen.

3) Noah (Nuh): is mentioned 43 times in the Quran. He is said to be from Kirk, Iraq. Polytheism (shirk) appeared for the first time among his people who lived close to the present-day city of Kufa, in the south of Iraq. His wife was an unbeliever as mentioned in Chapter 66 (At-Tahrim). His son also chose disbelief and drowned in the flood. The story is found in Chapter 11 (Hud). One of his great miracles was the Arc which he built on God's command that rested on Mt. Judi which is said to be between the Syrian-Turkish border today near the city of Ayn Diwar.

⁴⁹ Cook, Michael, The Koran: A very Short Introduction, Oxford University Press, 2000, p. 25.

⁵⁰ Abu-Hamdiyyah, Mohammad, The Qur'an – an Introduction, Routledge, London AND New York, 2000, p. 39.

⁵¹ Aziz, Shawana, Faith in the Angels, Quran Sunnah Education Programs, p. 5.

⁵² Cook, Michael, The Koran: A very Short Introduction, Oxford University Press, 2000, pp. 29–32.

⁵³ Abu-Hamdiyyah, Mohammad, The Qur'an – an Introduction, Routledge, London AND New York, 2000, p 40–53.

4) Hud is said to be Heber in English. He is mentioned 7 times in the Quran. Hud is the first person to have spoken Arabic and was the first Arab prophet. He was definitely sent to the people of Aad in the area known as Al-Ahqaf which is around Hadramaut in Yemen and the Ar-Rub al-Khali (the Empty Quarter). God destroyed them by a fierce wind that blew for 8 days and seven nights.

5) Salih: is mentioned 9 times in the Quran. He was an Arab prophet sent to the people of Thamud who lived in an area known as Al-Hijr between Hijaz and Tabuk. Al-Hijr was the ancient name.

6) **Abraham (Ibrahim):** is mentioned 69 times in 25 chapters of the Quran. His father's name was Aazar. They lived in the city of Ur in the Chaldean kingdom. He escaped Ur to Harran, in the north of the Arabian Peninsula, in today's Syria, when Nimrod, the king tried to burn him alive. From Harran he went to Palestine with his wife Sarah and the son of his brother, Lot (Loot in Arabic) and his wife. Due to a famine, they were forced to move to Egypt. He later returned with Lot to the south of Palestine, Ibrahim settling in Bir Sab'a and Lot settled close to the Dead Sea. Abraham then moved his second wife, Hagar, to Mecca with his son Ishmael and left them there at God's command. Mecca was a barren land and the well of zamzam was provided by God for their survival. The ancient tribe of Jurhum settled there due to Zamzam. Abraham is said to be buried in Hebron, Palestine.

7) Ishmael (Ishmael): God ordered Abraham to sacrifice Ishmael. He went to Mecca with his parents and was left there with his mother. Abraham visited Ishmael several times in Mecca, one of those times, God ordered Abraham and Ishmael to build the Ka'bah (the Holy House). Ishmael died in Mecca and was buried there. Issac is the forefather of the Jews and Ishmael is the forefather of the Arabs.

8) Issac (Ishaq): is mentioned 16 times in the Quran whereas Ishmael is mentioned 12 times. Issac lived with his father, Abraham, and died in Hebron, Palestine

9) Lot (Lut): is mentioned 17 times in the Quran. He is the nephew of Abraham, the son of Abraham's brother. Lot lived towards the southern tip of the Dead Sea. His people were from Sodom and Gomorrah. Lot believed in Abraham and after their return from Egypt, they settled in separate locations. People of Sodom were the first to commit homosexuality. That is why homosexuals are sometimes called sodomites. His wife was not a believer. She did not commit the sin but accepted it. Rocks rained down on the people of Sodom and Gomorrah that crushed them.

10) Jacob (Yacoob): the son of Issac and the grandson of Abraham is mentioned 16 times in the Quran. Jacob's other name was Israel. The "Bani Israel," Children of Israel, or Israelites are named after him. All the Hebrew prophets came from him, the last of whom was Eesa or Jesus. Jacob is the father of the twelve tribes known as Al-Asbaat (7:160) in the Quran. He is said to have traveled to north of Iraq, returned to Palestine and then settled in Egypt and died there. He was buried in Hebron, Palestine, along with his father according to his last will. The Bible mentions that Isaac married Rebecca and his son Jacob married Rachel (Rahil in Arabic).

11) Joseph (Yusuf): the son of Jacob or Israel is mentioned 17 times in the Quran.

He was left in a Jerusalem well by his brothers, and then taken to Egypt where he attained a high rank in the government. Later, his father, Jacob, and brothers settled in Egypt.

12) Shuaib or Jethro, mentioned 11 times in the Quran, was sent to the people of Madyan, who was one of the sons of Abraham. Shuaib lived between the time of Lot and Moses and was an Arab prophet. His people worshipped a tree called AlAykah (15:78, 26:176, 38:13, 50:14). They were highway robbers and cheated in business dealings. Several punishments came down upon them: an awful cry combined with an earthquake that destroyed them.

13) Job (Ayyub): is mentioned 4 times in the Quran. He is said to have lived close to either the Dead Sea or Damascus. He was an affluent prophet who was tested by God with poverty and sickness, but he was patient and was helped by his loyal wife who stayed by him in every hardship. Eventually, they are immensely rewarded by God for their patience.

14) **Moses (Moosa)**: is the most frequently mentioned prophet in the Quran, appearing 136 times. Before Moses, Joseph had started spreading the message of monotheism (tawhid: worship of One, true God) among the people of Egypt. His mission was strengthened when his father, Jacob, and his brothers also settled in Egypt, slowly converting all of Egypt. After Yusuf, the Egyptians turned back into polytheism (shirk) and the children of Jacob, the Israelites, multiplied and gained prominence in the society. Moses was the first prophet sent to the Israelites at a time when the Pharaoh of Egypt was enslaving them. Moses fled to Madyan to flee persecution. God made him a prophet at Mt. Toor, situated in the Sinai and he was given nine great miracles.

15) Aaron (Haroun): is the brother of Moses and is mentioned 20 times in the Quran.

16) Ezekiel (Thul-kifl): is mentioned twice in the Quran. Some scholars say he was the son of Job, others say he is Ezekiel of the Bible.

17) David (Dawud): is mentioned in the Quran 16 times. He led the Israelites in war and won and had many miracles. He is buried in Jerusalem.

18) Solomon (Sulaiman): is mentioned 17 times and was also a king with great miracles. He is buried in Jerusalem.

19) Alijah (Elias or Ilyas) is mentioned two times each in the Quran and lived in Baalbek.

20) Elisha (Al-Yasa): is mentioned two times each in the Quran and lived in Baalbek.

21) Jonah (Yunus): also known as “Dhun-Noon,” is mentioned 4 times in the Quran. He lived in Nineveh, close to Mosul, in Iraq. He left his people before God allowed him to, headed towards modern day Tunisia, but possibly ended up in Yafa. He was swallowed by the whale, repented to God and went back to his people in Iraq where all 100,000 of them repented and believed in him.

22) Zachariah (Zakariyyah): is mentioned 7 times. He was a carpenter. He raised Mary, the mother of Jesus.

23) John (Yahya): is the son of Zechariah and is mentioned 5 times. He was killed in Jerusalem, and his head was taken to Damascus.

24) **Jesus (Issa)**: is mentioned 25 times, Messiah 11 times, and the ‘son of Mary’ 23 times. He was born in Bethlehem, Palestine. He is said to have visited Egypt with his mother. He is the last prophet among the Children of Israel.

The five bold lettered prophets are considered to be arch prophets, the prophet of prophets, in Islam.

4. **Belief in God’s Omniscience and Omni**⁵⁴

a. **John 1.3; 1 Cor. 3.7; Quran 57.22, 63.64**

5. **Belief in Afterlife**⁵⁵

a. **Matt. 5.12, 12.33, 13.41-43; Mar 5.28-29; Rev. 21.8; Quran 3.185, 39.68, 21.47**

6. **Belief in Prayer, Fasting, Charity, and Alms**⁵⁶

a. **Mat. 9.14, 23.36; Mark 1.35; Luke 2.37, 3.11; Acts 10.2; 1 Tim. 5.8; Qur’an 20.14, 2.183, 9.60, 2.219, 19.55,**

7. **The Prophetic standing of Jesus:**⁵⁷

a. **Mat. 13.57, 21.10-11, 45; Luke 7.316, 24.19.**

b. The Quran’s transformation of the story of Jesus shows both borrowing from Christian apocrypha (non-scriptural legends) and Muhammad’s editorializing.

c. As an example of the former, the Quran relates that Jesus brought clay birds to life by breathing on them (from the Apocryphal Infancy Gospel of Thomas) and could speak as a prophet in the cradle (from the Apocryphal Arabic Infancy Gospel). However, Jesus’ ethical teachings, his parables, and the narratives of his life as an itinerant rabbi and healer — which make up so much of the Bible — do not appear in the Quran.

8. **Mary:**⁵⁸

The Hebrew Bible mentions 133 women by name in its approximately 1,000 pages; the New Testament mentions 33 in around 300 pages; the Quran, at around 500 pages in English, names one: Mary, the mother of Jesus. Women in the Quran generally play a smaller role than in the Hebrew Bible and New Testament. For example, in the Hebrew Bible, several women converse directly with God: Eve, Sarah, Hagar, Rebecca, Hannah, and Deborah. In the New Testament, several named women have close relationships with Jesus, and several are described as leaders and “prophetesses” in the early Church. However, the Quran depicts Mary as the only woman who talks to the divine, when she speaks to the angel Gabriel before her conception of Jesus through “the divine breath” (Quran 66:12).

9. **Tolerance for others**⁵⁹

Both the Hebrew Bible and the Quran command and restrict violence in defense of the

⁵⁴ Cook, Michael, *The Koran: A very Short Introduction*, Oxford University Press, 2000, p. 36.

⁵⁵ Van Voorst, Robert, *Analogy of World Scriptures*, Wadsworth, 2007, p. 150.

⁵⁶ Ibid, pp. 158–163.

⁵⁷ Khaklidi, Tarif, *The Muslim Jesus*, Harvard, 2003, p. 5–10.

⁵⁸ Abu-Hamdiyyah, Mohammad, *The Qur’an – an Introduction*, Routledge, London AND New York, 2000, p. 70.

⁵⁹ Ibid, pp. 88–90.

creation and protection of their respective religious communities. The Hebrew Bible commands all-out warfare in order to establish the Jewish religious community in Israel but then commands that non-Jews be free to live in Israel unmolested. The Quran likewise commands warfare to protect the early Islamic community in Arabia but then limits warfare to those who break treaties or persecute Muslims. The New Testament is distinct here in that Jesus commands non-violent resistance and love of enemies, even when the individual or the religious community is threatened (admittedly a precept that many of his follower's neglect).

As for treatment of outsiders, the Hebrew Bible says that God gave other religions to other people (Deuteronomy 4:19) and assumes that there are righteous and pious people among non-Jews (like Noah, Enosh, Enoch, Malchizedek, etc.). The Quran presents more explicit and tolerant statements on the subject:

"We (God) have appointed a law and a practice for every one of you. Had God willed, He would have made you a single community, but He wanted to test you regarding what has come to you. So, compete with each other in doing good. Every one of you will return to God and He will inform you regarding the things about which you differed." (Quran 5:48)

II. Differences between the Bible and the Qur'an

1. Composition:

a. The Bible is a composition of two testaments, the Old one and the New one, made up of 66 books (39 of the books are in the Old Testament, while 27 books are in the New Testament).

b. The word "Bible" means books, while the "Qur'an" means recitation.

c. The Bible is written in Hebrew (Old Testament) and in Greek (New Testament). The Qur'an is written and read in Arabic.

d. The books of the Bible are organized in a chronological order, while the chapters of the Qur'an (114 of them), are organized from the longest to the shortest. The only other identifier is the location of when these chapters were revealed to Muhammed, in Mecca or in Yathrub (Medina).

e. The Bible has many authors for its books, and it was written over 1000-year period. The Qur'an, on the other hand, is a single book, written by one author, between 610 – and 632. Muhammed is not the author of the Qur'an, because according to Islamic tradition, he was illiterate.

f. The Bible had several editions until an authorized version for several Christian denominations were finalized. The Qur'an was finalized in 644, during the time of Caliph Uthman.

g. The Bible is believed to be inspired by God, but written by humans. The Qur'an is believed to be the literal word of God.

2. Rejection of Jesus' divinity:

a. Whereas in the New Testament Jesus is the crucified and resurrected son of God, the Jesus of the Quran is a holy prophet and messenger of Allah whom God saves from crucifixion (and thus does not need to be resurrected⁶⁰). This revision reflects Muhammad's rejection of the divinity of any being except Allah:

- i. *“And they said we have killed the Messiah Jesus son of Mary, the Messenger of God. They did not kill him, nor did they crucify him, though it was made to appear like that to them; those that disagreed about him are full of doubt, with no knowledge to follow, only supposition: they certainly did not kill him. On the contrary, God raised him unto himself. God is almighty and wise.” (Quran 4:157-158).*
- ii. *“Allah has no children. Jesus may not be worshipped as God. To believe in the trinity is polytheism. To worship more than one God is the most evil sin in Islam which can't be forgiven, since there is only one God (Allah means 'the God' or 'the goddess') (5,72-73+ 75; 4,171-172).”*
- iii. *“God's only Son is Jesus Christ. Jesus came to earth as a human being and is himself God. Father, Sohn and Holy Spirit are a single, triune God (John 1,1-2).”*
- iv. *“Allah is not the father of Jesus Christ. He is the omnipotent and merciful God. The Qur'an accuses the Christians to worship three gods: God, Jesus and Mary. This was probably Muhammad's perception of the trinity as it was described to him by the Christians of his lifetime (9,30-31).”*
- v. *“God is the father of Jesus Christ and the father of His children (Romans 8,15-17). The trinity consists of Father, Son and Holy Spirit. Mary was a mere human being and does not belong to the trinity (Matthew 28,19).”*

3. Sin⁶¹

The Bible says that sin entered the world when Adam and Eve disobeyed God's command and ate from the tree of the knowledge of good and evil. Sin brought death into the world (Romans 5:12, Genesis 2:16-17, 3:6) The Bible says that everyone has sinned (Romans 3:23), and that the wages of sin is death, but the free gift of God is eternal life through Jesus Christ our Lord. (Romans 6:23).

The Qur'an uses different words for sin, depending on their nature.⁶² *Dhanb* refers to great sins such as pride that prevents faith, and these sins are worthy of hell fire. (3:15-16) *Sayyi'a* are minor sins that can be forgiven if one avoids serious *dhanb* sin. (4:31) *Ithm* are intentional sins, such as falsely accusing one's wife. (4:20-24) *Shirk* is an *ithm* sin that means joining other gods with Allah. (4:116) The Qur'an teaches that if one sins, they should ask Allah for forgiveness and turn back to him. (11:3) The Qur'an teaches that Allah will overlook the sins of those who

⁶⁰ Khaklidi, Tarif, *The Muslim Jesus*, Harvard, 2003, pp. 13-18.

⁶¹ Van Voorst, Robert, *Analogy of World Scriptures*, Wadsworth, 2007, p. 52.

⁶² Abu-Hamdiyyah, Mohammad, *The Qur'an – an Introduction*, Routledge, London AND New York, 2000, pp. 10–19.

have faith in the teachings of Muhammad and do good deeds. (47:2) If they have wronged someone, they must make amends for Allah to forgive. (2:160).

4. Satan⁶³

In the Quran, Iblis (Satan) is in opposition to humankind rather than to Allah. Moreover, Iblis is considered subordinate to God, who has no rivals as He is “the Lord of the Creation” (McAuliffe 1:2). Another essential characteristic of Allah is that in Islam, God forgives all sins, which means that sin does not restrict mercy within the Islamic religion. On the other hand, the Bible suggests that Satan is the rival of God and not humanity. In some passages of scripture, Satan is described as having the ability to tempt Jesus and therefore challenge his power: “then Jesus was led up by the Spirit into the wilderness to be tempted by the devil” (*The Bible*, Matthew 4:1). In this example, Satan is capable of demonstrating that his power is comparable to God’s. While in Islam, God forgives all sins, in Christianity, sin significantly restricts God’s mercy. In these ways, drawing simple parallels between Satan in Christianity and Iblis in Islam shows that some differences cannot be ignored (Ahmad).

In the Muslim tradition, God next commanded all of the angels to prostrate themselves before Adam, to honor God’s new creation, and to display obedience to God. All of them did so except for Shaitan, a jinni (spirit) who refused to comply because he viewed Adam as inferior to him. Shaitan (the Muslim equivalent of Satan) subsequently swore to mislead mankind from the path of God, who responded by expelling him from the Garden (Qur’an 7:11-12). This story appears to be a development of a Christian legend present in the Life of Adam and Eve (around 100–300 CE), which recounts the Archangel Michael bringing Satan, then still an angel, to bow to Adam, with Satan refusing to bow. In Muhammad’s understanding, evinced several times in the Quran, angels are too lofty to rebel in this way, so he makes Satan a jinni,⁶⁴ a kind of spirit being from Arab folklore who can be either good or bad.

5. Adam, Eve, and the Fall⁶⁵

In the Hebrew Bible,⁶⁶ God forms Adam from the soil, blows the breath of life into him, and places him and a female companion, Eve, in a garden to “keep and guard it.” According to the creation narrative in the Qur’an, before God made Adam, He informed the angels of His divine plan to “create a vicegerent on earth.”

The angels, however, objected to creating humans because they believed that humans would become violent (Qur’an 2:30). This same detail about the angels occurs in the Jewish Talmud, a then-circulating piece of Jewish folklore.

It is described that Adam was created from a handful of soil that the Angels were instructed to take from the earth. This soil varied in colors of red, brown, black, and white; ranging in textures of soft, gritty, silky, and hard; and varying in attributes such as fertility. This indicates that the progeny of Adam was destined to be diverse.

⁶³ Abu-Hamdiyyah, Mohammad, *The Qur’an – an Introduction*, Routledge, London AND New York, 2000, pp. 21–22.

⁶⁴ Van Voorst, Robert, *Analogy of World Scriptures*, Wadsworth, 2007, p. 144.

⁶⁵ Ibid, p. 146.

⁶⁶ Ibid, p. 52.

The Quran also describes that Adam was created from clay (Quran 38:71) or dust (Quran 3:59). This range of descriptions brings to light the history and fundamental attachment that humankind has with the earth.⁶⁷

Genesis 1-27 – 3.25.

Qur'an 2.30-37

6. Cain and Abel⁶⁸

In the Bible, Cain murders his brother Abel after God favors Abel's sacrifice above his own. In the Quran, the details are almost identical, but then the Quran offers the following lesson: "We ordained for the children of Israel that if anyone slew a person...it would be as if he slew the whole of mankind: and if anyone saved a life, it would be as if he saved the life of the whole of mankind" (Quran 5:32).

At the same time, in the Jewish Mishna (the religion's first major redaction of oral traditions), which predates the Quran by centuries, we find the following text in reference to the story of Cain and Abel:

"Man was created single in order to show that to him who kills a single individual it shall be reckoned that he has slain the whole race, but to him who preserves the life of a single individual it is counted that he has preserved the whole race"
(Mishnah Sanhedrin, 4:5).

7. Sodom and Gomorrah⁶⁹

In the Biblical story, Abraham is resting in the heat of the day when he sees three mysterious strangers, whom the Bible identifies as an appearance of God. Abraham feeds them/God and they/God converse with him and his wife, Sarah, promising the couple that they will have a child in their old age.

Afterward, Abraham goes for a walk with the three men, where God tells Abraham that He is about to destroy the cities of Sodom and Gomorrah (the Bible elsewhere says [Ezekiel 16:49] that this was because of their pride, wealth, and mistreatment of the poor, not, as according to a later Christian tradition, because of their embrace of homosexuality). Abraham argues with God, bartering for the people of the cities, and God agrees that if Abraham finds even ten righteous among them, He will spare it. The cities don't pass the test and thus God destroys them.

In the Qur'an, Abraham receives the same message as above from angels, not identified as God Himself, as that would seemingly provide theological discomfort to have God be so intimate and familiar with humans. Thus, when Abraham attempts to argue with God, he is simply silenced, once again conveying a more transcendent notion of God at a greater distance from human beings.⁷⁰

⁶⁷ Abu-Hamdiyyah, Mohammad, The Qur'an – an Introduction, Routledge, London AND New York, 2000, p. 22.

⁶⁸ Ibid, p. 22–23.

⁶⁹ Ibid, p. 23–25.

⁷⁰ Ibid, p. 33–34.

Conclusion

In conclusion, both the Holy Bible and the Holy Qur'an are the sacred scripture of the two largest religious traditions of the world. Both are believed to be inspired by God. Believers of both religious traditions read those inspired words and seek guidance and advice from them. Both scriptures believe in a supreme deity, angels, prophets (25 in number), afterlife, God's Omniscience, Mary, and tolerance for others. Despite these similarities, both scriptures differ in their understanding and acceptance of composition of the scriptures (one author versus many authors), the divinity of Jesus, understanding of Sin, Satan, Adam, Eve, and the Fall, Cain and Abel, and Sodom and Gomorrah.

It is sufficient to say, though, that despite those differences, the Bible and the Qur'an inspire over 4.4 billion of the world's 8 billion followers. It is highly recommended that scholars from both faiths study the opposing religious tradition's holy scripture and with an open mind, try to understand the unifying message behind both scriptures: God/Allah created men to be stewards of the creation and to love his/her neighbor as himself/herself.

NAVASART MARDOYAN

Professor of Comparative Religion

References

- 1) Abu-Hamdiyyah, Mohammad, The Qur'an – an Introduction, Routledge, London and New York, 2000.
- 2) Aziz, Shawana, Faith in the Angels, Quran Sunnah Education Programs.
- 3) Coogan, Michael (ed.), The Illustrated Guide World Religions, London, 2003.
- 4) Cook, Michael, The Koran: A very Short Introduction, Oxford University Press, 2000.
- 5) Fisher, Mary Pat, Living Religions, 9th edition, Pearson, 2014.
- 6) Khaklidi, Tarif, The Muslim Jesus, Harvard, 2003.
- 7) Mahmoud, S.F., A Short History of Islam, Oxford University Press, Karachi, 1988.
- 8) Matthews, Warren, World Religions, Wadsworth, 2013, p. 155.
- 9) Richards, Chris (ed.), The Illustrated Encyclopedia of World Religions, Melbourne, 1997. Parrinder, Geoffrey (ed.), World Religions: From Ancient History to the Present, The Hamlyn Publishing Group, 1983, pp. 423 – 424.
- 10) Van Voorst, Robert, Analogy of World Scriptures, Wadsworth, 2007.

ՍՈՒՐԲ ԶԱԿՈՔԻ ՆԵՐՍԷՆ
ԴԻԻԱՆ ՍՈՒՐԲ ԱԹՈՈՈՅ

URGENT COMMUNIQUE
FORECLOSURE PROCESS AGAINST PROPERTIES OF THE ARMENIAN
PATRIARCHATE OF JERUSALEM

The hearing for the administrative petition (ATM 1470-02-24) filed by the Armenian Patriarchate of Jerusalem is set for Monday, February 24, 2025. This petition was filed as an attempt to stop the foreclosure process against real estate properties that the Patriarchate has owned for centuries, so as to collect Arnona (Municipal Tax) debts that have allegedly accrued since 1994.

If, God forbidding, the Patriarchate's petition is denied, the Jerusalem Municipality will seize real estate properties belonging to the Patriarchate and put them up for auction in order to collect allegedly disputed debts that have never been proven in judicial proceedings, and through customary practices heretofore, have never been enforced.

The petition is aimed at the actions of the collection officer—an employee of the Jerusalem Municipality—who has 'determined' that the Patriarchate owes an astronomical debt, without regard for the statute of limitations, and without providing clear identification of the basis for the alleged debt. Furthermore, a significant portion of the alleged debt relates to a property that is actually leased to the Jerusalem Municipality itself.

The same municipal employee refuses to review the validity of the debt he himself determined, citing formal-procedural grounds that the deadline for objection has passed. However, we have shown that the demands were never properly delivered to the Patriarchate within the required time frame. Despite this, the employee has issued a foreclosure order for the Patriarchate's properties to collect the debt he has determined, and the enforcement authority is required to comply with this order as though it were a court ruling.

In other words, the municipal employee acts as the plaintiff, the judge, and the executor, all in one, serving the interests of his employer—the Municipality.

Therefore, the Patriarchate has filed an administrative petition against both the Jerusalem Municipality and its collection officer, with a hearing scheduled for February 24, 2025.

Upon filing the petition, enforcement proceedings were temporarily suspended. However, should the petition be denied, not only will the Municipality be permitted to immediately resume foreclosure on specific properties, but it will also establish a dangerous legal precedent that could legitimize the expropriation of property rights and the involuntary liquidation of assets belonging to Christian religious institutions and communities in Israel. This would result in far greater harm to the property owners than the amount of the alleged disputed debts.

To the best of our knowledge, the Armenian Patriarchate is the only Christian community selected—and possibly targeted—to face such unprecedented and irreversible measures for the alleged Arnona debt.

The conduct of the Jerusalem Municipality in this matter is especially inappropriate, as it initiated this aggressive process despite the Municipality itself owing the Patriarchate millions of shekels in overdue rental fees. However, the Patriarchate has refrained from taking legal action to enforce payment and, instead, has been engaged in prolonged negotiations with the Municipality in an effort to resolve the debt amicably.

The conduct of the Jerusalem Municipality in this matter is also particularly inappropriate, as this aggressive process was initiated despite the establishment of a governmental committee in 2018 by Israeli Prime Minister Mr. Benjamin Netanyahu, and chaired by then-Minister Tzachi Hanegbi. The committee was tasked with finding solutions to the Arnona issue through negotiation and cooperation with the Heads of Christian Communities in the Holy Land. This committee remains active and has held several productive meetings, yielding positive outcomes.

Filing against the Armenian Patriarchate in the execution office, forcing it to pay the alleged Arnona debt, and, even more so, proceeding with the foreclosure of its properties, could jeopardize the Armenian Patriarchate's long-standing mission in the Holy Land, which has been active since the 7th century. Furthermore, it could threaten the continued presence of the Armenian community in the Holy Land, which dates back to the 4th century.

This is a clear attempt by the Municipality to undermine the Armenian Patriarchate through singling it out with economic pressure, with the aim of diminishing its presence in the Holy Land. Any court judgment regarding the alleged Arnona debt would set a dangerous precedent, extending its applicability to other Christian communities. This could have a profoundly negative impact on the overall Christian presence in the Holy Land, as well as on the religious, cultural, educational and ministerial activities of all Christian institutions currently operating in the region.

We call upon the Prime Minister of Israel, Mr. Benjamin Netanyahu, the Interior Minister, Mr. Moshe Arbel, and the head of the governmental committee, Mr. Tzachi Hanegbi, to intervene decisively and immediately freeze all actions taken by the Municipality against the Armenian Patriarchate of Jerusalem. We also urge them to resume the meetings of this governmental committee in order to find an amicable resolution to this issue, solely through negotiation within the framework established by the committee.

18 February, 2025

DIVAN OF THE ARMENIAN PATRIARCHATE

**ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՊԱՏՐԻԱՐՔՆԵՐՆ ՈՒ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐՈՒ
ՀՈԳԵՒՈՐ ՊԵՏԵՐԸ ԿԸ ԴԱՏԱՊԱՐՏԵՆ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐՔՈՒ-
ԹԵԱՆ ԳՈՅՔԻ ԲՈՆԱԳՐԱԿԱՆՄԱՆ ԱՆԱՐԴԱՐ ՈՐՈՇՈՒՄԸ ԵՒ
ԱՆՅԱՊԱՂ ՄԻՋԱՄՏՈՒԹԻՒՆ ԿԸ ՊԱՀԱՆՋԵՆ**

«Երանի՛ անոնց, որ քաղցն ու ծարաւն ունին արդարութեան, որովհետեւ անոնք պիտի յագենան»: (Մատթ. 5:6)

Չորեքշաբթի, 19 Փետրուար, 2025-ին, Երուսաղէմի Պատրիարքներն ու Եկեղեցիներու Հոգեւոր պետերը Երուսաղէմի քաղաքապետարանին կողմէ Հայոց Պատրիարքութեան գոյքի բռնագանձման որոշումը դատապարտող յայտարարարութեամբ հանդէս եկած են եւ պահանջած են անյապաղ միջամտութիւն:

«Մեծ մտահոգութեամբ մենք՝ Երուսաղէմի Պատրիարքներն ու Եկեղեցիներու Հոգեւոր պետերն մեր զօրակցութիւնը կը յայտնենք Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութեան դէմ՝ Երուսաղէմի քաղաքապետարանի արձակած անարդար բռնագանձման հրամանի առնչութեամբ՝ պահանջելով արդարադատութիւն: Հայոց Պատրիարքութեան դէմ ձեռնարկուած գործողութիւնները, որոնք հիմնուած են քաղաքապետարանի հարկի չստուգուած եւ ահուելի հարկային պարտքի վրայ, իրաւաբանօրէն կասկածելի են եւ բարոյապէս անընդունելի:

Անհնար է երեւակայել, որ քրիստոնէական հաստատութիւնները, որոնց առաքելութիւնը դարեր շարունակ եղած է հաւատքի պաշտպանութիւնը, համայնքներուն ծառայելը եւ Սուրբ Երկրի սրբազան ժառանգութիւնը պահպանելը, այժմ կը բախուին գոյքի բռնագանձման սպառնալիքին Իսրայէլի վարչական միջոցներով, որոնք կ'անտեսեն պատշաճ ընթացակարգերը: Յատկապէս տագնապալի է քաղաքապետարանին փորձը՝ պարտադրել պարտքի որոշումը՝ առանց դատական վերահսկողութեան, եւ ի հեճուկըս այսօրինակ հարցերու շուրջ բարեխղճօրէն բանակցելու համար ստեղծուած կառավարական յանձնաժողովի: Այս անխոհեմ քայլը կը վտանգէ Հայոց Պատրիարքութիւնը եւ կը ստեղծէ վտանգաւոր նախադէպ, որը կարող է վտանգել նաեւ քրիստոնէական ողջ հաստատութիւնները Սուրբ Երկրին մէջ:

Սոյն գործողութիւնը կը խարխլէ կրօնի ազատութիւնը, որը միւս բոլոր իրաւունքներու հիմքն է, քանի որ գոյքի բռնագրաւումով փորձ կ'ընեն վտանգել Հայ Եկեղեցւոյ գոյութիւնը՝ զրկելով անոր գործունէութեան անհրաժեշտ տնտեսական միջոցներէն եւ Հայ համայնքին իր եկեղեցւոյ հովուական խնամքէն:

«Եթէ անդամ մը կը տառապէ, բոլորը միասին կը տառապին» (Ա Կորնթացիս 12:26): Եկեղեցւոյ մը թիրախաւորումը յարձակում է բոլորին վրայ, եւ մենք չենք կրնար լռել այնքան ատեն, որքան որ Սուրբ Երկրին մէջ Քրիստոսին ծառայելու՝ քրիստոնէական ներկայութեան հիմքերը սասանուած են: Մենք կոչ կ'ընենք վարչապետ Պէնիամին Նեթանեհուի, Ներքին գործերու նախարար՝ Մոշէ Արալէլի եւ նախարար Յախի Հանեկալիի անյապաղ միջամտել, չեղարկել բռնագրաւման բոլոր ընթացակարգերը եւ ապահովել բանակցութիւններու վերսկսումը վերոնշեալ կառավարական յանձնաժողովի շրջանակներու մէջ՝ արդարութեան ոգիով այս հարցի խաղաղ լուծման հասնելու համար:

Թող թագաւորէ արդարութիւնը եւ թող Սուրբ Երկիրը մնայ հաւատքի փարոս սերունդներու համար», - ըսուած է Երուսաղէմի Պատրիարքներու եւ Եկեղեցիներու Հոգեւոր պետերու միասնական յայտարարութեան մէջ:

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութիւնը վայրկեաններ առաջ դատարանէն ծանուցում ստացաւ, որ սպասուող եղանակային վատ պայմաններու պատճառով 24 Փետրուար, 2025-ին, Արնոնայի (քաղաքապետարանի հարկ) խնդրով նախատեսուած դատական նիստը կրնայ չեղարկուիլ: Նիստի գումարման մասին վերջնական որոշումը կը ծանուցուի կիրակի, 23 Փետրուար, 2025-ին:

20 Փետրուար, 2025

ԳԻՒԱՆ ՍՈՒՐԲ ԱԹՈՌՈՅ

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Երուսաղէմի Հայոց պատրիարքարանը այսու կը տեղեկացնէ, թէ 24 Փետրուար, 2025-ին նշանակուած դատական նիստը չէ կայացած: Եղանակային անբարենպաստ պայմաններու պատճառաւ դատարանը որոշած էր դատական նիստի օրը վերանշանակել մօտ օրերս, սակայն տակաւին օրը որոշ չէ:

25 Փետրուար, 2025

ԳԻՒԱՆ ՍՈՒՐԲ ԱԹՈՌՈՅ

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Երբ ականատես կ'ըլլանք Սուրիոյ մէջ շարունակուող խժդժութեանց եւ աւերիչ հակամարտութեանց, մեր սիրտերը կը լեցուին խոր վշտով եւ մտահոգութեամբ՝ բոլոր տառապողներուն համար: Մասնաւորապէս մեզի կը յուզէ մեր Հայ քրիստոնեայ եղբայրներուն եւ քոյրերուն ծանր վիճակը, որոնք սերունդներ շարունակ ապրած են այդ հողին վրայ, ուր ապաստանած են 1915 թուականի սարսափելի Հայոց ցեղասպանութենէ ետք: Սուրիան եղած է վերապրածներու եւ անոնց ժառանգներու տունը, որոնց ներկայութիւնը հոն քրիստոնեայ Հայի տոկունութեան եւ հաւատքի վկայութիւնն է:

Այսօր, Սուրիոյ մէջ գտնուող բոլոր քրիստոնեայ համայնքներու անվտանգութիւնն ու ապահովութիւնը դարձեալ վտանգուած է բռնութեան եւ քառսի պատճառով, որը ցաւալիօրէն կը պատուհասէ տարածաշրջանը: Մենք մեր բողոքի ձայնը կը բարձրացնենք ոչ միայն բոլոր անմեղ կեանքերու պաշտպանութեան, այլ յատկապէս այն հայերու համար, որոնք 20-րդ դարու առաջին ցեղասպանութիւն տեսած ժողովուրդի կենդանի վկաներն են: Անոնք պարզապէս էթնիկ խումբ մը կամ հաւատացեալներու համայնք մը չեն, անոնք գոյատեւումի, հաստատակամութեան եւ արժանապատուութեան համար շարունակուող պայքարի սուրբ վկաներն են՝ ի դէմս ցեղասպանական հալածանքներու:

Սուրիոյ մէջ գտնուող Հայերը, որոնցմէ շատեր կը բնակին Հալէպի, Դամասկոսի եւ այլ քաղաքներու մէջ, արդէն շատ դիմակայած են: Անոնք վերակառուցած են իրենց կեանքը ցեղասպանութենէ ետք, ստեղծած են կենսունակ համայնքներ եւ առատօրէն նպաստած են Սուրիոյ ընկերային, մշակութային եւ հոգեւոր կառուցուածքին: Բայց եւ այնպէս անոնք այժմ կանգնած են իրենց կեանքին եւ ժառանգութեան սպառնացող վրտանգի առջեւ: Անոնց եկեղեցիները, դպրոցները եւ տունները յայտնուած են շարունակուող քաղաքացիական պատերազմի կրակի տակ եւ դարձեալ տեղահանումի վախ կայ:

Կոչ կ'ընենք միջազգային հանրութեան, պետութիւններուն, կրօնական կազմակերպութիւններուն, մարդասիրական մարմիններուն եւ անհատներուն, անյապաղ իրենց ուշադրութիւնը կեդրոնացնել ՍՈՒՐԻՈՅ ԲՈԼՈՐ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՆԵՐՈՒ պաշտպանութեան եւ պահպանման վրայ: Այս համայնքները պարզապէս ազգային փոքրամասնութիւններ չեն, այլ Մերձաւոր Արեւելեքի մէջ քրիստոնէական ներկայութեան կենսական մասն են. ներկայութիւն մը, որ գոյատեւած է դարեր շարունակ: Սուրիոյ մեր քրիստոնեայ եղբայրներու եւ քոյրերու անվտանգութիւնը պէտք չէ անտեսուի կամ դիտարկուի որպէս երկրորդական խնդիր տարածաշրջանի քաղաքական տեղաշարժերու ֆոնին:

Թող Աստուած օրհնէ Հայ ժողովուրդը եւ Սուրիոյ բոլոր քրիստոնեայ համայնքները, եւ թող Անոր ողորմութիւնը խաղաղութիւն եւ պաշտպանութիւն բերէ բոլոր անոնց, որոնք կը տառապին Սուրիոյ մէջ եւ անոր սահմաններէն դուրս: Կ'աղօթենք այն օրուան համար, երբ փոքրամասնութիւն կազմող բոլոր քրիստոնեաները, անկախ իրենց դաւանանքէն, կը կարողանան ապրել իրենց համայնքներու մէջ ներդաշնակ եւ ապահով՝ առանց կրօնական հալածանքներու:

11 Մարտ, 2025

ԴԻԻԱՆ ՍՈՒՐԲ ԱԹՈՌՈՅ

ՍՈՒՐԲ ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ**ԱՅԼԵՒԱՅԼՔ****ԺԱՌԱՆԳԱԽՈՐԱՅ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ ԵՒ ԸՆԾԱՅԱՐԱՆԻ
ԱՄԱՆՈՐԵԱՅ ՀԱՆԴԷՍ**

Երկուշաբթի, 13 Յունուար, 2025-ին, երեկոյեան ժամը 18:30-ին, Սուրբ Ծննդեան տօնական հանդիսութեանց սեմին, ընդունուած սովորութեան համաձայն, Ժառանգաւորաց վարժարանի եւ Ընծայարանի սաները հանդէս եկան Կաղանդի յայտագրով:

Սուրբ Աթոռոյս Լուսարարապետ՝ Գերաշնորհ Տ. Սեւան Արքեպիսկոպոս Ղարիպեան Սրբազան Հօր գլխաւորութեամբ Սրբոց Յակոբեանց միաբանութիւնը դիմաւորեցաւ Ժառանգաւորաց վարժարանի օրհներգ «Սիրտ ի սիրտ» երգի հնչիւններու ներքոյ, ապա յոտնկայս երգուեցաւ Հայաստանի Հանրապետութեան օրհներգը:

Երեկոյի բացման խօսքն ըրաւ Տիրացու Յովհաննէս Խումարեան՝ բարի գալստեան եւ Նոր Տարուայ շնորհաւորական խօսքեր ուղղելով ներկաներուն: Ապա Ժառանգաւոր վարժարանի եւ Ընծայարանի սաները հանդէս եկան խմբերգերով, մեներգերով, ասմունքներով, կատակերգական ներկայացմամբ եւ կիթառի կատարմամբ:

Հանդիսութեան վերջաւորութեան վարժարանի տեսուչ՝ Հոգեշնորհ Տ. Գէորգ Վարդապետ Հայրապետեան հրաւիրեց Գերաշնորհ Լուսարարապետ Սրբազան Հայրը՝ կատարելու իր շնորհաւորական խօսքն ու փակման աղօթքը:

ՏԱՐԵՄՈՒՏ 2025 ԹՈՒԱԿԱՆԻՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ

Ինչպէս ամէն տարի, 2025-ին եւս Տարեմուտի կէս-գիշերային զանգակահարութեան աւանդութիւնը տեղի ունեցաւ վանքի Մեծ բակին մէջ, ուր հաւաքուած էին միաբան հայրեր, Ժառանգաւոր սաներ եւ Սաղիմահայեր:

Ճիշդ կէս-գիշերին Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարի մեծ զանգերու զանգիւնով ազդարարուեցաւ Նոր Տարուան սկիզբը, ապա միաբանութեան եւ Ժառանգաւոր սաներու «Փառք ի բարձունս» երգով, Բարձրեալին գոհութիւն եւ փառք մատուցանելով աւետուեցաւ Նոր Տարուան մուտքը, որմէ յետոյ Ժառանգաւորաց վարժարանի եւ Ընծայարանի տեսուչ՝ Հոգեշնորհ Տ. Գէորգ Վարդապետ Հայրապետեան շնորհաւորեց ներկաներու Ամանորը եւ գալիք Սուրբ Ծնունդը:

Յաջորդ օրը առաւօտուն, 14 Յունուար, 2025-ին, Հին տոմարով Նոր Տարին, ժամը 8-ին, նախագահութեամբ Սուրբ Աթոռոյս Գահակալ՝ Նորին Ամենապատուութիւն Տ. Նուրհան Արքեպիսկոպոս Մանուկեան Պատրիարք Սրբազան Հօր՝ Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ Առաւօտեան ժամերգութիւն եւ մատուցուեցաւ Սուրբ եւ Անմահ Պատարագ: Պատարագեց եւ քարոզեց՝ Հոգեշնորհ Տ. Աղան Վարդապետ Գոգչեան:

Պատարագէն յետոյ նախագահութեամբ Լուսարարապետ Սրբազան Հօր՝ Միաբանութիւնը, Ժառանգաւոր սաները եւ Սաղիմահայ ժողովուրդը Սուրբ Աթոռոյս օրհներգի երգեցողութեամբ, թափօրով բարձրացան Պատրիարքարան, ուր նախ Սրբոց Թարգմանչաց սաներէն փոքրիկն Լուի Թագաւորեան յանուն վարժարանի աշակերտութեան եւ տեսչութեան հաճելի Ամանորի ուղերձ մը ընթերցեց՝ ուղղուած Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր եւ Միաբանութեան:

«Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հայր, Գերաշնորհ եւ Հոգեշնորհ Հայրեր, Արժանապատիւ Տէր Հայրեր, յարգելի ուսուցիչներ, Ժառանգաւորաց վարժարանի եւ Ընծայարանի սաներ, պատուարժան հիւրեր եւ ներկաներ.

Սրբոց Թարգմանչաց վարժարանի տեսչութեան, քարտուղարութեան, ուսուցչական կազմի եւ աշակերտութեան անունով կ'ուզեմ Ձեզի փոխանցել ամենաջերմ մաղթանքները Սուրբ Ծննդեան եւ Ամանորի կապակցութեամբ: Թող գալիք օրերը լեցուած ըլլան համերաշխութեամբ, խաղաղութեամբ եւ աւելի պայծառ ապագայի խոստումով:

Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հայր,

Սուրբ Ծնունդը եւ մեր Տէր ու Փրկիչ Յիսուս Քրիստոսի Սուրբ Ծննդեան տօնը կը լեցնէ մեր սրտերը յոյսով, խաղաղութեամբ եւ երախտագիտութեամբ: Այն մեզ կը յիշեցնէ այն սիրոյ եւ առաջնորդութեան մասին, որ Տէրը կ'առաջարկէ իր բոլոր զաւակներուն:

Սրբոց Թարգմանչաց վարժարանը կենսական դեր կը խաղայ հայկական ժառանգութեան պահպանման եւ տարածման գործին մէջ: Անոր պատերէն ներս մենք կը սնուինք մեր լեզուի իմաստութեամբ, մեր մշակուցի հարստութեամբ եւ մեր հաւատքի մնայուն արժէքներով: Վարժարանը պարզապէս կրթութեան վայր չէ, այլ սրբավայր ուր մենք աշակերտներս, կը սորվինք յարգել մեր անցեալը, ընդունիլ մեր ներկան եւ կառուցել ապագայ՝ արմատաւորուած սիրոյ եւ միասնութեան վրայ: Այստեղ ձեռք կը բերենք գիտելիք եւ քաջութիւն՝ դիմակայելու աշխարհի մարտահրաւէրներուն, խորապէս կապուած մնալով հայկական ինքնութեան:

Սրբազան Հայր, թող այս Նոր Տարին առատ օրհնութիւններ, առողջութիւն եւ խաղաղութիւն բերէ Ձեզ, եւ Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան բոլոր անդամներուն: Մենք՝ Ձեր աշակերտները, հաւատարիմ կը մնանք Ձեր սերմանած արժէքները պաշտպանելուն, եւ կը մաղթենք ուժ՝ շարունակելու նուիրումով առաջնորդել մեզ դէպի լուսաւոր ապագայ:

Թող այս Նոր Տարին ուրախութիւն եւ խաղաղութիւն բերէ յամայն հայութեան եւ ողջ աշխարհին: Իսկ մեր ազգի միասնութիւնը զօրանայ եւ Աստուծոյ կամքով իրականանան մեր ժողովուրդի բոլոր երազանքները:

Սրբազան Հայր, կը խնդրենք Ձեր աղօթքն ու օրհնութիւնը հայկական բոլոր կրթական հաստատութիւններու բարգաւաճման համար, որպէսզի երիտասարդները մեծնան իմաստութեամբ, հաւատքով եւ քաջութեամբ՝ պատրաստ ընդունելու իրենց դերը որպէս մեր ժառանգութեան ջահակիրներ եւ խաղաղութեան ու բարի կամքի դեսպաններ:

Կը մաղթենք Ձեզի ուրախութեամբ լի Սուրբ Ծնունդ եւ յոյսերով լի Ամանոր:

Խորին յարգանքս եւ սրտաբոլիս շնորհաւորանքներով՝ Սրբոց Թարգմանչաց վարժարանի աշակերտութիւն»:

Ապա բոլոր ներկաները մօտեցան Սրբազան Պատրիարքին աջը համբուրելու եւ ստացան մէկական նարինջ:

Տարեմուտի Սուրբ եւ Անմահ Պատարագ մատուցուեցաւ նաեւ Սուրբ Հրեշտակապետաց եկեղեցւոյ մէջ, պատարագեց եւ քարոզեց Սուրբ Հրեշտակապետաց Վանքի տեսուչ՝ Հոգեշնորհ Տ. Դեւոնդ Մ. Վարդապետ Յովհաննիսեան:

ՀԱՅՈՑ ՍՈՒՐԲ ԾՆՈՒՆԴԸ ԲԵԹՂԵՏԷՄԻ ՄԷՋ

18 Յունուար, 2025-ին, Հայոց Սուրբ Ծնունդի առաւօտեան ժամը 9:30-ին, Իսրայէլի Ներքին գործոց նախարարութեան Քրիստոնեայ համայնքներու բաժնի վարիչ՝ Տիար Սեզար Մարճիէ եւ ոստիկանները այցելեցին Պատրիարքարան՝ Նորին Ամենապատուութիւն Տ. Նուրհան Պատրիարք Մանուկեանի Սուրբ Ծնունդը շնորհաւորելու եւ դէպի Բեթղեհէմ թափօրին հսկողութիւնն ապահովելու համար:

Ժամը 9:45-ին, Լուսարարապետ՝ Գերաշնորհ Տ. Սեւան Արքեպիսկոպոս Ղարիպեան Սրբազան Հօր գլխաւորութեամբ Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութիւնը ինքնաշարժերու շարանով ճամբայ ելաւ դէպի Բեթղեհէմ: Ճամբու կիսուն Յունաց Սուրբ Եղիա վանքին առջեւ Լուսարարապետ Սրբազան Հօրը դիմաւորելու եկած էին Պէյթ Ճալայի, Պէյթ Սահուրի քաղաքապետները, եւ Պաղեստինեան իշխանութեան ներկայացուցիչներ: Հիւրասիրութենէ ետք Լուսարարապետ Սրբազան Հօր գլխաւորած ինքնաշարժերու թափօրը Ռաքէլի գերեզման առաջնորդող դուռէն անցնելով՝ առաջնորդուեցաւ դէպի Բեթղեհէմ:

Քաղաքի մուտքին, ինքնաշարժերէն դուրս ելլելով, Լուսարարապետ Սրբազան Հայրը եւ Միաբանութեան անդամները քալելով յառաջացան մինչեւ հրապարակ: Բարի գալուստի համար Բեթղեհէմի հրապարակին վրայ Լուսարարապետ Սրբազան Հօր եւ Միաբանութեան դիմաւորելու եկած էին Բեթղեհէմի քաղաքապետ՝ Տիար Անտոն Սալման, Պաղեստինի քրիստոնեաներու հարցերով բարձրագոյն խորհուրդի նախագահ՝ Տիար Ռամզի Խուրի, նահանգապետը եւ բարձրաստիճան զինուորականներ: Թափօրը, որուն երկու կողմէն Հ.Յ.Միութեան եւ Հ.Մ.Ը.Միութեան սկառտական խումբերը պատուի կեցած էին՝ «Խորհուրդ Մեծ» շարականի երգեցողութեամբ, եւ Տաճարին զանգերու ղօղանջին ներքոյ բարձրացաւ Ծննդեան Տաճարի Հայկական վանքը, ուր Լուսարարապետ Սրբազան շնորհաւորեց եւ շնորհակալութիւն յայտնեց բոլոր ներկաներուն: Ապա բարի գալուստի խօսքով հանդէս եկաւ Բեթղեհէմի քաղաքապետ՝ Տիար Անտոն Սալման:

Յետ միջօրէի, ժամը 2-ին, Լուսարարապետ Սրբազան Հօր գլխաւորութեամբ «Հրաշափառ»-ով մուտք կատարուեցաւ Սուրբ Ծննդեան Տաճար եւ Սուրբ Այր: Ճրագալոյցի Սուրբ Պատարագը Սուրբ Այրին մէջ մատուց եւ «Հայր Մեր»էն առաջ քարոզեց Հայաստանէն ուխտաւորաբար Սուրբ Աթոռ ժամանած՝ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի միաբան՝ Հոգեշնորհ Տ. Ռուբէն Վարդապետ Զարգարեան: Ապա՝ Միաբանութիւնը պատարագիչ Հայր Սուրբի հանդիսապետութեամբ բարձրացաւ Հայոց Վանք. բազին մէջ կարդացուեցաւ Սուրբ Ծննդեան Աւետարանը եւ երգուեցաւ «Փառք ի բարձունս»:

Սրբազան արարողութիւններէն յետոյ, երեկոյեան ժամը 7-ին, Սուրբ Ծննդեան տօնին առիթով «Քաղա Նովա» պանդոկին մէջ Պատրիարքութեանս կողմէ տրուած հիւրասիրութեան ներկայ գտնուեցան Պաղեստինի քրիստոնեաներու հարցերով բարձրագոյն

խորհուրդի նախագահ՝ Տիար Ռամզի Խուրի, Բեթղեհէմի քաղաքապետ՝ Տիար Անտոն Սալման, նահանգապետը, բարձրաստիճան զինուորականներ եւ Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան անդամներ:

Նոյն գիշեր, ժամը 10-ին, սկսաւ Սուրբ Ծննդեան գիշերային արարողութիւնը: Միաբանութիւնը՝ հանդիսապետութեամբ Հայաստանէն ուխտաւորաբար Սուրբ Աթոռ ժամանած Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի միաբաններէն, Գուգարաց թեմի առաջնորդ Գերաշնորհ Տ. Յովնան Եպիսկոպոս Յակոբեանի՝ Հայոց Վանքէն իջաւ Սուրբ Ծննդեան Տաճար եւ Սուրբ Այր: Ապա կատարուեցան Գիշերային եւ Առաւօտեան ժամերգութիւններ:

Գիշերուայ ժամը 12-ին (որ է Յունուար 19-ի առաւօտեան) Միաբանութիւնը հանդիսապետութեամբ Լուսարարապետ՝ Գերաշնորհ Տ. Սեւան Արքեպիսկոպոս Ղարիպեանի, իջաւ Սուրբ Ծննդեան Այր, ուր կարդացուեցաւ մեր Փրկչի Ծննդեան աւետիսը եւ երգուեցաւ «Փառք ի բարձունս» երգը, աւետելով Քրիստոսի խաղաղութեան եւ ի մարդիկ հաճութեան բարի լուրը: Սուրբ Այրին մէջ կատարուած արարողութեան ներկայ էին նաեւ Պաղեստինի քրիստոնեաներու հարցերով բարձրագոյն խորհուրդի նախագահ՝ Տիար Ռամզի Խուրի, Բեթղեհէմի քաղաքապետ՝ Տիար Անտոն Սալման եւ այլ պաշտօնեաներ, որոնք հանդիսապետ Լուսարարապետ Սրբազան Հօր Ծննդեան պատգամէն յետոյ իրենց շնորհաւորանքը յայտնելով՝ մեկնեցան:

Սուրբ Այրի արարողութենէն ետք, պաշտամունքները շարունակուեցան Տաճարին մէջ, ուր ընթերցուեցան չորս Աւետարաններ: Ապա՝ ճաշու ժամերգութիւններէն ետք, Աւագ սեղանին վրայ պատարագեց եւ քարոզեց Հայաստանէն ուխտաւորաբար Սուրբ Աթոռ ժամանած՝ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի Լուսարարապետի պաշտօնակատար՝ Հոգեշնորհ Տ. Յարութիւն Վարդապետ Կիրակոսեան:

Սուրբ Պատարագին յաջորդեց Զրօրհնեաց արարողութիւնը՝ հանդիսապետութեամբ Գուգարաց թեմի առաջնորդ՝ Գերաշնորհ Տ. Յովնան Եպիսկոպոս Յակոբեանի եւ առընթերակայութեամբ Հոգեշնորհ Տ. Եղիշէ Վարդապետ Ուշքունեանի եւ Տ. Ներսէհ Վարդապետ Ալոյեանի: Զրօրհնէքի հոգեպարար արարողութենէ ետք քարոզեց հանդիսապետ՝ Գերաշնորհ Տ. Յովնան Եպիսկոպոս Յակոբեան, ապա նախագահեց Սուրբ Յովհաննէս Մկրտչի նախատօնակին:

Յետ նախատօնակի կատարուեցան ճաշու ժամերգութիւններ, ապա Սուրբ Ծննդեան Այրին մէջ պատարագեց հանդիսապետ՝ Գերաշնորհ Տ. Յովնան Եպիսկոպոս Յակոբեան:

Պաշտամունքներու աւարտին, առաւօտեան ժամը 6-ին, Միաբանութիւնը թափօրով եւ «Խորհուրդ մեծ» շարականի երգեցողութեամբ բարձրացաւ Հայոց Վանք, եւ տեսչարանին մէջ կարդացուեցաւ Սուրբ Ծննդեան Աւետարանը եւ երգուեցաւ «Փառք ի բարձունս», ապա Միաբանութիւնը վերադարձաւ Երուսաղէմ:

ԱՄԵՆԱՊԱՏԻՒ Տ. ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՏՐԻԱՐՔ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ
ՊԱՐԳԵՒԱՏՐՈՒԵՑԱԻ «ԿՈՄԻՏԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ 155» ՈՍԿԷ
ՄԵՏԱԼՈՎ

2024 թուականի Դեկտեմբեր 30-ին Լոնտոնի մէջ տեղի ունեցած «Ծագումով Հա-

յեր» հաղորդաշարի կազմակերպած մրցանակաբաշխության Սուրբ Աթոռոյս կողմէ ներկայ գտնուեցաւ Հոգեշնորհ Տ. Տիրան Վարդապետ Յակոբեան:

Մրցանակաբաշխության ընթացքին «Կոմիտաս Վարդապետ 155» ոսկէ մեդալով պարգևատրուեցան Երուսաղէմի Հայ Պատրիարք՝ Ամենապատիւ Տ. Նուրհան Արքեպիսկոպոս Մանուկեան Սրբազան Հայրը եւ մրցանակաբաշխության ներկայ Հոգեշնորհ Տ. Տիրան Վարդապետ Յակոբեան:

Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր ոսկէ մեդալը հաղորդաշարի հեղինակ՝ Տիկին Մանանա Յակոբեան Երկուշաբթի, 20 Յունուար, 2025-ի առաւօտեան այցելեց Պատրիարքարան եւ անձամբ յանձնեց Պատրիարք Սրբազան Հօրը:

Պարգևի յանձնման ներկայ էին Հոգեշնորհ Տ. Տիրան Վարդապետ Յակոբեան, Տ. Ներսէս Վարդապետ Ալոյեան եւ Տ. Արշակ Աբեղայ Ղազարեան:

ՏԱՐԵԿԱՆ ՈՒԽՏԱԳՆԱՅՈՒԹԻՒՆ ԴԷՊԻ ՅՈՐԴԱՆԱՆ ԳԵՏ

Շաբաթ, 25 Յունուար, 2025-ին, առաւօտեան ժամը 11:00-ին, գլխաւորութեամբ Սուրբ Աթոռոյս Լուսարարապետ՝ Գերաշնորհ Տ. Սեւան Արքեպիսկոպոս Ղարիպեանի Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութիւնը, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնէն Սուրբ Աթոռ ժամանած հիւր եկեղեցականները, Ժառանգաւոր Սաները եւ Սուրբ Երկրի տարբեր քաղաքներէն ուխտաւոր հայեր մեկնեցան դէպի Յորդանան գետ, ուր ձեռամբ հանդիսապետ Լուսարարապետ Սրբազան Հօր՝ կատարուեցաւ տարեկան Զրօրհնեաց արարողութիւնը:

Այս տարուան խաչ-քաւորն էր Ժառանգաւոր սաներէն Մարտին Նազարեան:

Յորդանանեան կողմէ գետափ եկած էին Ամմանի Պատրիարքական փոխանորդ՝ Հոգեշնորհ Տ. Աւետիս Ծ. Վարդապետ Իփրաճեան իր գաղութի հաւատացեալներու հետ:

ՆՈՐ ՆՇԱՆԱԿՈՒՄՆԵՐ

Նորին Ամենապատուութիւն Տ. Նուրհան Արքեպիսկոպոս Մանուկեան Պատրիարք Սրբազան Հօր տնօրինութեամբ կատարուած են նոր նշանակումներ:

Հոգեշնորհ Տ. Արշակ Աբեղայ Ղազարեան, ազատուելով Պատրիարք Սրբազան Հօր Գաւազանակրի եւ անձնական քարտուղարի պաշտօնէն, իր ծառայութիւնը պիտի շարունակէ որպէս Սուրբ Թէոդորոս Զեռագրատան եւ Հելէն եւ Էտուարտ Մարտիկեան Թանգարանի տեսուչ:

Հոգեշնորհ Տ. Սիոն Աբեղայ Թաքուշեան նշանակուած է Պատրիարք Սրբազան Հօր Գաւազանակիր եւ անձնական քարտուղար:

ԱՒՍՏՐԻՈՅ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐՈՒ ԽՈՐՀՈՒՐԴԻ ԱՆԴԱՄՆԵՐԸ

ԱՅՅԵԼԵՑԻՆ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐՔԱՐԱՆ

Ուրբաթ, 14 Փետրուար, 2025-ի առաւօտուն Աւստրիոյ եկեղեցիներու խորհուրդի անդամները դէպի Սուրբ Երկիր կատարած իրենց «Համերաշխութեան այցելութեան»

ընթացքին, առաջնորդութեամբ Կեդրոնական Եւրոպայի եւ Սկանտինաւիայի Հայրապետական պատուիրակ՝ Գերաշնորհ Տ. Տիրան Եպիսկոպոս Պետրոսեանի՝ այցելեցին Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցան Նորին Ամենապատուութիւն Տ. Նուրհան Պատրիարք Մանուկեանի հետ։ Հանդիպմանը ներկայ էր նաեւ Գերաշնորհ Տ. Թէոդորոս Եպիսկոպոս Զաքարեան։

Պատուիրակութիւնը բաղակացած էր Խորհուրդի վարչական հինգ անդամներէ եւ մէկ լրագրողէ։ Այցի նպատակն էր աջակցութիւն յայտնել քրիստոնէական համայնքներուն, որոնք կը բախուին քաղաքական, սոցիալական եւ տնտեսական դժուարութիւններու։ Այցելութեան կարեւոր խնդիրներէն է նաեւ տարածաշրջանին մէջ գործող միջազգային ծրագիրներու, ատոնց կարգին՝ EAPP-ի (*Ecumenical Accompaniment Programme in Palestine and Israel*) շրջանակներու մէջ իրականացուող աշխատանքներուն ծանօթանալը։ Այս ծրագիրները կարեւոր դեր կը կատարեն խաղաղութեան, արդարութեան եւ մարդու իրաւունքներու խթանման գործին մէջ։

Խորհուրդի անդամները հանդիպումներ պիտի ունենան նաեւ Յունաց եւ Լատինաց Պատրիարքներուն հետ՝ քննարկելու Սուրբ Երկրի քրիստոնեաներու իրավիճակը եւ ամրապնդելու միջ-եկեղեցական յարաբերութիւնները։

Հանդիպումէն յետոյ, Գերաշնորհ Տ. Թէոդորոս Եպիսկոպոս Զաքարեան պատուիրակութեանն ուղեկցեց դէպի Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճար եւ տուաւ Մայր Տաճարի պատմականը, իսկ Հոգեշնորհ Տ. Արշակ Աբեղայ Ղազարեան ուղեկցեց դէպի Հէլեն եւ էտուարտ Մարտիկեան թանգարան եւ տուաւ թանգարանի ցուցանմոյշներու բացատրականը։

ՍՈՒՐԲ ԵՐԿՐԻ ՊԱՏՐԻԱՐՔՆԵՐԸ ԵՒ ՀՈԳԵՒՈՐ ՊԵՏԵՐԸ, ԻՆՉՊԷՍ ՆԱԵՒ ՍՈՒՐԲ ԵՐԿՐԻ ԳԻՒԱՆԱԳԷՏՆԵՐԸ ՄԷԿՏԵՂՈՒԱԾ ԵՆ ՅՈՒՆԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐՔԱՐԱՆԻՆ ՄԷՋ

Ուրբաթ, 14 Փետրուար, 2025-ին, Երուսաղէմի Յունաց Պատրիարքարանին մէջ տեղի ունեցաւ նշանակալից հանդիպում մը, որու ընթացքին Երուսաղէմի պատրիարքները եւ հոգեւոր պետերը, դեսպանները, գլխաւոր հիւպատոսները եւ դիւանագիտական առաքելութեանց ներկայացուցիչները հաւաքուած էին քննարկելու Սուրբ Երկրին մէջ գտնուող եկեղեցիներու եւ քրիստոնեաներու առջեւ ծառացած մարտահրաւէրները եւ գտնելու ուղիներ, որոնցմով դիւանագիտական կապերը կարող են նեցուկ ըլլալ քրիստոնեաներուն եւ պաշտպանել իրավիճակը Երուսաղէմի մէջ։ Հոգեւոր պետերը նաեւ ընդգծած են միջազգային համագործակցութեան կարեւորութիւնը տարածաշրջանին մէջ քրիստոնէական համայնքներու պատմական եւ քաղաքացիական դերի շարունակականութիւնն ապահովելու համար։

Երուսաղէմի Հայ Պատրիարքութեան կողմէ համագումարին ներկայ էին Աւագ Թարգման՝ Հոգեշնորհ Տ. Վազգէն Վարդապետ Ալէքեան եւ Դիւանապետ՝ Հոգեշնորհ Տ. Աղան Վարդապետ Գոգչեան։

Համաժողովի վերջաւորութեան հոգեւոր պետերը Կազայի ժողովուրդի արժանապատուութիւնն ու ներկայութիւնը պաշտպանելու մարդասիրական խնդրանքով մը հանդէս եկան։

PATRIARCHS AND HEADS OF THE CHURCHES IN JERUSALEM

A HUMANITARIAN PLEA FROM THE CHURCHES OF JERUSALEM: DEFENDING THE DIGNITY AND PRESENCE OF THE PEOPLE OF GAZA

Jerusalem, the Holy Land

February 14, 2025

As custodians of the Christian faith and conscience in this sacred land, we raise our voices in sorrow and steadfast resolve in the face of the ongoing suffering in Gaza. The devastation that has unfolded before the eyes of the world is a profound moral and humanitarian tragedy. Thousands of innocent lives have been lost, and entire communities stand in ruin, with the most vulnerable—children, the elderly, and the sick—enduring unimaginable hardship.

Amid this anguish, we are compelled to speak against the grave threat of mass displacement, an injustice that strikes at the very heart of human dignity. The people of Gaza, families who have lived for generations in the land of their ancestors, must not be forced into exile, stripped of whatever is left of their homes, their heritage, and their right to remain in the land that forms the essence of their identity. As Christians, we cannot be indifferent to such suffering, for the Gospel commands us to uphold the dignity of every human being. The words of our Lord remind us: “Woe to those who make unjust laws, to those who issue oppressive decrees, to deprive the poor of their rights and withhold justice from the oppressed” (Isaiah 10:1-2).

In this critical moment, we acknowledge and support the position of His Majesty King Abdullah II of Jordan, President El-Sisi of Egypt, and others, whose firm and principled stance have remained clear and unwavering in rejecting any attempt to uproot the people of Gaza from their land. Their relentless efforts to provide humanitarian aid, appeal to the world’s conscience, and insist on the protection of civilians exemplify leadership at its highest level of responsibility.

In this same spirit, we also call for the release of all captives from both sides so that they can be safely reunited with their families. We additionally appeal to all people of faith, to governments, and to the international community to act swiftly and decisively to halt this catastrophe. Let there be no justification for the uprooting of a people who have already suffered beyond measure. Let the sanctity of human life and the moral obligation to protect the defenseless outweigh the forces of destruction and despair. We call for an immediate unfettered humanitarian access to those in desperate need. To abandon them now would be to abandon our shared humanity.

As we lift our prayers for those in mourning, for the wounded, and for those who remain steadfast in the land of their forefathers, we remember the promise of Scripture: “The Lord upholds all who fall and lifts up all who are bowed down” (Psalm 145:14). May the God of mercy strengthen the afflicted, soften the hearts of those who hold power, and bring forth a peace that upholds justice, preserves human dignity, and safeguards the presence of all people in the land to which they belong.

—The Patriarchs and Heads of the Churches in Jerusalem

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՄԻԱՅԵԱԼ ՆԱՀԱՆԳՆԵՐՈՒ ՊԵՏՔԱՐՏՈՒՂԱՐ՝ ՏԻԱՐ ՄԱՐՔՕ ՌՈՒՊԻՕ ԱՅՅԵԼԵՅ ՍՈՒՐԲ ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ ՏԱՃԱՐ

Կիրակի, 16 Փետրուար, 2025-ի առաւօտուն Ամերիկայի միացեալ նահանգներու պետքարտուղար՝ Տիար Մարքօ Ռուպիօ կատարեց իր առաջին պաշտօնական այցը Սուրբ Յարութեան Տաճար:

Դիմաւորման արարողութեան երուսաղէմի Հայ Պատրիարքութեան կողմէ ներկայ էին Դիւանապետ՝ Հոգեշնորհ Տ. Աղան Վարդապետ Գոգչեան եւ Սուրբ Յարութեան Տաճարի նախկին տեսուչ՝ Հոգեշնորհ Տ. Սամուէլ Ծ. Վարդապետ Աղոյեան:

ԱՐՆՈՆԱՅԻ ՀՐԱՏԱՊ ՀԱՐՅՈՎ ՀԱՆԴԻՊՈՒՄ ՍՈՒՐԲ ԵՐԿՐԻ ՊԱՊԱԿԱՆ ՆՈՒԻՐԱԿԻՆ ՀԵՏ

19 Փետրուար, 2025-ի առաւօտուն, Արնոնայի հարցով Պատրիարքութեանս Կալւածոց տեսուչ՝ Դերաշնորհ Տ. Կորին Եպիսկոպոս Բաղդասարեան եւ Դիւանապետ՝ Հոգեշնորհ Տ. Աղան Վարդապետ Գոգչեան հանդիպում ունեցան Սուրբ Երկրի Պապական Նուիրակ՝ Դերապայծառ Տ. Ատուլֆօ Արքեպիսկոպոս Տիտօ Լլանային հետ:

ԱՄԵՆԱՊԱՏԻ Տ. ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՏՐԻԱՐՔ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ ՀԱՅՈՅ ՊԱՏՐԻԱՐՔՈՒԹԵԱՆ ԳՈՅՔԻ ԲՈՆԱԳՐԱԽՄԱՆ ԵՒ ՊԱՐՏԱԴՐՈՒՈՂ ԱՆՏՐԱՄԱՔԱՆԱԿԱՆ ԱՀՈՒԼԻ ՊԱՐՏՔԻ ԱՌՆՉՈՒԹԵԱՄԲ ՆԱՄԱԿ ԳՐԱԾ Է ԻՍՐԱՅԷԼԻ ՎԱՐՉԱՊԵՏԻՆ

20 Փետրուար, 2025-ին Նորին Ամենապատուութիւն Տ. Նուրհան Պատրիարք Մանուկեան երուսաղէմի քաղաքապետարանի կողմէ Հայոց Պատրիարքութեան գոյքի բրոնազրաման անարդար որոշման եւ Պատրիարքութեանս պարտադրուող անտրամաբանական ահուելի պարտքի առնչութեամբ նամակ գրած է Իսրայէլի վարչապետ՝ Վսեմաշուք Տիար Բենիամին Նէթանիահուի:

Նորին Ամենապատուութիւնն իր նամակին մէջ մասնաւորապէս կը յորդորէ Իսրայէլի վարչապետին միջամտիլ սոյն հարցին եւ դադրեցնել երուսաղէմի Հայ Պատրիարքութեան դէմ երուսաղէմի քաղաքապետարանի ձեռնարկած գործողութիւնները եւ խնդրին լուծում տալու նպատակով վերսկսիլ իր կողմէ նշանակուած կառավարական յանձնախումբին հետ հանդիպումները:

ՍՈՒՐԲ ԵՐԿՐԻ ՊԱՊԱԿԱՆ ՆՈՒԻՐԱԿԻ ԶՕՐԱՅՅՈՒԹԵԱՆ ԱՅՅ ՏՈՒԱՒ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐՔԻՆ

23 Փետրուար, 2025-ի առաւօտուն, Սուրբ Երկրի Պապական Նուիրակ՝ Դերապայծառ Տ. Ատուլֆօ Արքեպիսկոպոս Տիտօ Լլանայ, ընկերակցութեամբ իր առաջին քար-

տուղար՝ Հայր Նիկողա Դի Պոնգիոյի՝ այցելեց Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցաւ Նորին Ամենապատուութիւն Տ. Նուրհան Արքեպիսկոպոս Մանուկեան Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ:

Հանդիպման, որուն ներկայ էին նաեւ Սուրբ Աթոռոյս Կալուածոց տեսուչ՝ Գերաշնորհ Տ. Կորին Եպիսկոպոս Բաղդասարեան եւ Դիւանապետ՝ Հոգեշնորհ Տ. Աղան Վարդապետ Գոգչեան՝ քննարկուեցաւ Երուսաղէմի քաղաքապետարանին կողմէ Հայոց Պատրիարքութեան գոյքի բռնագրաւման անարդար որոշման եւ Պատրիարքութեանս պարտադրուող անտրամաբանական ահուելի պարտքի հարցը:

Գերապայծառ Տ. Ատուֆօ Արքեպիսկոպոս Տիտօ Ըլանայ իր մտահոգութիւնն ու զօրակցութիւնը յայտնեց Նորին Ամենապատուութեան եւ վստահեցուց, որ այս հարցին մէջ Վատիկանը Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութեան եւ Սուրբ Երկրի բոլոր քրիստոնէայ համայնքներու կողքին է:

ՍՈՒՐԲ ՊԱՏԱՐԱԳ ԵՒ ԽԱՉՔԱՐԻ ՕՐՀՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՅԱՅԻ ՍՈՒՐԲ ԵՂԻԱ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՄԷՋ

1 Մարտ, 2025-ին, Հայֆայի Սուրբ Եղիա Եկեղեցւոյ մէջ ուխտի Սուրբ եւ Անմահ Պատարագ մատուցեց Պատրիարքութեանս Հելէն եւ էտուարտ Մարտիկեան թանգարանի եւ Սուրբ Թէոդորոս Ձեռագրատան տեսուչ՝ Հոգեշնորհ Տ. Արշակ Աբեղայ Ղազարեան: «Հայր մեր»էն առաջ քարոզեց Գերաշնորհ Տ. Թէոդորոս Եպիսկոպոս Զաքարեան:

Յաւարտ Սուրբ եւ Անմահ Պատարագի կատարուեցաւ Հոգեհոգիստ՝ Արծրունիներու թագաւորական տոհմի եւ Բեկ-Փիրումովներու իշխանական զինուորական տոհմի հետնորդ՝ էմիլ Փիրումովի հոգւոյ համար: Ապա կատարուեցաւ Սուրբ Եղիա Եկեղեցւոյ բակին մէջ հանգուցեալ էմիլ Փիրումովի նուիրատուութեամբ զետեղուած երկու խաչքարերու օրհնութեան կարգ՝ ձեռամբ Գերաշնորհ Տ. Թէոդորոս Եպիսկոպոս Զաքարեանի եւ առընթերակայութեամբ Հոգեշնորհ Տ. Արշակ Աբեղայ Ղազարեանի եւ Սուրբ Եղիա Եկեղեցւոյ տեսուչ՝ Արժանապատիւ Տ. Տիրայր Քահանայ Յովակիմեանի:

Խաչքարերու օրհնութեան արարողութենէ ետք Հայֆայի Հ.Մ.Ը.Մ. սրահին մէջ էմիլ Փիրումովի հոգւոյ համար հոգեճաշ տրուեցաւ, որու ընթացքին դարձեալ խօսք առաւ Գերաշնորհ Տ. Թէոդորոս Եպիսկոպոս Զաքարեան:

Խաչքարերու նուիրատուն՝ հանգուցեալ էմիլ Փիրումով, ապրելով եւ աշխատելով Մոսկուայի մէջ՝ մշտապէս կապուած էր հայրենիքին: Երբ անոր մտերիմ բարեկամ, այժմ Ատրպէյճանի մէջ գերի պահուող մեծանուն բարերար՝ Տիար Ռուբէն Վարդանեան Հայաստանի մէջ բարեգործական ծրագիրներ ձեռնարկեց, էմիլ անմիջապէս փութաց Հայաստան եւ ղեկավարեց Տաթևի վանական համալիրի «Տաթևեր» կոչուած ճոպանուղիի կառուցումը: Իսկ կառուցումէն ետք էմիլի անունը փորագրուեցաւ յուշատախտակին, իբրեւ բարեգործներէն մին: Անոր մասնակցութեամբ կառուցուած է նաեւ Դիլիջանի միջազգային դպրոցը:

Ան վեց տարիներ ապրեցաւ Իսրայէլի մէջ եւ անվերջ բուժումներէ եւ քիմիոթերապիաներէ ետք չկարողացաւ յաղթել չարաբաստիկ հիւանդութեան:

Թող Աստուած հոգին լուսաւորէ:

«Երանի՜ որ ունիցի յիշատակ ի սիրոն»:

ՕԾՈՒԵՑԱՆ ՆՈՐ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՍՈՒՐԲ ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱԽՈՐԻՉ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ԽՈՐԱՆԻ ՍՈՒՐԲ ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ ԵՒ ՄԱՆՈՒԿ ՅԻՍՈՒՍԻ ՊԱՏԿԵՐԸ ԵՒ ՅԱՐԱԿԻՅ ՓՐԿՉԱԿԱՆ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐԸ

27 Մարտ, 2025-ի երեկոյեան, Գերաշնորհ Տ. Թէոդորոս Եպիսկոպոս Զաքարեան, առընթերակայութեամբ Հոգեշնորհ Տ. Վազգէն Վարդապետ Ալէքեանի եւ Տ. Արշակ Աբեղայ Ղազարեանի՝ օժեց Նոր Երուսաղէմի Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչ Եկեղեցւոյ խորանի Սուրբ Աստուածածնի եւ Մանուկ Յիսուսի պատկերը եւ յարակից Փրկչական պատկերները:

Մինչ պատկերներու օծումը, Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչ Եկեղեցւոյ տեսուչ՝ Հոգեշնորհ Տ. Ներսէս Վարդապետ Ալոյեան նախ ջուրով, ապա գինիով լուաց Եկեղեցւոյ խորանի Սուրբ Աստուածածնի եւ Մանուկ Յիսուսի պատկերը եւ յարակից Փրկչական պատկերները, որմէ յետոյ Սաղմոսներու եւ Աղօթքներու ուղեկցութեամբ կատարուեցաւ պատկերներու օծման արարողութիւնը՝ ձեռամբ Գերաշնորհ Տ. Թէոդորոս Եպիսկոպոս Զաքարեան Սրբազան Հօր:

ԿԻՍԱՍԱՐԿԱԻԱԳԱԿԱՆ ԱՍՏԻՃԱՆԻ ՏԸԻՉՈՒԹԻՒՆ

28 Մարտ, 2025-ին, յետ խաղաղական ժամերգութեան, Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ, Լուսարարապետ՝ Գերաշնորհ Տ. Սեւան Արքեպիսկոպոս Ղարիպեան Սրբազան Հօր ձեռամբ կատարուեցաւ Սարկաւագական կոչման արարողութիւնը՝ Սուրբ Աթոռոյս Երրորդ Ընծայարանի ուսանող Ուրարակիրներ՝ Տիրացու Շաւարշ Կարապետեանի, Տիրացու Էդգար Բաղդասարեանի, Տիրացու Յովհաննէս Խումարեանի, Տիրացու Ռուբէն Յակոբեանի, Տիրացու Խաչիկ Սարգսեանի եւ Տիրացու Նուէր Գեղամեանի:

Ընծայեալները ծնրադիր յառաջացան Դասի մուտքէն եւ Ձեռնադրիչ Սրբազան Հօրմէն ստացան Կիսասարկաւագութեան աստիճան՝ խարտաւիլակութեամբ ժառանգաւորաց վարժարանի տեսուչ՝ Հոգեշնորհ Տ. Գէորգ Վարդապետ Հայրապետեանի եւ առընթերակայութեամբ՝ Հոգեշնորհ Տ. Արշակ Աբեղայ Ղազարեանի:

Ձեռնադրութենէն ետք, ընծայեալները կարմիր բազկուրարներ իրենց թեւերուն մեկնեցան Սուրբ Յարութեան Տաճար՝ մասնակցելու Տնօրինական Սուրբ Տեղեաց Թափօրին, իսկ գիշերասկզբին մասնակցեցան Սուրբ Հրեշտակապետաց Եկեղեցւոյ մէջ պաշտուած «Եկեսցէի» եւ «Հսկման» արարողութեանց:

ՍԱՐԿԱԻԱԳԱԿԱՆ ՁԵՌՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

29 Մարտ, 2025-ին, Սեբաստիոյ Սուրբ քառասուն մանուկներու յիշատակութեան օրը, առաւօտեան ժամը 7-ին, Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցան Գիշերային եւ Առաւօտեան ժամերգութիւններ, ապա Սուրբ եւ Անմահ Պատարագ մատուցուեցաւ Սուրբ Գլխադրի մատրան մէջ: Պատարագեց Հոգեշնորհ Տ. Ներսէս Վարդապետ Ալոյեան:

Պատարագի սկիզբն ազդարարող կոչնակի հարուածներու եւ Կոմիտասեան եղանակով «Խորհուրդ խորին» շարականին հետ սկսաւ Պատարագը եւ շարունակուեցաւ

մինչեւ Ճաշու գրքին ընթերցումը, ապա Սուրբ Աթոռոյս վեց կիսասարկաւագներ եւ Սուրբ Աստուածածնայ տաճարին ծառայող միաբան կիսասարկաւագ մը Սարկաւագական ձեռնադրութեան շնորհին արժանացան Սուրբ Աթոռոյս Լուսարարապետ՝ Գերաշնորհ Տ. Սեւան Արքեպիսկոպոս Ղարիպեան Սրբազան Հօր ձեռամբ: Որպէս խարտաւիլակ Հոգեշնորհ Տ. Գէորգ Վարդապետ Հայրապետեան ընծայեալները առաջնորդեց ձեռնադրիչ Սրբազան Հօր՝ իրեն առընթերակայ ունենալով Հոգեշնորհ Տ. Արշակ Աբեղայ Ղազարեանը:

Ձեռնադրութենէ առաջ ընծայեալները ներկաներուն առջեւ կատարեցին իրենց ուխտը:

Ուխտէն յետոյ ընծայեալները ստացան ուրար՝ կրելու Տիրոջ քաղցր լուծը իրենց ուսերուն, Աւետարան՝ քարոզելու Տերունական ճշմարտութիւնները, Բուրվառ՝ հրաման խնկարկելու Ս. Եկեղեցւոյ մէջ խունկի անոյշ բոյրով լեցնելու տաճարը, ապագային դառնալու մէջ-մէկ ծխացող կնդրուկներ հայ եկեղեցւոյ տաճարէն ներս:

Ձեռնադրութենէն անմիջապէս յետոյ նորընծայ Բարեշնորհք Սարկաւագները կատարեցին Սուրբ Պատարագի սպասարկութիւնը:

Այս ուրախալի առիթով, նորընծայ սարկաւագներուն, որոնցմով Սուրբ Աթոռոյս սարկաւագներուն թիւը բարձրացաւ՝ սրտագինս կ'ըսենք.

«Բարեաւ գնացէք ընդ այս ճանապարհ...»:

Պատրաստեց՝ ՆԵՐՍԵՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԱԼՈՅԵԱՆ

ՍՈՒՐԲ ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԵԿԵՂԵՅԱԿԱՆՔ - ԲԵՄԱԿԱՆՔ

Շաբաթ, 4 Յունուար. Սրբոցն՝ Բարսղի Հայրապետին եւ եղբոր նորա Գրիգորի Նիւսացւոյն, Սեղբեստրոսի Հոռոմայ Հայրապետին եւ Աբբա Եփրեմի Խուրին Ասորւոյ։ Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադրի։ Ժամարարն էր Տ. Եղիշէ Վրդ. Ուչքունեան։

Կիրակի, 5 Յունուար. Ե. Կիրակի Յիսնակի։ Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Աջակողմեան դասին մէջ գտնուող Ս. Կարապետի Խորանին վրայ։ Ժամարարն էր Տ. Վազգէն Վրդ. Ալէքեան։

Կէսօրէ ետք, Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը նախագահեց Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած Աւագ Տօներու առաջին հանդիսաւոր նախատօնակին։

Երկուշաբթի, 6 Յունուար. Սրբոցն՝ Դաւթի Մարգարէին եւ Յակոբայ Տեառնեղբայր Առաքելոյն (Տօն Առաքելական Ս. Աթոռոյս Երուսաղէմի)։

Հստ սովորութեան, Առաւօտեան ժամերգութեան ընթացքին Պատրիարք Սրբազան Հայրը, շուրջառ եւ եմփփորոն զգեցած, «Փառք ի բարձունս»-ին բարձրացաւ Տեառնեղբոր Աթոռի պատւանդանին, ուր մնաց մինչեւ ժամերգութեան աւարտիլը, եւ ընդունեց Միաբանութեան եւ դպիրներուն շնորհաւորութիւնները։

Առաւօտեան ժամերգութեան վերջաւորութեան Լուսարարապետ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան «Քրիստոս Աստուած մեր» մաղթանքի ընթացքին մասնաւոր բարեմաղթութիւններ ըրաւ Նորին Ամենապատուութեան բարօր կենաց համար։

Օրուան Ս. Պատարագը Աւագ Սեղանին վրայ մատուցեց Տ. Կորին Եպս. Բաղդասարեան։ «Հայր Մեր»-էն առաջ Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը նախագահեց Ս. Աթոռոյս հանգուցեալ Պատրիարքաց հոգիներուն համար կատարւած հոգեհանգստեան պաշտօնին։

Կէսօրէ ետք, Պատրիարք Սրբազան Հայրը նախագահեց Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած Ս. Ստեփանոսի նախատօնակին։ Տօնին բուրվառակիր հայ-

րերն էին Տ. Արտէն Քհնյ. Աբրահամեան եւ Տ. Սուրէն Քհնյ. Ղազարեան։

Երեքշաբթի, 7 Յունուար. Սրբոցն Ստեփանոսի Նախասարկաւագին եւ Առաջին Մարտիրոսին։ Առաւօտեան ժամերգութեան աւարտին Ս. Աթոռոյս չորս բարեշնորհ սարկաւագներ եւ ութ ուրարակիրներ՝ առաջնորդութեամբ երկու բուրվառակիր հայրերու, մարգարտազարդ սաղաւարտներով եւ տապանակ ու բուրվառ ի ձեռին, պանծացուցին յիշատակը իրենց մտատիպարին։ Արարողութեան նախագահեց Լուսարարապետ Սրբազան Հայրը։

Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Աւանդատան մէջ գտնուող Ս. Ստեփանոսի սեղանին վրայ։ Ժամարարն էր Տ. Տիրան Վրդ. Յակոբեան։

Չորեքշաբթի, 8 Յունուար. Կէսօրէ ետք, գըլխաւոր Առաքելոց նախատօնակին ի Ս. Յակոբ հանդիսապետեց Լուսարարապետ Սրբազան Հայրը։

Հինգշաբթի, 9 Յունուար. Սրբոց Առաքելոցն՝ Պետրոսի եւ Պօղոսի։ Մայր Տաճարի Ս. Պետրոսի վերնամատարան մէջ Ս. Պատարագը մատուցեց Տ. Տիրան Վրդ. Յակոբեան։

Ուրբաթ, 10 Յունուար. Երեկոյեան նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Լուսարարապետ Սրբազան Հայրը, որմէ ետք «Որ էնն յէութեան» շարականի երգեցողութեամբ Միաբանութիւնը թափօրով բարձրացաւ Պատրիարքարան։

Շաբաթ, 11 Յունուար. Տօն Սրբոց Որդւոցն Որոտման՝ Յակոբայ Առաքելոյն եւ Յովհաննու Աւետարանչին։ Մայր Տաճարի Ս. Գլխադրի մատարան մէջ օրուան Ս. Պատարագը մատուցեց եւ քարոզեց Տ. Թէոդորոս Եպս. Զաքարեան։

Պատարագէն ետք Լուսարարապետ Սրբազան Հայրը ամպհովանիի տակ Ս. Խաչափայտի մասունքն ի ձեռին, նախագահեց եռադարձ մեծահանդէս թափօրին։ Ապա Միաբանութիւնը եւ ժողովուրդը թափօրով «Որ էնն յէութեան» շարականի երգեցողութեամբ բարձրացան Պատրիար-

քարան:

Կիրակի, 12 Յունուար.- Զ. Կիրակի Յիսնակի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Կորիւն Եպս. Բաղդասարեան: Ժամարարն էր Տ. Արտէն Քհնյ. Աբրահամեան:

Երեքշաբթի, 14 Յունուար.- Կաղանդ: Տարեմուտ 2025 թուականին Քրիստոսի (Ըստ Հին Տոմարի): Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ պատարագեց եւ քարոզեց Տ. Աղան Վրդ. Գոգչեան: Ապա Միաբանութիւնը եւ ժողովուրդը բարձրացան Պատրիարքարան՝ երգելով Ս. Աթոռոյ Մաղթերգը: Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը շնորհաւորեց բոլոր ներկաները Նոր Տարուան առիթով եւ ըստ սովորութեան, նարինջ բաժնեց ամենուն:

Նոյն առաւօտեան Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ նաեւ ի Ս. Հրեշտակապետաց: Պատարագեց եւ քարոզեց Տ. Ղեւոնդ Ծ. Վրդ. Յովհաննիսեան:

Շաբաթ, 18 Յունուար.- Ծրագալոյց Ծննդեան եւ Աստուածայայտնութեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի: Առաւօտեան ժամը 9:30-ին Իսրայէլի Ներքին գործոց նախարարութեան Քրիստոնեայ համայնքներու բաժնի վարիչ՝ Տիար Սեզար Մարճիէ եւ ոստիկանները այցելեցին Պատրիարք Սըրբազան Հօր Ս. Ծնունդը շնորհաւորելու եւ դէպի Բեթղէհէմ թափօրին հսկողութիւնն ապահովելու:

Ժամը 9:45-ին, Լուսարարապետ՝ Տ. Սեւան Արք. Դարիպեանի գլխաւորութեամբ Միաբանութիւնը ինքնաշարժերու շարանով մը ճամբայ ելաւ դէպի Բեթղէհէմ: Ծամբու կիսուն Յունաց Ս. Եղիա վանքին առջեւ Լուսարարապետ Սրբազան Հօրը դիմաւորելու եկած էին Պէյթ-Սահուրի եւ Պէյթ-Ճալայի քաղաքապետները եւ պետական ներկայացուցիչներ: Քաղաքի մուտքին, ինքնաշարժներէն դուրս ելլելով՝ Լուսարարապետ Սրբազանը եւ Միաբանութեան անդամները յառաջացան մինչեւ հրապարակ:

Բեթղէհէմի հրապարակին վրայ Լուսարարապետ Սրբազան Հօր եւ Միաբանութեան դիմաւորելու եկած էին Բեթղէհէմի քաղաքապետ՝ Տիար Անտոն Սալման, Պաղեստինի քրիստոնեաներու հարցերով բարձրագոյն խորհուրդի նախագահ՝ Տիար Ռամզի Խուրի, նահանգապետը եւ բարձրաստիճան զինուորականներ: Թափօրը, որուն երկու կողմէն Հ.Յ.Մ.-ի եւ Հ.Մ.Ը.Մ.-ի սկսուտական խումբերը պատուի կեցած էին՝ «Ժորհուրդ Մեծ» շարականի երգեցողութեամբ բարձրացաւ Ծննդեան Տաճարի Հայոց Վանք:

Յետ միջօրէի ժամը 14:00-ին Լուսարարապետ Սրբազան Հօր գլխաւորութեամբ «Հրաշափառ»-ով մուտք կատարուեցաւ Սիւնազարդ Գաւիթէն դէպի Ս. Ծննդեան Տաճարի Ս. Այրը: Ծրագալոյցի Ս. Պատարագը Ս. Այրին մէջ մատուցել քարոզեց Հայաստանէն ուխտաւորաբար Ս. Աթոռ ժամանած՝ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի միաբան՝ Տ. Ռուբէն Վրդ. Զարգարեան: Ապա Լուսարարապետ Սրբազանը նախագահեց Ծննդեան նախատօնակին, որմէ յետոյ Միաբանութիւնը զգեստաւորեալ, թափօրով եւ երգեցողութեամբ Սիւնազարդ գաւիթէն անցնելով բարձրացաւ Հայոց Վանք: Բակին մէջ կարդացուեցաւ Ս. Ծննդեան Աւետարան եւ երգուեցաւ «Փառք ի բարձունս»:

Կիրակի, 19 Յունուար.- Տօն Ծննդեան եւ Աստուածայայտնութեան: Կէս գիշերէն առաջ ժամը 10-ին սկսուած գիշերային պաշտամունքէն յետոյ, Միաբանութիւնը իջաւ Ս. Ծննդեան Այր, ուր շարունակուեցաւ «Փառք ի բարձունս»-ի երգեցողութիւնը, որմէ յետոյ Լուսարարապետ Սրբազանը ներկաներուն եւ համայն հայութեանը փոխանցեց Սուրբ Աթոռոյս Գահակալի Ծննդեան պատգամը: Արարողութեաց ներկայ Պաղեստինեան կառավարութեան ներկայացուցիչները շնորհավորելով Լուսարարապետ Սրբազան Հայրը՝ մեկնեցան, որմէ յետոյ պաշտամունքները շարունակուեցան Տաճարին մէջ:

Երկրորդ Ս. Պատարագը Աւագ Սեղանին վրայ մատուցեց Հայաստանէն ուխտաւորաբար Ս. Աթոռ ժամանած՝ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի Լուսարարապետի պաշտօնակատար՝ Տ. Յարութիւն Վրդ. Կիրակոսեան: Յաւարտ Ս. Պատարագի կատարուած «Ջրօրհնէք»-ի արարողութեան եւ Յովհաննու Կարապետի նախատօնակին հանդիսապետեց Հայաստանէն ուխտաւորաբար Ս. Աթոռ ժամանած՝ Գուգարաց թեմի առաջնորդ՝ Տ. Յովնան Եպս. Յակոբեան, ով նաեւ Ս. Ծննդեան Այրին մէջ երրորդ Ս. Պատարագը մատուցեց եւ քարոզեց:

Յաւարտ Ս. Պատարագի Միաբանութիւնը շուրջառնելով եւ շարականի երգեցողութեամբ բարձրացաւ Հայոց Վանքի տեսչարան, ուր կարդացուեցաւ Ս. Ծննդեան Աւետարան եւ երգուեցաւ «Փառք ի բարձունս»: Պաշտամունքներու աւարտին՝ առաւօտեան ժամը 6:30-ին, Միաբանութիւնը վերադարձաւ Երուսաղէմ:

Երուսաղէմի մէջ Ծրագալոյցի արարողութիւն կատարուեցաւ Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ: Ս. Գերեզմանին վրայ պատարագեց Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէթեան, ապա Ս. Գերեզմանին առջեւ կատարուեցաւ «Ջրօրհնէք»:

Առաւօտեան Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ պատարագեց եւ քարոզեց, ապա «Ջրօրհնէք»-ի արարողութեան հանդիսապետեց Տ. Բարսեղ Ծ. Վրդ. Գալէմտէրեան:

Երկուշաբթի, 20 Յունուար.- Բ. օր Ծննդեան: Յիշատակ Մեռելոց: Մայր Տաճարի Աւագ խորանին վրայ պատարագեց Տ. Ներսէհ Վրդ. Ալոյեան: Հոգեհանգստեան կարգին նախագահեց Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան:

Շաբաթ, 25 Յունուար.- Է. օր Ծննդեան: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ, Զախակողմեան դասին մէջ գտնուող Ս. Աստուածածնի խորանին վրայ: Պատարագեց Տ. Սիոն Աբղ. Թաքուշեան:

Կէսօրին Լուսարարապետ Սրբազան Հօր նախագահութեամբ՝ միաբան հայրեր, սարկաւազներ, ժառանգաւոր սաներ եւ հաւատացեալ հայորդիներ ինքնաշարժերով մեկնեցան Յորդանան գետ, ուր կատարուեցաւ «Ջրօրհնեաց» արարողութիւն:

Երեկոյեան Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Տ. Յովնան Եպս. Յակոբեան:

Կիրակի, 26 Յունուար.- Տօն Անուանակոչութեան Տեառն: Առաւօտեան ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ ի Ս. Յակոբ, ապա միաբան հայրեր Տ. Յովնան Եպս. Յակոբեան Սրբազան Հօր գլխաւորութեամբ «Հրաշափառ»-ով մուտք գործեցին Ս. Յարութեան Տաճար: Օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ մատուցեց եւ քարոզեց հանդիսապետ Սրբազան Հայրը:

Դէպի վանք դարձին, Հայոց Թաղի մուտքէն Միաբանութիւնը «Լոյս ի Լուսոյ» շարականի երգեցողութեամբ բարձրացաւ Պատրիարքարան, ուր Պատրիարք Սրբազան Հօր գլխաւորութեամբ կատարուեցաւ «Տնօրհնէք»-ի արարողութիւն, ապա տեղի ունեցաւ Միաբանական ճաշ՝ աւանդական «հարիսայով»:

Կէսօրէ ետք նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Տ. Թէոդորոս Եպս. Զաքարեան:

Երեքշաբթի, 27 Յունուար.- Տօն Ծննդեան Սրբոյն Յովհաննու Կարապետին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Աջակողմեան դասին մէջ գտնուող Ս. Կարապետի խորանին վրայ: Պատարագեց եւ քարոզեց Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէթեան:

Շաբաթ, 1 Փետրուար.- Սրբոյն Թէոդոսի Թագաւորին եւ Մանկանց Նիհեսոսի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղիր: Ժամարարն էր Տ. Խաղ Ծ. Վրդ. Ճոնտուրեան:

Կիրակի, 2 Փետրուար.- Ա. Կիրակի զկնի Ծննդեան: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Թէոդորոս Եպս. Զաքարեան: Պատարագեց եւ քարոզեց Տ. Գէորգ Վրդ. Հայրապետեան:

Շաբաթ, 8 Փետրուար.- Սրբոյն Հայրապետացն՝ Աթանասի եւ Կիւրղի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղիր: Ժամարարն էր Տ. Ներսէհ Վրդ. Ալոյեան:

Կիրակի, 9 Փետրուար.- Բ. Կիրակի զկնի Ծննդեան: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ, Զախակողմեան դասին մէջ գտնուող Ս. Աստուածածնի սեղանին վրայ: Պատարագեց Տ. Արշակ Աբղ. Ղազարեան:

Ուրբաթ, 14 Փետրուար.- Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Պատրիարք Սրբազան Հայրը:

Շաբաթ, 15 Փետրուար.- Ս. Սարգսի Զօրավարին եւ որդւոյ նորա Մարտիրոսին եւ չորեքտասան զինաւորացն: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Սարգսի մատրան մէջ: Ժամարարն էր Տ. Սերովբէ Աբղ. Անտոնեան: Ըստ սովորութեան կատարուեցաւ Հոգեհանգստեան պաշտօն Ս. Աթոռոյս մեծանուն բարերար, հանգուցեալ Գալուստ Կիւլպէնկեանի հօր՝ Սարգիս Կիւլպէնկեանի հոգւոյ համար:

Կիրակի, 16 Փետրուար.- Գ. Կիրակի զկնի Ծննդեան: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Կորիւն Եպս. Բաղդասարեան: Պատարագեց Տ. Սուրէն Քհնյ. Ղազարեան:

Շաբաթ, 22 Փետրուար.- Սրբոյն Իսահակայ Պարթեւի Հայրապետին մերոյ: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղիր: Ժամարարն էր Տ. Վանիկ Ծ. Վրդ. Մանկասարեան:

Կիրակի, 23 Փետրուար.- Դ. Կիրակի զկնի Ծննդեան: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Աջակողմեան դասին մէջ գտնուող Ս. Կարապետի խորանին վրայ: Պատարագեց Տ. Դեռնդ Ծ. Վրդ. Յովհաննիսեան:

Կէսօրէ ետք, նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Լուսարարապետ Սրբազան Հայրը:

Երկուշաբթի, 24 Փետրուար.- Ս. Վարդանանց Զօրավարացն մերոյ՝ հազար երեսուն եւ վեց վալիցն: Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ, ըստ սովորութեան, պատարագեց եւ քարոզեց Ժառանգաւորաց վարժարանի եւ Ընծայարանի տեսուչ՝

Տ. Գէորգ Վրդ. Հայրապետեան:

«Հայր մեր»-էն առաջ Պատրիարք Սրբազան Հայրը նախագահեց Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի անուան տօնին առթիւ կատարուած «Հայրապետական Մաղթանք»-ին:

Զորեքշաբթի, 26 Փետրուար.- Կէսօրէ ետք, Տեառնընդառաջի մեծահանգէս նախատօնակը պաշտուեցաւ ի Ս. Յակոբ, որմէ ետք կատարուեցաւ «Անդաստան» եւ մոմավառութիւն, նախագահութեամբ՝ Լուսարարապետ Սրբազան Հօր:

Գիշերասկզբին Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ «Եկեցէ՛ք»-ի հսկման կարգը: Հանդիսապետն էր Տ. Թէոդորոս Եպս. Զաքարեան:

Հինգշաբթի, 27 Փետրուար.- Տեառնընդառաջ: Տօն Քառասնօրեայ Գալստեանն Քրիստոսի ի Տաճարն: Օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ մատուցեց եւ քարոզեց Տ. Թէոդորոս Եպս. Զաքարեան:

Ուրբաթ, 28 Փետրուար.- Առաւօտեան միաբան հայրեր մեկնեցան Ասորւոց վանք: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Մարկոս Աւետարանիչ եկեղեցւոյ մէջ: Հանդիսապետեց եւ Պատարագի ընթացքին քարոզեց Տ. Թէոդորոս Եպս. Զաքարեան: Ժամարարն էր Տ. Սիրոն Աբղ. Թաքուշեան:

Շաբաթ, 1 Մարտ.- Կ. Պոլսոյ Ս. Ժողովոյն հարիւր յիսուն հայրապետացն: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Պատարագեց Տ. Աղան Վրդ. Գոգչեան:

Կէսօրէ ետք, Մայր Տաճարի Աւագ խորանը, սեղանները եւ գլխաւոր սրբապատկերները, «Համբարձի» շարականը երգուած ժամանակ վարագուրեցան Պատրիարք Սրբազան Հօր, Գերաշնորհ, Հոգեշնորհ եւ Արժանապատիւ Հայրերու ձեռքով:

Կիրակի, 2 Մարտ.- Ա. Քառասնօրդաց: Բուն Բարեկենդան: Փակեալ Խորանի Ս. Պատարագը Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ մատուցեց Տ. Բարսեղ Ծ. Վրդ. Գալէմտէրեան: Դպրապետի պաշտօնը վարեց եւ «Հայր Մեր»-էն առաջ քարոզեց Տ. Գէորգ Վրդ. Հայրապետեան:

Ուրբաթ, 7 Մարտ.- Նախատօնակին ի Ս. Թորոս նախագահեց Լուսարարապետ Սրբազան Հայրը:

Շաբաթ, 8 Մարտ.- Սրբոյն Թէոդորոսի Զօրավարին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Թորոս: Ժամարարն էր Տ. Վազգէն Վրդ. Ալէքեան:

Կէսօրէ ետք Լուսարարապետ Սրբազան Հօր գլխաւորութեամբ Միաբանութիւնը «Հրաշա-

փառ»-ով մուտք գործեց Ս. Յարութեան Տաճար: Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին երկրպագելէ ետք Հայոց վերնամատրան մէջ պաշտուեցան Երեկոյեան Ժամերգութիւնն ու նախատօնակը, ապա կատարուեցաւ Տնօրինական Սրբատեղեաց այցելութիւն տաճարէն ներս: Թափօրապետն էր Տ. Ղեւոնդ Ծ. Վրդ. Յովհաննիսեան:

Կիրակի, 9 Մարտ.- Բ. Քառասնօրդաց. Արտաքսման: Առաւօտեան ժամը 5:15-ին միաբան հայրեր մեկնեցան Ս. Յարութեան Տաճար: Գիշերային եւ Առաւօտեան Ժամերգութիւնները պաշտուեցան մեր վերնամատրան մէջ՝ հանդիսապետութեամբ Տ. Ղեւոնդ Ծ. Վրդ. Յովհաննիսեանի: Երկրորդ մուտքը տեղի ունեցաւ 8:30-ին, ապա մատուցուեցաւ Ս. Պատարագ: Պատարագեց եւ «Հայր Մեր»-էն առաջ քարոզեց Տ. Տիրան Վրդ. Յակոբեան: Ս. Պատարագէն ետք կատարուեցաւ եռադարձ մեծահանգէս թափօր Քրիստոսի Գերեզմանին եւ մէկ անգամ Պատանատեղւոյն շուրջ, նախագահութեամբ Լուսարարապետ Սրբազան Հօր:

Շաբաթ, 15 Մարտ.- Սրբոյն՝ Կիրղի Երուսաղիմայ հայրապետին եւ միւս Կիրղի Եպիսկոպոսին եւ մօրն նորա՝ Աննայի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի աւանդատան մէջ գտնուող Ս. Կիրղի Սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Տ. Արտէն Քհնյ. Աբրահամեան: Ս. Պատարագէն ետք, կատարուեցաւ հոգեհանգստեան կարգ, վասն հոգւոցն Սուլթանի, Կարինէի, եւ ծնողացն՝ Կարապետի եւ Մարիի եւ Կիրեղեան գերդաստանի հոգիներուն ի հանգիստ, հանդիսապետութեամբ Լուսարարապետ Սրբազան Հօր:

Կիրակի, 16 Մարտ.- Գ. Քառասնօրդաց. Անառակին: Ժամերգութիւններն ու Ս. Պատարագը մատուցուեցան Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցւոյ մէջ: Ժամարարն էր Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէթեան: «Հայր Մեր»-էն առաջ քարոզեց Տ. Աղան Վրդ. Գոգչեան:

Շաբաթ, 22 Մարտ.- Սրբոյն Յովհաննու Երուսաղէմայ Հայրապետին եւ Հայրապետին մերոյ՝ Յովհաննու Օձնեցւոյն եւ վարդապետացն մերոց Յովհաննու Որոտնեցւոյն եւ Գրիգորի Տաթեւացւոյն: Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Աղան Վրդ. Գոգչեան:

Կիրակի, 23 Մարտ.- Դ. Կիրակի Քառասնօրդաց, Տնտեսի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ, Զախակողմեան դասին մէջ գտնուող Ս. Աստուածածնի սեղանին վրայ: Պատարագեց Տ. Գէորգ Վրդ. Հայրապետեան: «Հայր Մեր»-էն առաջ քարոզեց Տ. Վազգէն Վրդ. Ալէքեան:

Շաբաթ, 29 Մարտ.- Սրբոց Մանկանցն Քառասնից, որք ի Սեբաստիա կատարեցան: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Վերաբերումը կատարուեցաւ Քառասուն Մանկանց նկարին առջեւ շտկուած Սեղանին վրայէն, որուն դիմացը կաթսայի մէջ կը պլպլային քառասուն գոյնզգոյն կանթեղներ, աւանդական սառցապատ լիճը խորհրդանշող: Ժամարարն էր Տ. Ներսէհ Վրդ. Ալոյեան: Յընթացս Ս. Պատարագի կատարուեցաւ Սարկաւազական ձեռնադրութիւն՝ ձեռամբ Լուսարարապետ՝ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեանի:

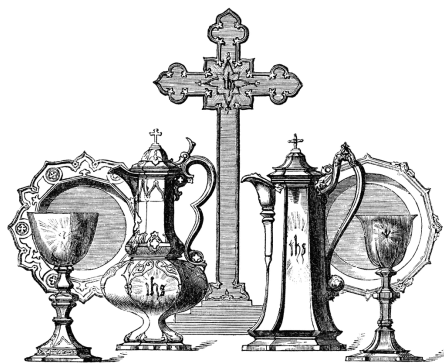
Կէսօրէ ետք Տ. Կորիւն Եպս. Բաղդասարեանի գլխաւորութեամբ Միաբանութիւնը «Հրաշափառ»-ով մուտք գործեց Ս. Յարութեան Տաճար, ուր Գերեզմանի եւ Գիւտ Խաչի այրին ուխտերէն ետք, վերջնոյս կից՝ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ պաշտուեցան Երեկոյեան Ժամերգութիւնն ու նախատօնակը: Ապա կատարուեցաւ Տնօրինական Սրբատեղեաց այցելութիւն՝ թափօր, տաճարէն

ներս: Թափօրապետն էր Տ. Վազգէն Վրդ. Ալէքեան:

Կիրակի, 30 Մարտ.- Ե. Քառասնորդաց: Դատաւորին: Առաւօտեան ժամը 6:45-ին միաբան հայրեր մեկնեցան Ս. Յարութեան տաճար, ուր Գիշերային եւ Առաւօտեան Ժամերգութիւնները պաշտուեցան Ս. Յարութեան տաճարի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Թէոդորոս Եպս. Զաքարեան:

Տ. Կորիւն Եպս. Բաղդասարեան Սրբազան Հօր երկրորդ մուտքէն ետք, Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ, օրուան Ս. Պատարագը մատուց եւ քարոզեց հանդիսապետ Սրբազան Հայրը: Ս. Պատարագէն ետք Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին եւ Պատանատեղւոյն շուրջ կատարուած եռադարձ մեծահանդէս թափօրին, որ աւարտեցաւ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ, նախագահեց պատարագիչ Տ. Կորիւն Եպս. Բաղդասարեան Սրբազան Հայրը:

Պատրաստեց՝ ՍԻՈՆ ԱՐԵՂԱՅ ԹԱՔՈՒՇԵԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ

Հինգշաբթի, 2 Յունուար. Ամանորի եւ Սուրբ Ծննդեան տօներու առիթով Երուսաղէմի Հայ Պատրիարք՝ Տ. Նուրհան Արք. Մանուկեան, ընկերակցութեամբ Դիւանապետ՝ Տ. Աղան Վրդ. Գոգչեանի շնորհաւորութեան գնաց Սուրբ Երկրի Պապական Նուիրակ՝ Գերապատիւ Տ. Ատուֆօ Տիւտօ Ըլանայի:

Հինգշաբթի, 9 Յունուար. Առաւօտեան ժամը 11:00-ին, Ամանորի եւ Սուրբ Ծննդեան տօներու առիթով Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութիւնը՝ գլխաւորութեամբ Գերաշնորհ Տ. Կորիւն Եպս. Բաղդասարեանի, շնորհաւորութեան գնաց Յունաց Ամենապատիւ Տ. Թէոֆիլոս III Պատրիարքին եւ Միաբանութեան:

Նոյն օրը, Երեկոյեան ժամը 16:00-ին, Ամանորի եւ Սուրբ Ծննդեան տօներու առիթով Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութիւնը դարձեալ գլխաւորութեամբ Գերաշնորհ Տ. Կորիւն Եպս. Բաղդասարեանի, շնորհաւորութեան գնաց Սուրբ Երկրի մէջ Հայերու հետեւակ՝ Ասորի, Ղպտի եւ Հապէշ եկեղեցիներու եպիսկոպոսներուն եւ միաբանութեանց:

Երկուշաբթի, 13 Յունուար. Ամանորի եւ Սուրբ Ծննդեան տօներուն առիթով Իսրայէլի նախագահ՝ Վսեմաշուք Տիար Իսահակ Հերցոկի կողմէ կազմակերպուած ընդունելութեան Երուսաղէմի Հայ Պատրիարքութեան կողմէ ներկայ գտնուեցաւ Ամենապատիւ Տ. Նուրհան Պատրիարք Մանուկեան՝ ընկերակցութեամբ Դիւանապետ՝ Տ. Աղան Վրդ. Գոգչեանի:

Երկուշաբթի, 20 Յունուար. Առաւօտեան ժամը 10:00-ին, Յունաց Ամենապատիւ Տ. Թէոֆիլոս III Պատրիարք Սրբազանն իր միաբաններով շնորհաւորական այցելութիւն տուաւ Հայոց Ամենապատիւ Տ. Նուրհան Պատրիարք Մանուկեանին եւ Սրբոց Յակոբեանց միաբանութեան: Հայոց Վանքի մուտքին Յունաց Պատրիարքը դիմաւորեցաւ խունկով եւ վարդաջուրով, ապա առաջնորդուեցաւ Պատրիարքարան:

Ժամը 10:45-էն սկսեալ յաջորդաբար Պատ-

րիարքարան շնորհաւորելու եկան Լատին Պատրիարք՝ Ամենապատիւ Տ. Փիերպատիսթա Արք. Փիցապալա՝ իր միաբաններով եւ Կաթոլիկ, Բողոքական, Ասորի, Ղպտի եւ Հապէշ Ուղղափառ եկեղեցիներու հոգեւոր պետերը եւ ներկայացուցիչները:

Չորեքշաբթի, 22 Յունուար. Սուրբ Ծննդեան տօնին առիթով Սուրբ Երկրի Պապական Նուիրակ՝ Գերապայծառ Տ. Ատուֆօ Արք. Տիւտօ Ըլանա՝ ընկերակցութեամբ նուիրակութեան առաջին քարտուղարի՝ այցելեց Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցաւ Սուրբ Աթոռոյս Գահակալ՝ Ամենապատիւ Տ. Նուրհան Պատրիարք Մանուկեանի հետ:

Հանդիպմանը ներկայ էր նաեւ Սուրբ Աթոռոյս Դիւանապետ՝ Տ. Աղան Վրդ. Գոգչեան:

Կիրակի, 9 Փետրուար. Առաւօտեան ժամը 10:30-ին, ի պատիւ Սուրբ Երկրի Պապական Նուիրակի առաջին քարտուղար՝ Մոնսինիոր Նատալէ Ալպինոյի, որ երեք տարի Սուրբ Երկրին մէջ ծառայելէ ետք պիտի մեկնի նոր առաքելութեան, Նոթր Ծամի մէջ մատուցուեցաւ Սուրբ Պատարագ:

Երուսաղէմի Հայ Պատրիարքութեան կողմէ ներկայ գտնուեցան Աւագ Թարգման՝ Տ. Վազգէն Վրդ. Ալէքեան եւ Դիւանապետ՝ Տ. Աղան Վրդ. Գոգչեան:

Երեքշաբթի, 11 Փետրուար. Երեկոյեան ժամը 4-ին, Երուսաղէմի Հին քաղաքի նորանշանակ ոստիկանապետ՝ փոխգնդապետ Դվիր Թամիմ, ընկերակցութեամբ սրբատեղեաց ոստիկանապետ՝ փոխգնդապետ Էյալ Աւրահամի, Հին քաղաքի ոստիկանատան քրիստոնեաներու բաժնի պատասխանատու սպայ՝ Տիար Օլեկ Վասկելիցի եւ Ս. Յարութեան տաճարի պատասխանատու ոստիկան՝ Տիար Անան Շանանի քաղաքավարական այց մը տուին Երուսաղէմի Հայ Պատրիարք՝ Ամենապատիւ Տ. Նուրհան Արք. Մանուկեանին:

Հանդիպման ընթացքին քննարկուեցան Սըրբատեղեաց առնչուող եւ քրիստոնեաներու նկատմամբ հրեայ ծայրայեղականներու դրսեւորած անհանգուրժողական վերաբերմունքի վերաբերեալ

հարցեր: Փոխ-գնդապետ Դվիր Թամիմ խոստացաւ, թէ համագործակցութեամբ իր կարելին պիտի ընէ հնարաւորինս խնդիրներէն խուսափելու համար:

Հանդիպմանը ներկայ էին նաեւ Դիւանապետ՝ Տ. Աղան Վրդ. Գոգչեան եւ Աւագ Թարգման՝ Տ. Վազգէն Վրդ. Ալէքեան:

Հինգշաբթի, 20 Փետրուար. Արեւմտեան շըրջանի եւ Կազաչի Եւրոպական միութեան ներկայացուցիչ՝ Տիար Ալեքսանտր Ստուցման այցելեց Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցաւ Պատրիարքութեան Տնօրէն Ժողովի Ատենապետ՝ Տ. Թէոդորոս Եպս. Զաքարեանի, Կալուածոց տեսուչ՝ Տ. Կորիւն Եպս. Բաղդասարեանի եւ Դիւանապետ՝ Տ. Աղան Վրդ.

Գոգչեանի հետ:

Հանդիպման ընթացքին քննարկուեցան Երուսաղէմի քաղաքապետարանի կողմէ Հայոց Պատրիարքութեան գոյքի բռնագրաւման անարդար որոշման եւ Պատրիարքութեանս պարտադրուող անտրամաբանական ահուելի պարտքին առնչուող հարցեր:

Տիար Ալեքսանտր Ստուցման իր մտահոգութիւնն ու զօրակցութիւնը յայտնեց Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութեան:

Ուրբաթ, 21 Փետրուար. Ի պատիւ Երուսաղէմի Հնդհանուր Հիւպատոսներու, Երուսաղէմի Հայ Պատրիարք՝ Ամենապատիւ Տ. Նուրհան Արք. Մանուկեան ընթրիք տուաւ Պատրիարքարանիս մէջ:

Պատրաստեց՝ ՆԵՐՍԵՏ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԱԼՈՅԵԱՆ

ՅՕԴՈՒԱԾԱԳԻՐՆԵՐՈՒ ՈՒՇԱԴՐՈՒԹԵԱՆ

«Սիոն» կրօնական, գրական, բանասիրական հանդէսը հիմնուած է 1866-ին, պաշտօնաթերթն է Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութեան եւ լոյս կ'ընծայուի Սրբոց Յակոբեանց Տպարանէն:

«Սիոն» կրօնական, գրական, բանասիրական նիւթերէ գատ, կ'ընդգրկէ նաեւ պատմական, եկեղեցական, լեզուական եւ հայ արուեստի վերաբերեալ ուսումնասիրութիւններ եւ ալ բնոյթով նիւթեր:

Յօդուածներու հիմնական լեզուն Հայերէնն է, կ'ընդունուին նաեւ Անգլերէնով յօդուածներ, նախընտրաբար 8-15 համակարգչային շարուածքով լման էջ՝ Word միջավայրին մէջ, երկու կողմերէն հաւասարեցուած, առանց տողադարձերու, ծաւալը՝ A4 ֆորմատի, տառատեսակը՝ Arian Grqi, տառաչափը՝ 12 pt, տողերու հեռաւորութիւնը՝ 1.15 pt:

Յղումները կը տրուին տողատակը՝ աճման կարգով, տառատեսակը՝ Arian Grqi, տառաչափը՝ 10 pt: Հայերէն յօդուածները «Սիոն»-ի մէջ կը հրատարակուին դասական հայերէն ուղղագրութեամբ: «Սիոն»-ին յանձնուած յօդուածները պէտք է ըլլան անտիպ:

Յօդուածին սկիզբը կը դրուի հեղինակի անունը, մականունը (գլխագիրներով), գիտական աստիճանն ու կոչումը, աշխատանքի վայրը, պաշտօնը եւ ելեքտրոնային փոստի անուանումը:

Յօդուածագիրներու արտայայտած գաղափարներն ու կարծիքները պայման չէ որ համընկին «Սիոն»-ի խմբագրութեան տեսակէտին:

Մեր սրտագին բաղձանքն է որ «Սիոն» մուտք գործէ բոլոր հայ տուներէ ներս. Վստահ ենք թէ ամէն ընթերցող պիտի գտնէ անոր էջերուն մէջ գրութիւններ՝ որոնք համապատասխան ըլլան իր ճաշակին եւ նախասիրութեան:

Յօդուածներ եւ ալ թղթակցութիւններ, ուսումնասիրութիւններ պէտք է ուղարկւին «Սիոն»-ի հետեւեալ հասցէով.

E-mail: sionjournal@yahoo.com

Տօն Առաքելական Սուրբ Աթոռոյս Երուսաղէմի
Պատարագիչ՝ Տ. Կորին Եպս. Բաղդասարեան

Տօն Առաքելական Սուրբ Աթոռոյս Երուսաղէմի
Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը Յակոբոս Տեառնեղբօր գահին առջեւ

Տօն Սբ. Ստեփանոսի Նախասարկաւագին եւ Առաջին Մարտիրոսին: Ս. Աթոռոյս սարկաւագ դասը
Սարկաւագապետեր՝ Տ. Արտէն Քհնյ, Աբրահամեան եւ Տ. Սուրէն Քհնյ, Ղազարեան,
Պատարագիչ՝ Տ. Տիրան Վրդ. Յակոբեան

Ս. Աթոռոյս սարկաւագ դասը՝ սարկաւագապետեր
Տ. Արտէն Քհնյ, Աբրահամեանի եւ Տ. Սուրէն Քհնյ, Ղազարեանի առաջնորդութեամբ

Տօն Որդւոցն Որոտման
Պատարագիչ՝ Տ. Թէոդորոս Եպս. Զաքարեան

Տօն Որդւոցն Որոտման, Մեծահանդէս Թափօր Ա. Յակոբեանց Մայր Տանարին մէջ
Հանդիսապետ Տ. Սեւան Արք. Դարիպեան՝ Տիրոջ Խաչափայտի մասունքն ի ձեռին

Տօն Որդւոցն Որոտման

Նոր Տարուայ առիթով ըստ սովորութեան Նորին Ամենապատուութիւնը նարինջ կը բաժնէ

Հայկական Մնունդին Բերդենէմ քաղաքի մուտքին, Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Սեւան Արք.
Ղարիպեան, ընկերակցութեամբ պաշտօնական հիւրերու Մսուրի հրապարակէն կը յառաջանան
դէպի Տանար

Ար. Մնունդի ի Բերդենէմ, Ար. Այրին առջեւ

Սր. Ծննդեան շնորհատուրքիւններ Լատինաց Պատրիարքութեան եւ միա
յարանուանութեանց կողմէ

Սր. Ծննդեան տօնին առիթով շնորհատուական այց Յունաց Պատրիարքարան

Սբ. Ծննդեան շնորհատրական այցելություն Ասորիներու եպիսկոպոսին եւ միաբանության

Սբ. Ծննդեան շնորհատրական այցելություն Ղպտիներու եպիսկոպոսին եւ միաբանության

Սբ. Ծննդեան շնորհատրական այցելության Հապէշներու եպիսկոպոսին եւ միաբանութեան

Ամանորի եւ Սուրբ Ծննդեան տօներուն առիթով Սուրբ Երկրի հոգեւոր պետերու ընդունելութիւն
Իսրայէլի նախագահական պալատին մէջ

Տարեկան ուխտագնացություն դեպի Յորդանան գետ
 Զրոհնեաց արարողություն ձեռամբ Լուսարարապետ Տ. Սեւան Արք. Ղաթիպեան Սրբազան Հոր

Տարեկան ուխտագնացություն դեպի Յորդանան գետ

Տօն Անուանակոչութեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի
«Տնօրհնէք» Պատրիարքարանի մէջ

Ի պատիւ Երուսաղէմի Ընդհանուր Հիպատոսներու Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր
կողմէ ընթրիք տրուեցաւ Պատրիարքարանի մէջ

Կիսասարկաազական աստիճանի տրչութիւն

Սարկաազական Ձեռնադրութիւն

Սարկաազական Ձեռնադրութիւն

Սարկաազական Ձեռնադրութիւն

Խաչքարի օրհնություն Հայֆայի Ս. Եղիա եկեղեցույ մէջ
ձեռամբ՝ Տ. Թէոդորոս Եպս. Զափարեանի

Ձեռամբ Տ. Թէոդորոս Եպս. Զափարեանի օծուեցան Նոր Երուսաղէմի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ
եկեղեցույ խորանի Ս. Աստուածածնի եւ Մանուկ Յիսուսի պատկերը եւ յարակից Փրկչական
պատկերները

«ՍԻՈՆ»Ի ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

«ՍԻՈՆ»-ի խմբագրությունը կը փորձէ ամբողջացնել եւ արդիականացնել բաժանորդներու ցանկը: Բաժանորդագրուեցէ՛ք Նոր շրջանի «ՍԻՈՆ»-ին, զոր կրնաք ստանալ նամակատան միջոցաւ եւ կամ այցելելով մեր կայքէջը:

Հաճեցէ՛ք ներքեւի կտրոնը յստակ եւ զլիազիր տառերով ամբողջացնել եւ փութով մեր
E-mail: sionjournal@yahoo.com հասցէին ղրկել:

ՊԱՏՐԻԱՐԹՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՅ ԵՐՈՒՍԱԿԷՄԻ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՍԻՈՆԻ

Անուն, Մականուն. _____

Տիտղոս. _____

Կազմակերպություն. _____

Հասցէ. _____

Կայքէջ. _____ E-mail address _____

Տարեկան բաժանորդագրություն՝ \$ 150 USD

NOTICE TO SUBSCRIBERS

The Armenian Patriarchate of Jerusalem is driving up a new updated list to its official periodical SION. To ensure that your name is on the list, you are kindly requested to fill in the form below and send it back to us, with your remittance as soon as possible. You can also write to our E-mail: sionjournal@yahoo.com.

Name, Surname. _____

Title. _____

Organization. _____

Address. _____

Annual Subscribtion \$ 150 USD

Send your checks to: Armenian Patriarchate of Jerusalem P.O.Box 14235 Jerusalem, Israel

Tel: +972 (0)2-6282331

Fax: +972 (0)2-6264861

E-mail: sionjournal@yahoo.com

